

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEKLİSANS TEZİ

**KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ HİTAP ŞEKİLLERİ VE
DİYALOGLAR**

Kemal ASLAN

ŞANLIURFA – 2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEKLİSANS TEZİ

**KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ HİTAP ŞEKİLLERİ VE
DİYALOGLAR**

Kemal ASLAN

Danışman

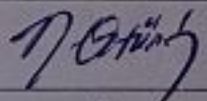

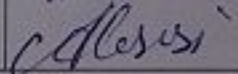
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

ŞANLIURFA – 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 135201006 numaralı Kemal ASLAN'ın hazırladığı "Kur'an-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 17/06/2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

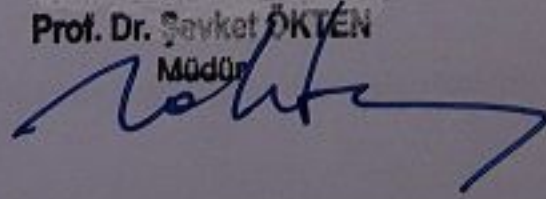
17/06/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Atilla YARGICI	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ENSARİ	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

08.07.2019

Prof. Dr. Şeyket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı Kemal Aslan
Öğrenci Numarası 135201006
Enstitü Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri
Programı Tefsir
Başlık (Türkçe) Kur'ân-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Kur'ân-ı Kerim'deki Hitap Şekilleri ve Diyaloglar çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 137 sayfalık kısmına ilişkin, 15.05.2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 35'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim Kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

15/05/2019
Hazırlayan Öğrenci

Kemal Aslan

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 15.05/2019

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

(İmzası)

ÖNSÖZ

“Her şeyin yaratıcısı” sıfatıyla bütün mevcudatı yoktan var eden, kâinattaki her bir maddeyi bir “ayet” hükmünde kılan âlemlerin rabbi yüce Allah’a (c.c.) sonsuz hamd ve sena; insana yeniden, insan olma şerefini kazandırarak onların dünya ve Ahiret mutluluğuna vesile olan kâinatın efendisi Hz. Muhammed Mustafa’ya (s.a.v.) salat ve selam olsun.

Şüphesiz Allah Teâlâ zatını tanıtmak için, Rububiyetinin gereği olarak insanı yaratmış ve ona, yaşamını devam ettirecek bir dünya bahşetmiştir. Ancak hiçbir zaman insanı kendi haline bırakmamıştır. İnsanı, akıl ve irade nimeti ile donatan yüce Allah (c.c.), bu iki nimetin yanında bir de kendi sözüyle onlara hitap ederek doğru yolu göstermiştir. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’den günümüze kadar bütün insanlar, bu ilahî hitaba muhatap olmuştur. Ancak insanoğlu bazı dönemlerde bu ilahî hitabı unutarak heva ve hevesine kapılarak doğru yoldan sapmıştır. Kimi zamanlarda ise insanlar yine kendi hevâsına göre bu ilahî hitabı tahrif etmişlerdir. İşte her defasında hidayet yolundan uzaklaşan insanı uyarmak ve yeniden doğru yola iletmek amacıyla yüce yaratan, hitabını farklı dönemlerde yinelemiştir. Hitabın daha iyi anlaşılması için de zaman zaman elçileri ile diyaloglara girerek bu ilahî mesajını daha da güçlendirmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmesinden önceki toplumlarda ciddi manada bozulmalar olmuş, Kur’ân’dan önce indirilen son ilahî kitap olan incil tahrif edilmiştir. Aynı zamanda Kur’ân’ın nazil olduğu Arap Yarımadası’nda da insanlar ilahî hitabı tamamen unutarak kendi kendilerine uydurdıkları ‘sözde’ dini yaşıyorlardı. Bu uydurmacı, Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan toplumda -cahiliye toplumu- sosyal düzen tamamen bozulmuş, insanlar her türlü ahlâksızlığı yapmakta hiç bir hudut tanımıyordu. İşte tam da böyle bir zamanda Hz. Âdem’den (a.s.) günümüze kadar insanı kendi başına bırakmayan Allah (c.c.), yine insanları yalnız bırakmayarak içerisinde buldukları zilletten çıkarmak için onlara yeni bir ışık tuttu. İlahî vahiy ile hitabını Abdullah’ın oğlu Muhammed’in (s.a.v.) elçiliği ile insanlara ulaştırarak onları tekrar hidayet yoluna yönlendirdi. Böylece insanları, temiz fitratlarına yeniden kavuşturdu. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) en büyük mucizesi insanlığın hidayet rehberi Kur’ân-ı Kerîm, insanları ilahî hitaba kulak vermeye çağırdı ve bu çağırısı hala devam ediyor. Bu yüzden akli başında olan her insan bu ilahî hitaba doğrudan muhataptır ve onu kabul etmekle yükümlüdür. Bundan dolayı da bu ilahî hitabın iyi anlaşılması önem arz etmektedir.

Yüce Allah’ın buyruklarına muhatap olmak insanoğlunun sahip olabileceği en büyük şereftir. Allah’ın rahmetinin bir eseri olan bu muhatap alma mahiyeti insan aklının özelliğine uygun olarak sözlü olmuştur. Yüce Allah dilese insanlara buyruklarını başka türlü de gönderebilirdi.

Kur’ân-ı Kerîm’in kendisi insana hitap eden bir kitap olduğu gibi muhteviyatında farklı hitap şekillerine de yer vermiştir. Kur’ân-ı Kerîm Arapça nazil olmuştur. Dolayısıyla her dilin kendine has özellikleri olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’in de kendine has bir takım özellikleri bulunması, Kur’ân-ı Kerîm’in metnine yansımış olması pek tabiidir.

Bu noktada istifadeye sunulacak derli toplu çalışmaların yeterli sayıda olmaması ve ihtiyaca cevap verecek düzeyde olmayışından hareketle, yüce kitabımızdaki hitap şekillerini ve diyalogları, Allah’ın bir hitabı kullanırken hangi hikmet ve maksatla kullanmış olabileceğini, hangi zümrede bulunan insanlar için ne

tür hitap ya da hitaplar kullanıldığını araştırdık ve kapalı kalan bazı noktaların daha iyi anlaşılmasını hedefleyerek bu çalışmamızı hazırladık. Böylece hem ilahî hitabın mahiyetini daha iyi anlama fırsatına erişmiş olacak, hem de Allah'ın (c.c.) Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberlere nasıl hitap ettiğine bakarak ve onlardan bazıları ile nasıl diyalog kurduğunu tespit ederek bir anlamda hitabın tarihi seyrine de tanıklık etmiş olacağız. Temel İslami kaynaklara dayanarak ortaya koyduğumuz bu çalışma, giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu ve önemini, araştırmanın amacını, araştırmanın metodunu izah etmeye çalıştık. Ayrıca yine bu bölümde hitabı anlamamıza yardımcı olacak temel bilgilere yer vererek ve hitabın tanımını yaparak mahiyetini açıklamaya çalıştık. Çünkü bir konunun önemi mahiyeti ile alakalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in hitabının amacı da insanların huzur ve mutluluğu olunca, hitabın içeriği önem kazanmaktadır. Hitabın ilk hedefi insanları 'tek ilah' inancına ulaştırmaktır. Tevhit de hitabın temel içeriğini oluşturmaktadır. Bu hitabı insanlara ulaştırmak için peygamberlere duyulan ihtiyaç, nübüvvetin hitabın ikinci temel içeriğini oluşturmasına neden olmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, öncelikle Kur'ân-ı Kerîm hakkında özet bilgilere yer verip hitabın temel unsuru olan dili, hitabın belağı yapıdaki yerini incelemeye çalıştık. Bir iletişim aracı olarak dilin önemi büyüktür. Dil, hitabın muhatap tarafından anlaşılmasını sağlayan en önemli unsurdur. Hitapta kullanılan dilin, zengin bir dil olması da hitaba ayrı bir güzellik kazandırmaktadır. Kur'ân'daki hitapların Belağat ilmi açısından ne ifade ettikleri konumuzla doğrudan bağlantılıdır. Bundan dolayı burada hitabın belağı yapıdaki yerini araştırma ihtiyacını hissettik. Yine ilk bölümde hitabın temel özelliklerini genel itibari ile incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise, çalışmamızın temel konusu olan Kur'ân-ı Kerîm'deki evrensel hitapları, peygamberimize yöneltilen hitapları, Hz. Peygamber'in şahsında bütün muhataplara yapılan genel hitapları ve insan dışındaki mahlûkata yöneltilen hitapları inceledik. Hitap şekillerinden sonra ise Allah (c.c.) ile İlahi hitabı insanlığa ulaştıran seçkin kulları olan peygamberler arasında, Allah ile melekler arasında, Allah ile iblis arasında, peygamberler ile ümmetleri arasında, Ahirette Allah ile insanlar ve cinler arasında ve Allah ile Cehennem arasında geçen diyalogları incelemeye çalıştık. Çalışmamızda bize ilmi ve tecrübesi ile rehberlik ederek yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım sayın Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ'a ve sayın Doç. Dr. Mahmut Öztürk'e teşekkürlerimi sunarım.

Kemal ASLAN

ŞANLIURFA- 2019

ÖZET

KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ HİTAP ŞEKİLLERİ VE DİYALOGLAR

ASLAN, Kemal

Yüksek Lisans Tezi

Tefsir Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Mayıs, 2019, 140 sayfa

Bu çalışma, Kur'ân'da bulunan çeşitli hitap şekilleri ve diyalogları inceler. Allah Teâlâ bütün varlıkları yarattığı andan itibaren muhatap olarak seçmiş bulunmaktadır. Bütün varlıklara hareket tarzlarını bazen sevk-i ilahi, bazen ilham, bazen de vahiyle bildirmiştir. Çalışmamızda, vahiyle bildirilen bazı hitap ve diyalogların üslup ve ifade tarzları ile beraber açıklanması amaçlanmıştır.

Çalışma, Allah'ın kendi zatına yönelttiği bazı hitap şekillerini, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahsına yönelttiği hitapları, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahsında Mü'minlere ve diğer insanlara yönelttiği hitap şekilleri ile insan dışındaki bazı canlı ve cansız varlıklar için kullandığı hitap şekilleri olduğunu; bu hitapların yanı sıra Allah ile peygamberleri arasında geçen diyalogları, Allah ile melekler arasında geçen diyalogları, Allah ile iblis arasında geçen diyalogları, peygamberler ile ümmetleri arasında geçen diyalogları, Ahirette Allah ile insanlar ve cinler arasında geçen diyalogları ve Allah ile Cehennem arasında geçen diyalogları içerdikleri hikmet ve sebeplerle birlikte ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Tefsir, İlahî hitap, Kur'ân'ın üslubu, Kur'ân'daki hitap şekilleri. Kur'ân'daki diyaloglar.

ABSTRACT

ADDRESS TYPES AND DIALOGUES IN THE QUR'AN

ASLAN, Kemal

Master's Thesis

Department of Tafsir

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mahmut OZTURK

May, 2019, 140 pages

This study examines the variety of forms of speech and dialogues contained in the Qur'an. Allah (s.w.t) has chosen the addressees to His speech (divine address) from the moment of his creation of all existing beings. He has informed all of creation, conscious ve non-conscious, their forms of behavior through at times a revelation, at times by inspiration, and at times through revelation. Our study aims to explain certain forms of speech (address) and dialogues which are informed through revelation, in connection with their style and patterns of phrasing.

This study identifies the presence of the forms of speech (address) Allah uses to address Himself; the person of the Prophet Muhammad (p.b.u.h); the believers and other people through the person of the Prophet Muhammad (p.b.u.h); and other living and non-living beings. This study further identifies the occurrences of the dialogues between Allah and His prophets; Allah and the angels; Allah and Iblees; prophets and their nations; in the Afterlife, dialogues between Allah and humans and jinn; and between Allah and Jahannam (hell). The analysis takes into consideration the relevant antecedents and possible wisdom behind each of the observations

Key Words: Qur'an, Tafseer (exegesis/commentary), Divine Speech (Divine Address), Style of the Qur'an, Forms of Speech in the Qur'an, Dialogues in the Qur'an.

İçindekiler

ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu Ve Sınırlılıkları	1
2. Araştırmanın Önemi	2
3. Araştırmanın Amacı	2
4. Araştırmanın Yöntemi	3
5. Konu İle İlgili Temel Kavramlar.....	4
1. BÖLÜM.....	11
İLAHİ HİTABIN TANIMI VE İÇERİĞİ	11
1.1. KUR'ÂN-I KERİM'İ TAKDİM	11
1.1.1. Kur'ân'ın Tanımı	11
1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Amacı	12
1.2. İLAHİ HİTABIN MUHTEVASI	12
1.2.1. Ulûhiyet	13
1.2.2. Nübüvvet ve Vahiy	13
1.2.3. Kâinat.....	15
1.2.4. İnsan.....	15
1.2.5. İbadet	16
1.2.6. Ahiret	17
1.3. İLAHİ HİTABIN BİLGİ VERİŞ METODU	17
1.4. İLAHİ HİTABIN DİLİ	18
1.5. İLAHİ HİTABIN BELAĞİ YAPISI VE BU YAPIDAKİ İ'CAZ	19
1.6. İLAHİ HİTABIN ÜSLUBU	21
1.6.1. Kendine Has Bir Kelam Şeklinin Olması	22
1.6.2. Ölçülü Lafız ile Manayı Tamamlaması	23
1.6.3. Tekrir (tekrar) Sanatını Kullanması.....	24
1.6.4. Bütün İnsanları Hayran Bırakan Bir Tarzda Olması.....	25
1.6.5. İkna Etme Yoluna Başvurması	26
1.6.6. Aynı Anda Farklı Seviyelere Hitap Etmesi	27

1.6.7. Mesel ve Temsile Çokça Yer Vermesi	27
1.7. KUR'ÂN'IN MUHATAPLARINA YAKLAŞMA TARZI	28
1.7.1. Bütün Zamanlarda Bütün İnsanlığı Muhatap Alması	29
1.7.2. Muhatabının Durumunu Gözetlemesi	30
1.7.3. Muhatabını Sorumlu Tutmadan Önce Bilgilendirmesi	31
1.7.4. Muhatabını Müjdeleyerek Motive Etmesi	32
1.7.5. Muhatabını Aklını Kullanmaya Sevketmesi	32
1.7.6. Her Topluluğa Anlayacakları Şekilde Hitap Etmesi	34
1.7.7. Muhatabını İz'an ve Teslimiyete Yönlendirmesi	34
2.BÖLÜM.....	36
KUR'ÂN-I KERİMDE'Kİ HİTAP ŞEKİLLERİ.....	36
2.1. KUR'ÂN'I KERİM'DEKİ HİTAPLARIN KAPSAMI	36
2.2. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ HİTAP ŞEKİLLERİ	45
2.2.1. Allah'ın (c.c.) Kendi Zatına Yönelik Hitapları.....	46
2.2.1.1. O (هو -huve-) Hitabı	47
2.2.1.2. Biz Hitabı	48
2.2.1.3. Ben Hitabı	50
2.2.2. İrade Sahibi Varlıklar Olarak İnsanlara Hitap	50
2.2.2.1. Tüm İnsanlara Evrensel Hitap	51
2.2.2.2. Peygamberlere Hitap	58
2.2.2.3. Hz. Muhammed'e Hitap	60
2.2.2.4. Peygamber Hanımlarına Hitap	74
2.2.2.5. Mü'minlere Hitap	75
2.2.2.6. Bazı Özel Kullara Hitap	84
2.2.2.7. Kadın ve Erkeklerle Hitap	90
2.2.3. İnsanların, Kendi Kendilerine Hitabı.....	93
2.2.4. İnanmayan İnsanlar ile İlgili Hitaplar	94
2.2.4.1. Müşriklere Hitap.....	95
2.2.4.2. Ehl-i Kitaba Hitap.....	96
2.2.4.3. Yahudilere (İsrailoğulları'na) Hitap.....	97
2.2.4.4. Kâfirlere Hitap.....	101
2.2.5. İnsan Dışındaki Diğer Varlıklar ile İlgili Hitaplar	104
2.2.5.1. Meleklerle Hitap	105

2.2.5.2. Şeytan'a (İblis) Hitap	106
2.2.5.1. Cinlere Hitap	107
2.2.5.2. Doğaya ve Hayvanlara Hitap.....	108
2.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE DİYALOGLAR.....	113
2.3.1. Allah (c.c.) ile Melekler Arasındaki Diyalog.....	113
2.3.2. Allah (c.c.) İle Peygamberler Arasındaki Diyalog	114
2.3.3. Allah (c.c.) ile Şeytan (İblis) Arasındaki Diyalog	115
2.3.4. Melekler ile Peygamberler Arasındaki Diyalog	117
2.3.5. Peygamberler ile Ümmetleri Arasındaki Diyalog	118
2.3.6. Peygamberler ve Aileleri Arasındaki Diyalog	119
2.3.7. Peygamber Olmayan Şahısların Kavimleri ile Diyalogu	120
2.3.8. Allah'ın Ahirette İnsanlar ve Cinlerle Diyalogu	122
2.3.9. Allah'ın Cehennem ile Diyalogu	123
KAYNAKÇA	127

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
B.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
Bs.	Baskı
C.	Cilt
c.c.	Cellecelaluhu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	Hazreti
r.a.	Radıyallahu Anhu
s.a.v.	Sallallahu aleyhi vesellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
Ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzerleri
Vd.	Ve diğerleri
Vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu Ve Sınırlılıkları

Kur'ân-ı Kerîm “Allah kelamı” olarak tanımlanır. Kelam anlamlı sözü ifade ettiği için bir muhataba yönelik olmayı (hitap) içermektedir.¹ Kur'ân'a muhatap olan müminler, onu başından itibaren Hz. Peygamber'in kendilerine tebliğ ettiği ve onlara ulaştığı haliyle kavramış ve öylece kabul etmişlerdir.² Kur'ân-ı Kerîm, kendinden önceki diğer İlahî kitaplarda da yer alan, Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, Ahiret gününe, herşeyin Allah'ın takdir ve yaratmasıyla olduğuna iman; canın, malın, neslin, aklın ve dinin korunması gibi, dinin temel esaslarını yeniden ortaya koymuş, onlardaki gerçekleri tasdik etmiş, tahrif edilen hususları da düzeltmiştir.³

Kur'ân'ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberimizin şahsında ve onun vasıtası ile indiği günden, günümüze kadar devam eden ve kıyamete kadar da yaşayacak olan bütün insanlara hitabıdır. Bu hitap muhataplarına kendi varoluş şartları hakkında genel anlamda bilgi verdiği gibi, aynı zamanda onları bazı fiilleri yapmaya yönlendirmekte, bazılarında da uzak durmaya çağırmaktadır.⁴ Bu ilahi hitap karşısında müminlerin ilk hissettiği şey ise acizlik ve yaratıcının kudretine teslim olma arzusudur.⁵

Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün olarak incelediğimiz zaman Kur'ân'daki bazı hitapların Allah Teâlâ'nın kendi zatına, Hz. Peygamber'e, müminlere, gayri Müslimlere; kimi hitapların da insan dışı varlıklara yönelik olduklarını görürüz. Ayrıca Kur'ân insanların birbirlerine olan hitaplarına da yer vermektedir. (Peygamberlerin, aileleri ve ümmetleri ile olan diyalogları gibi) Burada bir hususun altını çizmekte fayda vardır: Kur'ân umuma hitap etmektedir. İnsanların geneli, her zaman bilimsel izahları idrak edemeyebilir. Bu sebeptendir ki “Kur'ân, alim olsun,

¹ Abdülhamit Birişik, “Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 404.

² Tahsin Görgün, “Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 388.

³ Halil Altuntaş vd., *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, 12. Bsk. (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 5.

⁴ Tahsin Görgün, *İlahî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân*, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 15.

⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Zehreveyn Yayıncılık, 1992), 1: 447.

cahil olsun, her insanın anlayabileceği bir üslup kullanmıştır. Bu süreçte sübjeyi objeye yöneltip realiteyi esas almıştır. Kur'ân her insanda doğuştan var olan apaçık aklı bilgilere dayanan deliller getirmiş ve insanın hem aklı, hem psikolojik muhtevasına hitap etmiştir.”⁶ Bu hususları göz önünde bulundurarak çalışmamızda Kur'ân'da bulunan Allah'ın değişik muhatap kitlelerine olan hitapları ile farklı inanç kategorilerinde bulunan insanlar arasındaki hitaplarını inceleyeceğiz.

2. Araştırmanın Önemi

Günümüzde insanlar Kur'ân-ı Kerîm'in tamamından ziyade merak ettikleri çeşitli konular hakkında ne dediği ile ilgilenmektedirler. Akademik çalışmaların da bu yaklaşımla konulu tefsir bağlamında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu açıdan Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir konudaki yaklaşımını ortaya koyan her çalışma ayrı bir öneme haizdir. Bu çalışmanın konusu ve sınırları da yaklaşımla belirlenmiştir.

Kur'ân, hitaplarıyla muhataplarını ikaz etmek, korkutmak, müjdelemek, kalplerini ve akıllarını kemale erdirmek, ibadet ve muâmelâtta yol gösterici olmak vb. çeşitli gayeler gütmüştür. Böylece ortaya koyduğu temel kaide ve öğütleri ile muhataplarını cehalet karanlığından hidayetin aydınlığına çıkarmaktadır. Ancak Kur'ân'ın hitaplarla vermek istediği mesajları her okuyan kişi eşit düzeyde anlamamaktadır. Bu da hiç şüphesiz okuyan kişi için bir eksikliklerdir. Bu eksikliğin giderilmesi adına insanın muhatap olduğu hitapların farkında olması gerekir. Bundan dolayı Kur'ân'daki hitapların anlamları, şekilleri, hitabın kimlere yönelik olduğu ve hitabın içerdiği mesajlar büyük önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Resulüllah'ın tebliğ görevini kullanarak insanlara açıkladığı ilahî hitabı, sözlü ve/veya fiili olarak beyan etmesi, bu beyanlara muhatap olan insanların kendilerine açıklanan ilahî vahyi benimsemeleri, tebliğin yeni bir toplumsal gerçeklik

⁶ Veysel Kasar, “Kur'an'da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Risaletinin Delilleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/27, (Ocak 2012): 95.

kazanmasının esasını teşkil etmektedir. Hitabı anlamak ve benimsemek ile Müslüman olmak (gerçek manada) aynı şeyin ifadesi olarak telakki edilmektedir. Durum böyle iken son derece önem arz eden ilahî hitabın anlaşılması ve pratik yaşantıda hayat bulması son derece önem arzeder.

Bu çalışmamızda, Kur'ân ayetlerini temel alarak genelde Kur'ân-ı Kerîm'deki hitapları tespit etmeyi; özelde ise hitabın tanımı, mahiyeti, içeriği, belaği yapıdaki yerini ve amaçlarını başta Kur'ân-ı Kerîm ve tefsirler olmak üzere konumuzla ilgili makale ve muhtelif eserlerden faydalanarak konuyu araştırmak ve bu hususta elde ettiğimiz verileri ortaya koymayı hedefledik. Kur'ân-ı Kerîm'in hususi hüküm bildirmek maksadı ile sadece belli bir zümreyi muhatap alan hitaplarının yanı sıra evrensellik ifade eden ve topyekûn insanlığı ve insanlığın geleceğini ilgilendiren hitapları da dikkate alarak günümüz insanının anlayışını ve içinde bulunduğu durumunu göz önünde bulundurmak suretiyle Kur'ân'ın hitaplarını inceledik.

4. Araştırmanın Yöntemi

Veri toplama yöntemini kullanarak hazırlamış olduğumuz çalışmamızda öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'den hareketle konumuzla ilgili ayetleri tespit ve tasnif ettik. Bu tasnifler ışığında konu başlıklarını oluşturarak temel tefsir kaynaklarını tarayarak müfessirlerin konuya yaklaşımlarını belirlemeye çalıştık. Konumuzla ilgili Hadis eserlerinden de istifade ettik. Bunların dışında çağdaş bilim adamlarının bazı makalelerinden yararlandık.

Konu ile ilgili kimi tartışmalara değinerek yer yer kendi değerlendirmelerimizi de belirtmeye çalıştık.

5. Konu İle İlgili Temel Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı Allah'ın hitabıdır. Allah hitabını Kur'ân vasıtasıyla bizlere bildirmiştir. Yüce Allah'ın hitabını araştırırken karşımıza birtakım kavramlar çıkmaktadır. Çalışmamız ile ilgili olan ve konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayan bu kavramların anlamlarını önceden vermeyi faydalı gördük. Bu kavramları verirken, tertip ve düzeninin korunması ile her hangi bir karışıklığa sebebiyet vermeme hususunu da göz önünde bulundurduk. Çalışmamıza dâhil ettiğimiz kavramlar şunlardır:

a) Kelamullah: Kelam, faydalı ve faydasız her türlü söze denir.⁷ Kelam, duyma duyusu ile algılanan sözdür. Kelam âlimlerinin çoğuna göre bu söz, tam bir anlam ifade eden cümleye denir.⁸ Kelamullah ise yüce Allah'ın sözü ve konuşması demektir. Allah'ın konuşma sıfatı ile ilgili Ebu Hanife kısaca şöyle demektedir: Allah, sıfatları ve isimleri ile var olmuş ve var olacaktır. O'nun isim ve sıfatlarından hiçbiri sonradan olma değildir. Kelâm ile konuşur, kelâm O'nun ezelde sıfatıdır. Allah'ın Kur'ân'da belirttiği Musa ve diğer peygamberlerden, Firavun ve İblis'ten naklen verdiği haberlerin hepsi Allah'ın kelâmıdır, onlardan haber vermektedir. Allah'ın kelâmı mahlûk değildir, fakat Musa'nın ve diğer yaratılmışların kelâmı mahlûktur. Kur'ân ise Allah'ın kelâmı olup, kadîm ve ezelîdir.⁹ “...Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.”¹⁰ Ayeti, Allah'ın hitabının kelam şeklinde olduğunu göstermektedir. Ancak bu kelamın mahiyeti hakkında bir malumat bulunmamaktadır. Bu ayetle ilgili Seyyid Kutup şöyle der: Bu yakın mesafeden yapılan konuşma yüce Allah'a yakarma biçiminde olmuştu. Biz bu konuşmanın nasıl gerçekleştiğini ve Hz. Musâ'nın onu nasıl anlayabildiğini bilmiyoruz. Acaba bu konuşma kulakların işitebileceği seslerden mi oluşmuştu, yoksa insan yapısının bütünü ile algılayamadığı dolaysız bir mesaj mıydı? Eğer öyle idi ise yüce Allah, Hz. Musâ'nın insana özgü

⁷Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, çev. Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 6: 5189.

⁸Ragıb el-İsfâhâni, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 1: 722.

⁹Ebu Hanife Numan Bin Sabit, *Fıkhu'l-ekber*, (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü'l-Furkan, 1999), 22.

¹⁰Nisa, 4/164.

yapısını O'nun ezeli sözünü algılamaya nasıl yetenekli hale getirdi? Bunların hiçbirini bilmiyoruz. Fakat bu konuşma olayının gerçekleştiğine inanıyoruz. Yüce Allah'ın kullarından biri O'nunla iletişim kurabilir. Bu iletişim sırasında ne kul, kulluk niteliğinden soyutlanır ve nede yüce Allah'ın yüce sözü, yüceliğini kaybeder. Böyle bir iletişimi gerçekleştirmek Allah için basit bir iştir.¹¹

b) Vahiy: Sözlükte “gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, ima ve işaret etmek, seslenmek, fısıldamak, mektup yazmak ve göndermek” anlamlarına gelen vahiy,¹² ıstılahta, Allah'ın peygamberlerine gönderdiği ilahî sözlere denir.¹³ Allah Teâlâ'nın, kullarına tebliğ etmek istediği şeyleri özel bir tarzda peygamberlerine bildirmesidir.¹⁴ Vahyin değişik şekilleri olmakla beraber Allah'ın peygamberlere doğrudan yönelttiği hitapların tamamı vahiydir.

c) Hatip: Hoş bir eda ve güzel bir nida ile konuşan kişiye denir.¹⁵ Akıcı bir üslupla doğru, düzgün ve tesirli konuşan anlamına da gelir.¹⁶ Ayrıca bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşan kişiye denir.¹⁷ Bu anlamda, Kur'an-ı Kerim'de insanlara, bazı canlı ve cansız varlıklara yöneltilen hitabın hatibi bizzat yüce Allah'tır.

d) Hitap: Sözlükte “söz, mektup” anlamına gelen hitap,¹⁸ kişinin kendisi ile başkası arasında geçen her türlü konuşma olarak da tanımlanmıştır.¹⁹ Ayrıca hitap,

¹¹ Seyyid Kutup, *fi Zilali'l-Kur'an*, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, (İstanbul: Dünya Yayınları, ts.) 7: 162.

¹² Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 678.

¹³ el-Müfredat, 1: 1140.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 1. Bs. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 474.

¹⁵ Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhit Tercümesi*, 1: 379.

¹⁶ Mertol Tulum, *Temel Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Karakuşak Basın ve Yayın, 1985), 2: 484.

¹⁷ Mahmut Kaya, “Hitabet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 156.

¹⁸ Mehmet Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 262.

¹⁹ Cemalüddin Muhammed İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, (Kahire: Darü'l Maârif, ts.),13: 1194.

hatip ile dinleyici arasında geçen kelimedir.²⁰ Başka bir ifade ile hitap, duygu ve düşüncelerin plânlı, programlı, metotlu ve maksatlı bir şekilde, etkili vedüzgün bir ifade ile başkalarına anlatılmasıdır.²¹ Hitap Fıkıhta Allah'ın, mükelleflerin fiilleri ile ilgili sözleri anlamında kullanılmaktadır.²²

Kur'ân'da insanlar ve insan dışı bazı varlıklar için kullanılan emir ve yasakların tamamı hitap kabul edilmektedir.

e) Muhatap: Kendisine söz söylenen kimse, kendisiyle konuşulan kimse anlamına gelir.²³ Ayrıca Kendisine hitap edilen kimse, karşı taraf, ikinci şahıs anlamlarında da kullanılmaktadır.²⁴ Çalışmamıza dâhil ettiğimiz, Yüce Allah'ın hitabının kapsamına giren her insan, varlık veya toplum muhatap olarak kabul edilmektedir.

f) Diyalog: Karşılıklı konuşma, anlaşma, uyum sağlama veya bu yolda çalışmak. Anlaşma ve uyum sağlayacak yolda karşılıklı konuşmak.²⁵ Dilimize Fransızca “dialogue” kelimesinden geçmiş olan diyalog, iki veya daha fazla kişinin bir konu hakkında karşılıklı konuşmalarına denir.²⁶ Çalışmamızda ise bu kavram, Allah'ın (c.c.) peygamberlerle, meleklerle, vb. karşılıklı iletişimi ve peygamberlerin, ümmetleri ile karşılıklı konuşmaları anlamında kullanılmıştır.

g) Enkere'l-Esvat: Bu kavram Lokman suresinde,²⁷ Hz. Lokman oğluna nasihat ederken geçer. Yüksek sesle konuşmak, eşeklerin sesine benzetilerek seslerin en çirkini olarak nitelendirilmiştir.

Etkili iletişim ile ilgili olan bu kavram, sosyal ilişkilerde insanlar arasındaki ideal iletişim biçimi için kullanılmaktadır. Daha somut ifade ile insanlara kendi

²⁰ Asım Efendi, *Kamûsu'l-Muhit Tercümesi*,1: 379.

²¹ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, (Bursa: Aksa Yayınları, 1998), 5.

²² Karaman vd.,*Dini Kavramlar Sözlüğü*, 262.

²³ Şükrü Haluk Akalın vd.,*Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 705.

²⁴ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 322.

²⁵ Akalın, *Türkçe Sözlük*, 683.

²⁶ Mehmet Soysaldı, *Dini Hitabet*, 3. Bs. (İstanbul: Step Ajans, 2014), 82.

²⁷ Lokman, 31/19.

aralarında barışçıl ilişkiler kurma ve bunların muhafazası için, her zaman alçak sesle konuşma görevini yüklemektedir.²⁸ Çünkü söz kalbin tercümanıdır. Söz güzel olursa yapılan iş de güzel olur; söz çirkin olursa yapılan iş de çirkin olur.²⁹ Bu konu ile ilgili Kur'ân'da inananların birbirileri ile konuşurken yumşak, güzel kelimeler kullanmaları³⁰ ve seslerini yükseltmemeleri emredilmektedir.³¹

h) Kavı: Kavı, harflerden oluşan ve konuşarak ifade edilen söz manasındadır. Bu tek bir kelime de olabilir, bir cümle de olabilir.³² Bu anlamda Kur'ân'da bulunun ayetlerin tamamı Kavı olarak kabul edilmektedir.

Kur'ân'da birçok ayette kavı kelimesi geçmektedir. Bu kelime Kur'ân'da leyyin, mâruf, sedid, belîğ, kerim ve meysur gibi vasıflarla nitelendirilmiştir. Konumuzla sınırlandırdığımız bu Kavı çeşitleri Kur'ân-ı Kerîm'in değişik ayetlerinde farklı olaylar için zikredilmekte ve bunlar çoğunlukla emir içeren sözlerden oluşmaktadır. Bu kavı çeşitleri genel anlamda birbirine yakın olmakla beraber farklı ayrıntılar ihtiva etmektedirler ki müfessirler de bunlara farklı anlamlar yüklemişlerdir.

j) Kavı-i Leyyin: Leyyin, bir nesnenin yumuşak olması anlamını taşır.³³ Kavı-i Leyyin kişiye iyi gelen,³⁴ şefkatli, yumuşak ve nezaketli söz anlamına gelir ki bu yumuşak sözler kaba sözlere göre kişinin uyumlu olması açısından daha elverişlidir.³⁵ Kavı-i leyyin, insanların iyi, güzel, gurur verici, saygı dolu, edepli ve mütevazı sözüdür.³⁶

²⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini Ahlaki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, 3. Bs. (İstanbul: Pınar Yayınları, 1997), 292.

²⁹ Fahreddin Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, 3. Bs. (Beyrut: Daru İhya, 1999), 25: 123.

³⁰ İsrâ, 17/53.

³¹ Lokman, 31/19.

³² el-Müfredat, 1: 688.

³³ Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, 6: 5506.

³⁴ Hüseyin Bin Mes'ud el-Begâvi, *Tefsiru'l-Begâvi*, thk. Abdu'r-Rezzak Mehdi, (Beyrut: Daru İhya-i turasi'l-Arabi, 1999), 1: 567.

³⁵ Ebu'l-Leys es-Semerkindi, *Bahru'l-ulum*, thk. Şeyh Muhammed Ali, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiye, 1993), 2: 344.

³⁶ Vehbe Zuheyli, *Tefsiru'l-munir*, (Dimeşk: Daru'l-fikri'l-muassır, 1997), 15: 55.

Kur'ân'da bir ayette geçmektedir. Bu ayette, Hz. Musa ve Hz. Harun'un, Firavun'u hak dine çağırarak için onunla nasıl konuşmaları gerektiği açıklanmaktadır. "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar."³⁷ Buradaki yumuşaklık, muhatabı açıkça ve sert bir biçimde suçlamamakla birlikte gerçeği olduğu gibi yumuşak bir şekilde söylemek anlamında kullanılmaktadır.³⁸ Buna bugün için "diplomasi dili ve üslubu" ya da "tebliğ ve irşad diplomasisi" de denilebilir.³⁹

k) Kavli Meysur: Meysur basit, mümkün,⁴⁰ kolay anlamlarına gelir.⁴¹ Seyyid Kutup kavli meysuru, umut verici hoş ve tatlı söz olarak tabir etmiştir.⁴² Fahreddin Razi ise kolay ve yumuşak söz anlamına geldiğini söylemiştir.⁴³

Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de isra suresinin 28. ayetinde geçmektedir. Bu ayette peygamberimizden yardım dileyen müminlere nasıl davranılması gerektiği ve hangi gönül alıcı sözler sarfedilmesi gerektiği emredilmektedir. Böylece aynı durumu yaşayan her mü'min için bu hitap şekli bir davranış modeli oluşturmaktadır.

l) Kavli Sedid: Sedid sözlük olarak isabetli, uygun manasına gelir.⁴⁴ Ayrıca sedid kavramı, doğru söz manasına da gelmektedir.⁴⁵ Kavli sedid ise kendisinde kötülük, fesat, hata ve nefret barındırmayan gerçek ve doğru söz olarak ifade edilmektedir.⁴⁶

Kavli sedid kavramının geçtiği ayet⁴⁷ müminlerin birbirilerine karşı hitabının niteliğini açıklamaktadır. Kavramın anlamından hareketle denilebilir ki Kavli sedid, her zaman ve mekânda mutlak manada doğru sözü söylemektir.

³⁷ Taha, 20/44.

³⁸ Soysaldı, *Dini Hitabet*, 110.

³⁹ İsmail Lütfi Çakan, "Hitabet ve İrşad Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Söz Çeşitleri", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993), ed. Ahmet Günay vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 249-256.

⁴⁰ Kadir Güneş, *el-Mucem*, (İstanbul: Mektep Yayınları, 2010), 1340.

⁴¹ El-İsfehani, *el-Müfredat*, 1: 892.

⁴² *fi Zilali'l-Kur'an*, 7: 25.

⁴³ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, 20: 329.

⁴⁴ Güneş, *el-Mucem*, 559.

⁴⁵ Asım Efendi, *Kamusu'l-muhit terciümesi*, 2: 1453.

⁴⁶ Ebu Bekir Razi, *Ahkamu'l-Kur'an*, thk. Abdusselam Muhammed Ali, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiye, 1994), 2: 93.

⁴⁷ Ahzab, 33/70.

m) KavI-i Mâruf: Mâruf, akıl ve şariat yolu ile güzel olduğu bilinen her türlü davranış olarak tarif edilmiştir.⁴⁸ KavI-i mâruf ise, nefret ve kötü anlamlar barındırmayan güzel söz demektir. Seyyid Kutup kavI-i mârufu, hoşgörüye dayanan güzel bir söz olarak nitelendirirken;⁴⁹ Taberi gönül alıcı ve güzel söz olarak tabir etmiştir.⁵⁰

KavI-i marufun kullanıldığı ayetlere baktığımızda genellikle gönül alıcı, yapıcı, tatlı söz; içinde kabalık barındırmayan, muhatabı incitmeyen, nezaketli konuşmalar anlamlarında kullanıldığını görürüz.

n) KavI-i Belîğ: Belîğ, meramı anlatan açık ve etkili söz anlamındadır.⁵¹ Aynı zamanda fasih ve etkili konuşan hatibe de belîğ denilmektedir.⁵² KavI-i belîğ ise içinde bulunulan durumu açık bir şekilde ifade eden etkili bir konuşma ve nasihat anlamında kullanılmıştır. Bu ifadeden maksat, Hz. Muhammed'in nifak, hile, tuzak, hased, yalan vb. şeylerden men edip ahiret cezasıyla korkutmasıdır.⁵³

Bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de tebliğın dili ve niteliği ile ilgili kullanılmıştır. (bkz. Nisa suresi, 4/63) Bu kavramın kullanıldığı ayette Allah tebliğciyi anlaşılır, net ve etkileyici bir hitaba davet etmektedir.

o) KavI-i Kerîm: Kerîm sıfatı insanlar için kullanıldığında, onun hal ve hareketlerinde ortaya çıkan takdire şayan ahlak ve davranışlar manasını taşır.⁵⁴ KavI-i kerîm ise kolay ve güzel söz anlamlarına gelir. Bir insanın bulabileceği, kullanabileceği en güzel söz demektir.⁵⁵ Maverdi'ye göre bu, güzel ve yumuşak söz anlamlarına gelir.⁵⁶ Ayrıca kavI-i kerîm saygı ve övgü ile hitap etmek manasına da gelmektedir.⁵⁷

⁴⁸ *el-Müfredat*, 1: 561.

⁴⁹ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 1: 470.

⁵⁰ Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir et-Taberi, *Camiu'l-beyan*, thk. Ahmed Muhamed Şakir (Dımaşk: Muessesetu'r-risale, 2000), 5: 520.

⁵¹ Asım Efendi, *Kamusu'l-muhit tercümesi*, 4: 3576.

⁵² Güneş, *el-Mucem*, 94.

⁵³ Razi, *Tefsiru'l-kebir*, 10: 124.

⁵⁴ *el-Müfredat*, 1: 707.

⁵⁵ Taberi, *Camiu'l-beyan*, 17: 413.

⁵⁶ Ebu'l-Hasan Ali el-Maverdi, *Tefsiru'l-Maverdi*, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, tsz.), 3: 238.

⁵⁷ Razi, *Tefsiru'l-kebir*, 20: 326.

Güzel söz ve yumuşak bir üslup, en katı kalpli insanlar üzerinde bile etkili olmakta ve onların yumuşamasını sağlamaktadır.⁵⁸ Yukarıdaki kavil çeşitlerinin tamamında Hz. Peygamber'e değişik durumlarda nasıl ve hangi sözlerle hitap etmesi gerektiği emredilirken, aynı zamanda bu hitaplar müslümanlar için de benzer durumlarda hitaplarının niteliğini belirtmektedir.

p) İlham: İlham hakkında üç görüş vardır. Birincisi: ilham kalpte gizlenen duygudur. Peygamberlere gönderilen vahiy niteliğinde değildir. İkinci görüşe göre ilham uykuda görülen rüya bilgisi gibidir. Üçüncü görüşe göre de ilham, tıpkı melekler aracılığı ile peygamberlere gönderilen vahiy gibidir.⁵⁹ Şeriata uygun, hayır ve doğruluk olarak gelen ilham, meleklerle atfedilir. Bu ilham meleklerin Hz. Meryem'e yönelttikleri hitap gibidir. Bunun zıddı olan vesvese ise şeytana atfedilir.⁶⁰

Allah Teâlâ sorumluk vermek ve tebliğle görevlendirmek için peygamberlere vahiy göndermiştir. Peygamberler dışında, zorunlu bir göreve tabi tulmayan bazı insanlara ise keyfiyeti tam olarak bilinmeyen bir şekilde bazı haberler göndermiştir ki buna ilham denir. İlham, Allah tarafından bir söz ya da düşünce olarak muhataplarına ulaştırıldığı için bunu bir hitap şekli olarak değerlendirebiliriz.

⁵⁸ Soysaldı, *Dini Hitabet*, 111.

⁵⁹ Maverdi, *Tefsiru'l-Maverdi*, 4: 235.

⁶⁰ Ahmet Bin Mustafa el-Meraği, *Tefsiru'l-Meraği*, (Halep: Şirketu'l-Mustafa el-Babi el-Halebi, 1946), 1: 86.

1. BÖLÜM

İLAHİ HİTABIN TANIMI VE İÇERİĞİ

1.1. KUR'ÂN-I KERİM'İ TAKDİM

Çalışmamızın ana konusu olan İlahi hitap ve diğer alt hitaplar bize Kur'ân-ı Kerîm yolu ile intikal etmiştir. Kur'ân olmasaydı biz bu hitapların nasıl yapıldığını tam olarak bilemezdik. Bu hususu tam manası ile anlamak için de bu hitapları bize ulaştıran kitabı kısaca tanımak ve amacını açıklamakta fayda görüyoruz.

1.1.1. Kur'ân'ın Tanımı

Kur'ân, Tevrat ve İncil gibi, son din için gönderilen kitaba Allah tarafından verilmiş özel isim olup "ka-ra-e" fiilinden türeyen hemzeli bir kelimedir. "Kur'ân" kelimesinin aslının tıpkı 'Kufran ve Ruchan" gibi mastar olduğunu söyleyenler de vardır.⁶¹

Kur'ân'ın terim anlamı ile ilgili değişik tanımlamalar yapılmıştır. Bunları bir araya getirdiğimizde şöyle bir tarif yapmak mümkündür: Kur'ân, Allah tarafından Cebrail adlı melek vasıtasıyla mahiyeti belli olmayan bir biçimde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fatiha suresiyle başlayıp Nas suresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten aciz kaldığı Allah'ın kelimedir. Allah Kur'ân'ı peygamberlerinin hak olduğuna dair bir delil kılmış ve Hz. Peygamber'e tahsis ettiği üstünlüğü gösteren açık bir alamet kılmıştır.

⁶¹ *el-Müfredât*, 1: 668.

1.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'in gönderiliş amacı insanların inançlarını düzeltmek, ahlâkını güzelleştirmek, dünya hayatlarını düzene koymak, fiili irade, rıza ve düzene uygun bir dünya hayatından sonra ve bu sayede onlara ebedi saadetlerini kazandırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için:

a) Emir ve yasaklara ihtiyaç vardır.

b) Bu emir ve yasakların hayata geçmesi, bunların kaynağının “yaratıcı, varlığı zaruri, kemal sıfatlarına sahip, her çeşit eksiklik ve kusurdan uzak bulunan Allah olduğunun bilinmesine bağlıdır.

c) Bu iman, bilgi ve şuuru desteklemek üzere de mükâfat ve ceza vaadi açıklanan ve amacını gerçekleştirmek için zaruri bulunan bilgi kümelerinden ibarettir. Bunların dışında çeşitli surelerde temas edilen bilgiler, verilen örnekler, yapılan benzetmeler; asıl muhtevayı açıklamaya, zihin ve gönüllere yerleştirmeye yönelik olup bu ölçüler içinde verilmiştir.⁶²

Muhatablarına dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmayı amaçlayan Kur'ân müminlerin hayatını karanlıklardan aydınlığa çıkaran bir nur, zihineri bulduğunda başvurdukları bir delil, yolları saptığında onları hidayete erdiren bir klavuzdur.

1.2. İLAHİ HİTABIN MUHTEVASI

İlahi hitabın muhatabı olan insanların inançlıları, Rablerinden gelen mesajı anlamak ve uygulamak için, öncelikle o mesajın içeriğini bilmek zorundadırlar. Yani inanan insanların, teoride inandıkları bu İlahî hitabı pratiğe dökmek için sadece “inandım” demekten öte, nelere inandığını bilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ilahî hitabın genel olarak hangi konuları kapsadığını ana hatları ile şu şekilde tespit ettik:

⁶² Hayreddin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 1:25.

1.2.1. Ulûhiyet

Kur'ân, temelde insanı muhatap alan bir kitaptır. Nitekim kendisini de “insanlara yol gösterici -huden linnas- olarak tanımlamaktadır. Muhataplarına ilk olarak gösterdiği doğru yol ise doğru bir inanç sistemi ve Allah tasavvurunu kazandırmıştır.

Allah her şeye anlam ve hayat kazandırandır. Her şeyi kuşatır, sonsuzdur ve yalnız o sonsuzdur. Diğer bütün şeyler, varlıklarının yapısında sonluluk ve yaratılmışlık damgasını taşırlar.⁶³ Konuya dikkatle eğilecek olursak görürüz ki sadece “tek,” Allah olabilir. Çünkü bir kimse her ne kadar birden fazla yaratıcı olduğunu düşünürse bile neticede bunlardan yine bir tanesi “ilk” olarak karşısına çıkar. Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer pek çok ayete rastlamak mümkündür. İşte Kur'ân, Allah'ın kudret ve yüceliğini böylece tekrar ve tekrar vurgulamaktadır. Kur'ân'ın bu vurgulaması için asıl neden bu ilahî hakikat olmasına rağmen, bir de bunun için tarihi bir neden vardır. Bu ise Allah'tan başka tanrılar edinip putlara tapan putperest Araplar'ın şirkidir. Kur'ân, Neml suresinde (27/60-64) putlar ile yerleri ve gökleri yaratıp insanlara değişik şekillerde yardım eden Allah'ı kıyaslayıp müşriklerin şirkini reddeder.⁶⁴

1.2.2. Nübüvvet ve Vahiy

Çeşitli ayetlerden anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hakk, insanlara yaratılıştan itibaren peygamberler vasıtasıyla doğru yolu gösteren vahiyler ve bunları içeren kitaplar indirmiş, ilk peygamber olarak da Hz. Âdem'i seçmiştir. Başlangıçta insanlar aynı dine mensup bir topluluktu. Daha sonra Allah her millete birbiri ardınca, iman edip iyi davrananları müjdeleyen, inkâra saplanarak kötü davrananları uyaran nebiler ve resuller göndermiştir. Onlarla birlikte, ihtilâfa düştükleri konularda hüküm vermek için gerçekleri içeren ve doğruya ileten kitaplar indirmiştir. Aydınlatıcı bir kandile benzettiği peygamberleri vasıtasıyla insanlar ıbilgilendirecek eğitimi, Cebrail aracılığıyla ya da doğrudan vahiy yoluyla inzal etmiş, peygamberleri de aldıkları

⁶³ Rahman, 55/26-27.

⁶⁴ Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 1. Bs. (Ankara: Fecr Yayınları, 1987), 42.

vahiylerin Allah'tan geldiğine dair zorunlu bilgilere sahip kılmıştır.⁶⁵ Peygamberler dünya ve ahiret mutluluğuna rehberlik ettikleri için insanlara Allah'ın bir rahmetidirler. Dinler insanların ahirette mutlu olmalarını sağladığı gibi dünya hayatında onları mutlu edecek prensipler de getirmişlerdir. Ancak onların çağrılarına kulak asmayanların aleyhine ahirette bir delil olacaklardır.⁶⁶ İnsanlar, Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmışlar ve âhirette bu konuda sorguya çekileceklerdir. İnsanlara olan merhametinden dolayı Allah, bu imtihan konusunda onları yardımsız bırakmamış ve her millete bir peygamber göndermiştir.⁶⁷ Allah bu çağrıyı en son Hz. Muhammed vasıtasıyla yapmıştır.

Hız. Peygamber'in tebliğ ettiği hususların insan fıtratına uygunluk ve yararlılıkları asırların tecrübeleriyle sabit olup bunların kıymeti her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Hız. Peygamber'in tebliğinin en mühim hususiyetlerinden birisi, onun, getirdiklerini bizzat kendisinin uygulamış olmasıdır. Hatta çok bilinen bir husustur ki, Hız. Peygamber'in, tüm mü'minlerin muhatap olduğu mükellefiyetlere ilaveten bazı şahsi mükellefiyetleri de vardı. Bütün bunlardan çıkan netice şudur: Hız. Peygamber kıyamete kadar bütün insanlığın peygamberi ve bilhassa da mü'minlerin numüne-i imtisalidir.⁶⁸

Yüce Allah inanan kullarını dünya ve ahiret mutluluğuna erdirmek için onlara doğru yolu göstermek istemiş ve bu doğrultuda onlara bir atkım emir ve yasaklarda bulunmuştur. Bu emir ve yasakları kullarına bildirmek için de onlara, kendi içlerinden seçtiği peygamberleri vasıtası ile hitap etmiştir. Bu ilahi hitabı insanlara tebliğ ve teybin eden elçinin bizzat insanların arasından seçilmesi de hitabın anlaşılmasını ve yaşanmasını daha kolay kılmıştır.

⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 279.

⁶⁶ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 4. Bs. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 99.

⁶⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevâidu'l-müşevvika ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Cidde: Daru'l Ulum, ts.), 40.

⁶⁸ Abdullah Aydınlı, "Hız. Peygamber'in Örnekligi Ve Cihanşumul Peygamberliği", (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 179.

1.2.3. Kâinat

Kâinatın yaratılışı hakkında Kur'ân'da, Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğundan ve kâinatı nasıl idare ettiğinden bahsedilmektedir. Allah sürekli yaratma halindedir.⁶⁹ Kâinatta bir şeyi yaratmak istediğinde o şeye sadece “ol” der o şey olur.⁷⁰ Allah, murat ettiği gibi kâinatta bulunan her şeye emreder. Emredilen şey ise kayıtsız şartsız Allah'ın emrine tabi ve teslim olur.⁷¹ Yerde ve göklerde bulunan her şey Allah'a ait olduğuna göre her hangi bir varlığın Allah'ın emrine karşı gelmesi söz konusu değildir.

Bu da bize gösteriyor ki sadece insanlar değil insanların dışındaki bazı varlıklar da Allah'ın hitabına muhatap olmuşlardır.

1.2.4. İnsan

Kur'ân-ı Kerîm, asıl muhatabı olan insandan çokça bahsetmektedir. İnsanın yaratılışı hakkında bilgi verir: “*Andolsun biz insanı, (pismiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.*”⁷² Kur'ân insanların anne karnında geçirdiği evrelerden bahseder. Mu'minun Suresinin 12-14. Ayetleri bu safhaları anlatmaktadır. Bütün kâinat Allah tarafından yaratılmış olmasına rağmen insan diğer yaratılanlardan farklı ve daha mükemmel yaratılmıştır.⁷³

Kur'ân'ın insana dair diğer önemli bir beyanı da insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesiyle ilgilidir.⁷⁴ Ağırlıklı yoruma göre hilafet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmıştır.⁷⁵ İnsan bu donanım ile istikamet mücadelesi vermeli ve hedefine doğru yol almalıdır. İnsanın uzun tarihi seyri içinde kaydettiği her ilerleme, her yürüyüş Allah'a doğru bir yürüyüştür ve atılan her adım da ona

⁶⁹ Rahman, 55/29.

⁷⁰ Bakara, 2/117.

⁷¹ Fussilet, 41/11.

⁷² Hicr 15/26, 28, 33.

⁷³ Secde, 32/9; Hicr, 15/29; Sad, 38/72.

⁷⁴ Bakara, 2/30.

⁷⁵ İlhan Kutluer, “İnsan,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 222: 321.

biraz daha yaklaştırır.⁷⁶ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de İnsanın bilgi edinme yeteneği ile donatıldığı,⁷⁷ İnsanın boş yere yaratılmadığı ve sorumluluk sahibi olduğu,⁷⁸ İnanmayan bazı insanların kalplerinin mühürlendiği,⁷⁹ Allah'ın (c.c.) insanlardan söz aldığı,⁸⁰ İnsanın zaaf ve acziyet içerisinde olduğu⁸¹ gibi konulardan da bahsedilir.

1.2.5. İbadet

Allah Teâlâ, insana akıl nimetini bahşederken beraberinde sorumluluğu da teklif etmiştir. İnsan da bu sorumluluğu kabul etmiştir.⁸² Akıl sahibi herhangi bir insan bu emaneti kabul edişi hatırlayamadığına göre kanaatimizce insanın bu emaneti yüklenmesinden kasıt, Allah'ın insanı bu özellikte ve donanımda yaratmasıdır. Bu fitratla yaratılan insanlar doğal olarak bir yaratıcıya ihtiyaç duymaktadırlar. Nitekim her toplumda bir dini anlayışın mevcudiyeti de insanların üstün bir güce inanma ihtiyacı içerisinde olduğunu ve bu fitratla yaratıldığını göstermektedir. İnsan iki yönlü bir varlıktır. Ruh ve bedenden yaratılmıştır. Bedenin gıdaya ihtiyaç duyması gibi, ruhunda gıdaya ihtiyacı vardır. İşte bu gıda, insanın yaratıcısına karşı sorumluluğunu yerine getirmesi, yani Allah'a kulluk etmesidir.⁸³ Allah'ın kendisine ibadet etmemizi istemesi, buna ihtiyaç duyması sebebiyle değildir. Bilakis buna ihtiyacı olan insanın kendisidir. İnsan, ibadet etmekle ruhunu gıdalandırmaktadır. Yüce Allah, bizi ne ile sorumlu tutmuşsa, mutlaka o bizim yararımızdır. O'nun hiçbir şeyimize ihtiyacı yoktur.⁸⁴

İbadet edilmeyi sadece en büyük lütuf sahibi hak eder ki o da yüce Allah'tır. Bundan dolayı Kur'ân'da Allah, sadece kendisine kulluk yapılmasını emretmiştir.⁸⁵ Hürmet, tazim ve itaatin en yüksek ifadesi olan ibadet ancak Allah'ın hakkı olup

⁷⁶ Muhammed Bakır es-Sadr, *Kur'an Okulu*, 3. Bs. (Ankara, Fecr Yayınevi, 1996), 175.

⁷⁷ Bakara, 2/31-33.

⁷⁸ Mü'minun, 23/115.

⁷⁹ Enam 6/110.

⁸⁰ Araf, 7/172-173.

⁸¹ Mearic, 70/19-21.

⁸² Ahzab, 33/72.

⁸³ Zariyat 51/51.

⁸⁴ Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 151.

⁸⁵ el-Müfredat, 1: 667.

O'ndan başkası buna layık değildir. (Fatiha, 1/5; Nahl, 16/36; isra, 17/23) Zira dünya ve Ahiretle ilgili bütün nimetleri veren yalnız O'dur. Allah'ın yüceliği karşısında sadece insanoğlu değil kâinatta bulunan her şey lisan-ı hal ile O'na ibadet eder.⁸⁶

Kâinattaki her şey Allah'ı tesbih edip ona ibadet eder ancak Kur'ânın asıl muhatabı olan insan bizzat ibadet ile sorumlu tutulmuştur. İnanan insanlar ibadet ile sorumlu tutulduklarını ilahi hitaba doğrudan muhatap olan peygamberlerden öğrenmekte ve bu ilahi hitabın sorumluluk kapsamına girmektedirler.

1.2.6. Ahiret

Ahiret, dünya hayatından sonra yaşanacak olan ikinci hayattır. Dünya hayatı için Daru'd-Dünya dendiği gibi, ahiret hayatı için de Daru'l-Ahire denir.⁸⁷ Ahiret ölümden sonra dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir. Ahiret hayatının varlığı, Ahiret inancı iptidai kavimler dâhil, tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir. Eski Ahit'te dünya hayatından sonra ruhun ölmezliğine ve dünyada işlenen günahların tespit edildiğine dair işaretler bulunduğu gibi ölümden sonra Allah'ın görüleceği, yapılan amellere karşılık verileceği ifade edilir.⁸⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Ahireti inkâr etmenin zalimlik olduğu ve cezasının ağır olduğu bildirilmektedir.⁸⁹

1.3. İLAHİ HİTABIN BİLGİ VERİŞ METODU

Bilgiler Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bir metot içerisinde verilmektedir:

⁸⁶ Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 242.

⁸⁷ İsfahani, el-Müfredaat, 73.

⁸⁸ Bekir Topaloğlu, "Ahiret," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1: 543.

⁸⁹ Hud,11/ 18-19.

1. Hükümler, daha sonraları fıkıhçıların ve usulcülerin yaptıkları gibi, teorik bakımdan zaruri olmayan açıklamalardan arındırılmış kısa metinler ve kurallar şeklinde (metin tekniğinde ve sisteminde) değil, günlük hayatın doğal akışı içinde geçtiği, halk arasında konuşulduğu ve yaşandığı biçimde takdim edilmektedir.

2. Farklı düşünce ve inanç gruplarıyla yapılan tartışmalarda felsefecilerin ve mantıkçıların kullandıkları metot ve deliller yerine bilgi, kültür ve eğitim bakımından orta dereceyi temsil eden halkın anlayacağı, ikna olacağı deliller kullanılmış, felsefecilerin itibar ettikleri kesin deliller (burhan) bu kanıtların içine gizlenmiş, satır aralarında verilmektedir.

3. Allah Teâlâ kendi isimlerini ve sıfatlarını zikretmekte kulları için fayda görmüş; bunları, insanların fitri zekâları ve kavrayış kapasiteleriyle anlayabilecekleri bir seviye ve çerçevede açıklamıştır. Öte yandan "*O'na benzer hiçbir şey yoktur*" (Şurâ 42/11) mealindeki âyette de ifade buyrulduğu üzere, Allah'ın zâtı bakımından olduğu gibi isimleri ve sıfatları bakımından da kullarıyla herhangi bir ortaklığından söz edilemez. Bununla birlikte O'nun isimlerinin ve sıfatlarının çoğu –O'nunkilerle mukayese edilemeyecek derecede kusurlu olarak- kullarında da varır.

4. Ölüm ve sonrasına ait olaylar anlatılırken, insanların Ahiretteki azaptan korkmaları ve cennetteki eşsiz, çekici nimetleri ummaları hedeflenmiştir. Üslup ve tasvirlerde seçim buna göre yapılmış, buna uygun üslup seçilmiştir.⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş ümmetlere ait ibretli olaylardan da bahsedilmiş. Böylelikle Allah, cahiliye araplarının eskiden beri kulaktan dolma bildikleri kıssalar hakkında doğru bilgi vermiş ve bununla tevhit inancına davet yolunda peygamberimize yardım etmiştir. Bu kıssalar eski kutsal kitaplarda anlatıldığı gibi uzunca hikâye şeklinde değil kısa ve öz olacak şekilde anlatılmaktadır.

1.4. İLAHİ HİTABIN DİLİ

Kur'ân-ı Kerîm, âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e Cebrail adlı melek aracılığıyla hem mana hem de lafız olarak Arapça dilinde indirilmiştir. Kur'ân, dilinin Arapça olduğunu bizzat kendisi

⁹⁰ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1: 29.

açıklamaktadır.⁹¹ (ayrıca bkz.Yusuf,12/2; Rad,13/37; Taha, 20/112; Zümer,39/28; Fussilet 41/3, Şura 42/7, Zuhruf 43/3)

Kur'ân, bütün Araplar arasında bir dil birliğini sağlamak, bütün dünya Müslümanlarının ortak bilim ve kültür dili olmak için Arapçayı yeniden inşa ediyordu. Kur'ân Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mensup olduğu kabilenin diliyle, yani Kureyş lehçesi ile inmişti.⁹² Arapçayı çok iyi bilen ve bu dilin inceliklerini takdir eden edebi şahsiyetler, genellikle Kur'ân'ın üslup bakımından kullandığı ifadelerdeki güç ve dilin tüm güzelliklerini yansıtmaya cihetiyle çok üstün bir kitap olduğunu ittifakla kabul etmektedirler. Dilin özellikleri tercümesini imkânsız kılmıştır. Her ne kadar da ilham eseri olan bütün yazıların diğer dillere tercümesi imkânsız ise de, bu durum Kur'ân için çok daha fazla geçerlidir. Maalesef arap olmayan Müslümanlar bunun tam manasıyla farkında değiller. Haklı olarak Kur'ân'ın bir hidayet kitabı olduğunu kabul edip her dilde anlaşılabilirliğini zannediyorlar. Bununla da kendilerini Kur'ân'ın gerçek tadından ve Kur'ân ifadelerini takdirden yoksun bırakıyorlar. Fakat manaların tam anlaşılması, dildeki incelikleri bilmeye bağlı olduğu için bunlar öğrenilmeden de Kur'ân'ın muhteşemiyatının tam hakkı verilemez. Bu yüzden ne kadar çok Arap olmayan Müslüman düşünürleri ve eğitim görmüş kişilere mümkün olduğu kadar kendileri Kur'ân'ın dili ile mücehhez ederlerse o kadar iyi olur. Bu Arzu edilen ve de önemli bir durumdur.⁹³

1.5. İLAHİ HİTABIN BELAĞİ YAPISI VE BU YAPIDAKİ İ'CAZ

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, insanların hidayeti için gönderilen bir kitap olmakla birlikte aynı zamanda bir edebiyat şaheseridir. O'nda hakikat, mecaz, istiare, teşbih, bedi' ve diğer edebi sanatlar vardır.⁹⁴

Birçok ulemanın üzerinde ittifak ettiği ve yaygın olan görüşe göre Kur'ân'ın i'cazı onun belâğat ve fesahatindedir. Yani telifinin en üst seviyede güzelliği, kelimelerin bir birine uygunluğu ve bir birini tamamlamaları, anlatmak istenen

⁹¹ Şuara, 26/192-195.

⁹² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, 26.

⁹³ Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 67.

⁹⁴ Nusrettin Bolelli, *Belağat*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 1.

konunun gayet veciz bir şekilde ifadesi Kur'ân'ın belâgat ve fesahatinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü Araplar içerisinde söz sanatı bir gelenek olmuştur. Şiir yarışmaları, şairlerin insanlar üzerindeki inanılmaz etkisi, sözün zekice kullanımı bunun bariz örneğidir. Bu yüzden Mekkî surelere dikkat edilirse belâğatin en üst düzeyde olduğu, veciz ve etkileyici ifadelerin bolluğu görülecektir.⁹⁵ Kur'ân'ın belâgat ve fesahatini vurgulayan Câhız (ö. 255/869) ve benzeri ilk Müslüman düşünürlerin çalışmalarının tesiriyle, i'câz terimi, sonraları gittikçe gelişen bir tarzda onun bu yöndeki edebî üstünlüğü ve fevkalade üslubu ile özdeşleştirilmiştir. Bununla beraber bazı düşünürler i'câz mefhumunun, dar manada Kur'ân üslubunun eşsiz üstünlüğü ile tarif edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁶

Kur'ân-ı Kerîm birçok konuda mu'ciz olduğu gibi dil ve üslup bakımından da mu'cizdir. Aslında dil olarak Arapça, muhtelif lehçelere ayrılmış ve bu lehçeler içerisinde ise Kureyş lehçesinin apayrı bir üstünlüğü vardır. Üstünlük sebebi ise şunlardır:

a) *Dini ve coğrafi amel*: Kureyş kabilesinin, çeşitli vesilelerle ziyaret edilen Ka'be'ye yakın ve onun hamisi durumundaydı.

b) *İktisadi amel*: Arap yarımadasının ticari hayatının büyük bir kısmı Kureyşliler'in elindeydi bu yüzden Mekke'de Kureyş lehçesi ortak dil olarak kullanılmaktaydı.

c) *Siyasi ve sosyal nüfuz*: Kureyş'in sahip olduğu dini, iktisadi ve coğrafi üstünlüğünü, onları diğer Arap beldelerinde kuvvetli bir nüfuza sahip kılmıştı.

d) *Eyyamü'l-Arap (Arap Harpleri)*: Kumandan, reis veya kabile ileri gelenlerinin orduyu duygulandırıp şecaat ve cesaret telkin etmek için başvurdukları en kuvvetli silah lisandı ve bütün söz sanatlarının icra edildiği lehçe de yine Kureyş lehçesiydi.⁹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz olması ile ilgili bizzat Kur'ân'ın kendisi, bütün insanların bir araya gelip çalışsalar bile benzer bir eser meydana getirmekte aciz

⁹⁵ Faik Ahmedzade, "Uluslararası Prof. Muhammed B. Tavit et-Tancı Sempozyumu,"(Ankara, 13-14 Ekim 2011), ed. Sönmez Kutlu(Ankara: TDV Yayınları, 2015), 351-362.

⁹⁶ Issa J. Boullata, "Kur'ân'ın Belâgat Açısından Tefsiri: İ'câz Ve İlgili Konular,"çev. İbrahim H. Karşı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/4, (2005): 258.

⁹⁷ İsmail Karaçam, *En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in ilmi ve Edebi Sırları*, (İstanbul: Baskı İmaj, 2005), 484.

kalacaklarını söyler. Risaletinin ilk devirlerinde Kur'ân,kendisinin eşsiz bir mucize olduğunu söylemiş ve bütün düşmanlarına meydan okuyarak, “De ki: *Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine destek de olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*”⁹⁸ Demiştir.

1.6. İLAHİ HİTABIN ÜSLUBU

Bir kelimadan neyin murad edildiğini belirlemenin temel yolu, kullandığı dil ve üslupta saklıdır. Yani bir metinde ne denilmek istendiği, o şeyin nasıl ve ne şekilde denildiği ile yakından alakalıdır.⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli konular bulunmasına rağmen, nazım ve üslubunda hiçbir değişiklik söz konusu değildir. Kur'ân'da kıssalar, vaazlar, davasını ispatlamak için deliller getirmeler, hükümler, korkutmalar, vaatler, vaidler, müjdeler, tehditler, vasıflar, güzel ahlâkın ve yüksek hasletlerin eğitim ve öğretimi, üstün yaşama tarzları gibi çeşitli konular yer almaktadır. Konuların değişik ve karmaşıklığına rağmen Kur'ân'ın üslubu daima kemal derecesindedir. Bütün bunlar da göstermektedir ki Kur'ân, öncelikle bir hitaptır.¹⁰⁰

Beşer yazımı olan kitaplara baktığımızda onlarda bile üsluptan söz edebiliyoruz. Her bir yazarın, olayları işlerken veya vermek istediği mesajı iletirken kullandığı bir üslubu vardır. Bu beşer mahsulü kitapların dahi kendilerine has birer üslupları oldu gibi Kur'ân-ı Kerîm'in de özgün bir üslubu vardır. Onun bu üslubu diğer bütün kitapları ve fikirleri aciz bırakacak tarzdadır. Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm gerek lafzı gerek üslubuyla mu'cizdir. Onun mu'ciz olduğunu gösteren pek çok özelliği bulunmaktadır. Üslubunda pek çok mu'cizözellik bulunsa da biz burada belli başlı birkaç özelliğini açıklamakla yetineceğiz.

⁹⁸ İsra, 17/88.

⁹⁹ Sadık Kılıç, “Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dînî Metin”, Kur'an ve dil: dilbilim ve hermenötiksempozyumu, (Van, 17-18 Mayıs, 2001), *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 95-105.

¹⁰⁰ Ali Galip Gezgin, “Kur'an'ın Metinsel Niteliği,” *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9/ 27, (Ocak-Nisan 2007):85.

1.6.1. Kendine Has Bir Kelam Şeklinin Olması

Kur'ân, Araplar'ın alışageldikleri nazım, şekil ve üslubun dışında, kendine has bir kelam şekliyle inzal buyrulmuştur. Şöyle ki: Araplar katında bütün edebi sanatlar, nazım ve nesir türleri ile kaleme alınırdı. Nazım şeklinin belli, mahdut vezinleri ve aruzları olduğu gibi, nesrin de seci e düz yazı gibinevileri vardı. Kur'ân'ın yazı türüne bakıldığı zaman onun, ne şiirin ne de nesrin belli kalıpları içerisinde cereyan ettiği görülmez. Böyle olmakla beraber, Kur'ân'dan birkaç ayet okuyan kimse onun ayetlerinin tertibinde, sıgalarının ve kelimelerinin telifinde ortaya çıkan ölçülü bir imzayı hemen fark eder. Kur'ân'ın üslup özelliği, insanların telif ettiği eserlerin üslubuna benzemediği gibi, diğer münzel kitaplarıncı ile de aynı değildir. Onun kendine has bir üslubu vardır. Kur'ân, diğer münzel kitaplara nazaren daha geniş bir yol ile gelmiş, muhataplarını iyice tatmin etmek için kolaylıklar bahşederek, azar azar¹⁰¹ nazil olmuştur.¹⁰²

Kadı Ebubekr şöyle der: Kur'ân'ın icazı; nazmı, telifi ve tertibindedir. Kuran'ın bu özelliği, Arap dilinde bilinen nazım şekillerinin hepsinden farklı, hitabetteki üsluplarından tamamen değişikdir. Bu sebeple Kur'ân'a karşı koymaları, mümkün olmamıştır.¹⁰³

Kur'ân Allah'ın kelimidir. Onun Allah'ın kelamı oluşu beraberinde zorunlu olarak üstünlük vasfını da getirmektedir. Kur'ân nazil olduğu farklı dönemlerde farklı üsluplar ortaya koymuştur. Bazı durumlar karşısında şiirsel bir dil kullanırken bazı durumlarda ise daha sade bir dil kullanmaktadır. Örneğin şiir ve sözlü edebiyatın güçlü olduğu Mekke'de inanç ve itikat konularından bahsederken Mekkelilerin entelektüel ifade tarzı ile onlara hitap etmiştir. Bu husus Kur'ân'ın ilahî kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁰¹ İsra,17/106; Furkan, 25/32.

¹⁰² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 19. Bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 159.

¹⁰³ Celaleddin es-Suyuti, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, çev. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2: 312.

1.6.2. Ölçülü Lafız ile Manayı Tamamlaması

Kur'ân'ın manaları hitap ettiği bütün insanların idrak ve kültür seviyelerine, çeşitli zaman ve coğrafi mevkilerine, ilim ve keşiflerine uygun düşecek bir tarzda tezahür eder. Birbirinden farklı manalara gelebilecek bir ayeti, bilgi ve kültür farkları çok olan bir toplumda okuduğumuz zaman orada bulunanlardan her biri kendi kabiliyet, fikir ve ilmi seviyesine göre bu ayeti anlamaya çalışır. Kur'ân bu vasfı ile her asırda gençliğini ve tazeliğini korumakta ve muhafaza etmektedir.¹⁰⁴

Eski olsun, yeni olsun tanıdığımız ediplerin hemen hemen hepsi çoğunlukla kısa değil uzun anlatımı tercih ederler. Böylelerinin meramının anlaşılması için yazdıklarının defalarca okunması gerekir. Sözü böyle uzatması, anlamayı güçleştirmekten başka bir şey değildir. Kur'ân-ı Kerîm ise özlü sözler ile meramını ifade eder. Mushaf-ı Şerif'in dilediğiniz yerine elinizi koyunuz ve elinizin kapadığı kısımdaki kelimeleri sayınız. Sonra Kur'ân dışında meşhur ediplerden istediğiniz birinin kelamı için aynı şeyi yapınız. Sonra da söz sahibinin maksadını değiştirmeksizin kaç kelime sarfettiğini hesaplayınız. Göreceksiniz ki Kelamullah ile beşer kelamı arasında belirgin bir fark olacaktır.¹⁰⁵

Bu konuya Maide Suresi'nin 3. Ayetini örnek verebiliriz: “*leş, kan, domuz eti... Size haram kılındı.*” Ayette geçen leşten kasıt ölü hayvanın cesedidir. Kanın haramlığı, her hangi bir canlının akan kanının bir şekilde gıda olarak kullanılmasını ifade ederken; domuz etinin haramlığı ise domuzdan elde edilen başta eti olmak üzere her türlü mamülü kastetmektedir. Görüldüğü gibi Kur'ân'ın ifade şekli az ve öz niteliktedir. Bazen de Kur'ân-ı Kerîm bir yerde öz bir şekilde ifade ettiği emirleri ihtiyaç üzerine başka bir yerde ek açıklamalarla tasrih eder. Bu vesile ile hem konu tekrar gündeme gelmiş olur, hem de lafızdaki manayı çözümleyemeyenler için ek bir açıklama sunulmuş olur. Mesela Maide suresi 3. Ayette geçen “kan” lafzı, etin içinde kalan kanları da kapsayabileceği vehmine karşı En'am suresi 145. ayetinde devamın da “akıtılmış kan” diye vuzuha kavuşturulur.

¹⁰⁴ Karaçam, *En Büyük Mucize Kur'ân-ı Kerîm'in İlmi ve Edebi Sırları*, 506.

¹⁰⁵ M. Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 138-140.

1.6.3. Tekrir (tekrar) Sanatını Kullanması

Konuşmada veya yazıda bazı ifadelerin kısmen veya aynen tekrar edilmesi her kültürde görülebilir. Yerinde ve üslubunca yapılmış tekrarlar sözü güçlendirir. Kur'ân-ı Kerîm'de değişik maksatlar güdülerek tekrarlara yer verilmiştir. Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan bu sanata tekrire sanatı denir. Tekrir, bir şeyi bazı fayda ve maksatlardan dolayı iki defa veya daha fazla sayıda zikretmektir. Sözde tekrarı hoş karşılamayan bazı müfessirler Kur'ân-ı Kerîm'de aynıyle tekrarın olmadığı görüşünü benimserken, bu tekrarların aynı maksat ve aynı mana ile tekrar edilmediği kanaatinde olan müfessirler ise tekrarı bir üslup özelliği olarak değerlendirmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'deki tekrarların bazı maksatlara binaen gerçekleştiğini belirtmektedirler. Bu maksatlar şöyle sıralanabilir:

a) Te'kid: Manayı kuvvetlendirmek ve zihne iyice yerleştirmektir. İnşirah Suresinde her güçlkle beraber bir kolaylık olduğu, iki defa tekrar edilerek anlam pekiştirilmiştir.¹⁰⁶ Ayetleri tekrar eder.

b) Mananın kolayca anlaşılmasını temin etmek: Cümlenin unsurları fazla olduğu zaman muhatap, bunlar arasındaki uzun fasıldan dolayı manayı anlamakta güçlük çekebilir. Bu durumu ortadan kaldırmak için, daha önce zikri geçen kelimelerden biri tekrarlanır. Örnek: "*Hani Yusuf babasına, 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyamda) onbir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Onları bana secde ederlerken gördüm.' Demişti.*"¹⁰⁷

c) Terğib: Güzel şeylere muhatapı teşvik etmek için, bu güzel mefhumları ifade eden lafızlar tekrarlanır. Kur'an-ı Kerîm'in bir çok ayetinde mü'minlere, Allah'a inandıkları ve güzel işlerde bulduklarından dolayı içlerinden ırmaklar akan ve değişik nimetler barındıran cennetler müjdelenmektedir.¹⁰⁸

d) Terdid: Bir lafzı, farklı kelimelere bağlayarak tekrar etmektir. Kur'an'da anlatılan bazı durumlarda her tekrarın ilgili bulunduğu konu farklı olduğu için her bir tekrar ayrı bir etkiye sahiptir. Rahmân sûresinde, "öyleyse rabbinizin hangi nimetini

¹⁰⁶ İnşirah, 94/5-6.

¹⁰⁷ Yusuf, 12/4.

¹⁰⁸ Buruc, 85/11; Tin, 95/6.

yalan sayıyorsunuz?” ifadesinin değişik nimetlerin ardından otuzdan fazla tekrar etmesi terdîd sanatına örnektir.¹⁰⁹

Kur’ân’da en çok tekrar eden ifadeler kıssalardır. Kıssa anlatmak sureti ile muhatabın olayı anlamasını pekiştirmesi ve anlatılan kıssadan ibret almasını murat etmesi gibi, kıssayı farklı yerlerde nakletmenin de elbette bazı hikmetleri vardır. Bu konuda Suyuti şöyle bir açıklama yapmaktadır: AllahTeâlâ Kur’ân’ı inzal buyurduğunda, buna kaşı gelenler nazmın hangi şeklinde olursa olsun bir benzerini getirmede aciz kalmışlardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ kıssaları değişik surelerde tekrar etmekle karşı gelenlerin acizliklerini açıkça ortaya koymuştur. Allah onları, Kur’an’ın benzerini getirmeye davet etmiştir.¹¹⁰ Eğer bir kıssa sadece bir surede zikredilseydi Araplar, ‘surenin benzerini siz getirin.’ derlerdi. Bu yüzden Allah, iddialarını her yönden çürütmek için aynı kıssaları farklı surelerde tekrarlamıştır.¹¹¹

1.6.4. Bütün İnsanları Hayran Bırakan Bir Tarzda Olması

Kur’ân, üslup bakımından öyle üstün bir özelliğe ve güzelliğe sahiptir ki, beşeri eserlerde bu tarz güzelliğe rastlamak asla mümkün değildir. Bu sebeptendir ki, o yüce kitap parlak üslubu, lafız ve anlamlarının çekiciliği, misallerinin güzelliği, prensiplerinin yüceliği, haberlerindeki letafeti ve işaretlerindeki esrarıyla, her derecedeki insanı etki altına alır.¹¹² Kur’ân’ın bu üslubu dostlarını da düşmanlarını da kendine çekmektedir. Ona karşı olanlar kendilerini onun ahenkli nağmelerine kapılmaktan alıkoyamamıştır. Bu üslup sayesinde birçok müşrik Müslüman olmuştur.¹¹³

Kur’ân-ı Kerîm, sözlü edebiyatı oldukça gelişen, şaire ve şaire her zaman önem veren bir topluma indirilmiştir. Böyle bir toplumda Kur’ân’ın üslubunun şair ve edipleri aciz bırakan tarzda olmaması muhaldir. Kur’ân o denli bir belagat ile indirilmiştir ki onu reddeden toplumun hayran kaldığı şairler bile Kur’ân’ın bu belagatine hayran kalmışlardır. Öyle ki bazı şairler Kur’ân’ı dinledikten sonra şair

¹⁰⁹ Hikmet Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, (İzmir: Nil yayınları, 1999), 195.

¹¹⁰ Bakara, 2/23.

¹¹¹ Suyuti, *el-İtkan fi ulumi’l-Kur’an*, 185.

¹¹² Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 18. Bs. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 146.

¹¹³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: Çağrı yayınları, 1983), 1: 433.

yazmayı bırakmışlardır. Peygamberimizin bazı azılı düşmanları ise gizliden onu dinlemişlerdir. Kimi düşmanları ise Kur'ân'ın üstünlüğünü zımnen kabul ettiklerinden dolayı onun tesirinde kalmamak için kulaklarına pamuk tıkamışlardır. Bütün bunlar, bu ilahi hitabın düşmanlarını bile kandine hayran bırakacak bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir.

1.6.5. İkna Etme Yoluna Başvurması

Kur'ân-ı Kerîm muhatabı ikna etmek için genellikle eski toplumlardan bahseder. Eski toplumdaki yaşam tarzlarını, bunların yanlışlığını, peygamberlerin bu olumsuzluklarla nasıl mücadele ettiğini anlatır. Her peygamberin kavmini nasıl uyardığını, ne ile ve niçin korkuttuğunu ibretlik bir biçimde açıklarken peygamberlerinin çağrısına uymayanların helak olduklarından bahseder. Böylece Kur'ân'ın ilk muhataplarına, Hz. Muhammed'in davetine katılmamaları durumunda tıpkı kendinden önceki kavimler gibi helak olabileceklerini veya Ahiret'te cezalandırılacaklarını hatırlatarak onları ilahi çağrıya uymaya ikna etmeye sevketmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, kendisinden önceki kitaplardan veya Araplardan naklettiği asıl mucize yönü, anlatım tarzıdır. Kur'ân-ı Kerîm bu hikâyeleri ana çizgileri ile anlatır, ayrıntılara inmez. Bundan dolayı bunlar, tarihin ana hatlarına da ters düşmez. Ama Kur'ân'ın bunları anlatmadaki amacı, tarihi bilgi vermek değil, bunlar vasıtasıyla öğüt vermektir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm, zaman ve mekâna göre tekrarladığı bu kıssaları, her defasında yeni bir üslup ile olaylar zincirinde takdim, te'hir yaparak anlatır. Önemli olan, bu hikâyelerin Kur'ân'dan önceki kitapların veya Arapların anlatılmasına uygun olmasıdır.¹¹⁴

Böylece genel anlamda, Kur'ân'ın indiriliş amacıyla aynı amacı taşıyan kıssalar; özelde ders çıkarılmayı ve ibret alınmayı hedefleyerek mesajını muhataplarına ulaştırmaktadır.

¹¹⁴ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 52.

1.6.6. Aynı Anda Farklı Seviyelere Hitap Etmesi

Arap edebiyatının şaheseri olan Kur'ân, üslubu sayesinde kendini herkese dinletmekte ve hiçbir statü farkı gözetmeksizin herkese hitap etmektedir. Gönüllere etki eden üslubu sayesinde, geçmiş zamanda onun en büyük düşmanları bile onu dinlemekten kendilerini alıkoyamamışlardı. Hz.Muhammed'i öldürmeye giden Ömer bin el-Hattab, Ümeyye bin Halef ve Utbe bin Rabia gibi düşmanları bile etkilemişti. Hatta Utbe B. Rabia Kur'anın tesirinde kalarak şöyle demiştir: *“Ondan öyle şiir işittim ki ömrümde mislini işitmemiştim. Bu sözler şiir değil, kehanet de değil. Bunlardan hiçbirine benzemiyor. Ey Kureyşliler! Beni dinleyin ve onu kendi haline bırakın. Eğer muvaffak olmazsa Arabistan onu mahveder, eğer muvaffak olursa onun zaferi sizin de zaferiniz demektir.”* Ayrıca muallâka şairlerinden Lebid, Kur'an'ı dinledikten sonra şiir yazmamaya karar vermiştir.¹¹⁵ Bütün bunlar Kur'an'ın her seviyede bulunan insanlara hitap edip onları etkilediğini göstermektedir.

Kur'an'ın bu üslubu, farklı anlaşılabilir ayetleri farklı ilmi seviyelerde bulunan insanların kendi durumlarına göre anlama imkânı sağlar. Asr-ı saadette yegâne mübeyyin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu için sahabe efendilerimiz başka izahata ihtiyaç duymamışlardır. Ancak günümüzde farklı sebeplerden ve özellikle Kur'anî bir hayattan uzaklaşıldığından dolayı, değişik manalar ihtiva eden ayetler izah edilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu durum da beraberinde, kültür ve ilim farkı gibi faktörlerden dolayı değişik yorumları getirmektedir. Ancak netice olarak, farklı yorumlar bulunsun bile Kur'an ayetleri havastan avama kadar herkese hitap etmektedir.

1.6.7. Mesel ve Temsile Çokça Yer Vermesi

Kur'an'daki meseller ve bunlardan bahseden ilim için “Emsâlü'l-Kur'an” ismi kullanılmaktadır. Mesel ayetlerdeki anlam ve amacın insanlarda bir etki bırakacak şekilde onların hayranlığını uyandıracak biçimde kısa ve özlü ifade

¹¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*,166.

edilmesidir.¹¹⁶ Mesel, kullanılagelen örnek söz demektir. Daha sonra, şayet arada bir ilgi veya bir farklılık bulunuyor ise, durum, nitelik ve kıssa için kullanılmaya başlanmıştır. Mesel, duruma daha çok açıklık getirmek ve açıklamayı da tamamlamak için kullanılır.¹¹⁷

Yüce Allah, tefekkür edilmesi maksadıyla birçok misal vermektedir. Bu minvalde “*İşte biz, insanlar belki tefekkür ederler diye onlara misaller vermekteyiz.*”¹¹⁸ Buyurmaktadır. Bazı âlimler, Kur’ân’da zikredilen mesellerin hatırlatma, öğüt, teşvik, sakındırma, ibret alma, aklın konuyu daha iyi anlamasını sağlama, hissedilebilir şekilde tasvir etme gibi çeşitli faydaları içinde barındırdığını ifade etmektedirler.¹¹⁹ Mesellerle anlatım başka bir ifadeyle temsil yoluyla anlatım, Kur’ân’ın belli başlı eğitim metotlarından birisidir. Temsil yöntemi, Kur’ân’ın gizli manaları bildirmede, gerçekleri ifade etmede, soyut konuları açıklamada kullandığı etkili bir araçtır. Kur’ân, konularını anlatırken sıkça mesellere başvurur, böylece sözün güzelliğine güzellik katar ve etkisini artırır. Kur’ân’ın her tarafında bulunan meseller, onun i’câzının sırlarından biridir. Simgesel/sembolik anlatım metodu olarak da kavramlaştırılabilecek bir tekniktir ve Kur’ân’ın anlatım üslubu bu olgu üzerine bina edilmiştir diyebiliriz.¹²⁰

Temsili anlatımlar, manaları somutlaştırmak için kullanılırlar. Bu yöntemle verilmek istenen mesajın anlaşılmasını kolaylaştırırlar. Çünkü anlatıma tasvir katmak, konunun zihinde daha iyi yer etmesini sağlar. İlâhi kelimeler olan Kur’ân-ı Kerîm bu anlatım tarzını çokça kullanmaktadır.

1.7. KUR’ÂN’IN MUHATAPLARINA YAKLAŞMA TARZI

Kur’ân’ın çeşitli bölümleri, İslâm davetinin çeşitli merhalelerindeki çeşitli ihtiyaçlara göre nazil oldu. Bu nedenle Kur’ân’ın çeşitli bölümleri ihtiyaca göre apaçık hitabeler halinde sunulmak üzere gönderilmiş ve bu amaca uygun bir şekilde

¹¹⁶ Mennâu’l-Kattan, *Mebâhis fi ulumi’l Kur’ân*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), 274.

¹¹⁷ Said Havva, *el-Esas fi’l-tefsir*, terc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989), 1: 61.

¹¹⁸ Haşr, 59/21.

¹¹⁹ Ebu Süleyman Şeyh Sabır Hasan Muhammed, “Emsalu’l-Kur’an”, çev. Mustafa Hocaoğlu, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XII/1 (2012):259.

¹²⁰ Süleyman Koçak, “Kur’ân’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/1 (2009): 190.

yayılmıştır. Evrensel değer taşıyan yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, değişik zaman ve mekânlarda insanlara hitap ederken insanların durumuna ve ihtiyacına göre değişik metotlar izlemiştir. Kur'ân'da insanı muhatapalan İlahi hitabı tam manada anlayabilmek için Kur'ân'ın muhataplarına yaklaşma tarzını bilmemiz gerekir.

1.7.1. Bütün Zamanlarda Bütün İnsanlığı Muhatap Alması

Kur'ân'ın özelliklerinden birisi de bütün zamanlarında, bütün insanlığa hitap eden bir kitap olmasıdır. "Kur'ân bütün zamanların kitabıdır" ifadesinin manası, onun ebedi kitap olmasıdır. Sadece belli bir asrın, neslin veya nesillerin kitabı değildir. Bu bakımdan Kur'ân'ın hükümleri, emir ve nehiyleri herhangi bir vakit ile sınırlı değildir.¹²¹ Kur'ân-ı Hâkim, her asırdaki insan tabakalarının her bir tabakasına, doğrudan doğruya o tabakaya özel olarak yönelmekte ve hitap etmektedir. Bütün âdem evladını, bütün tabakaları ile en yüksek ve en dakik ilim olan imana; en geniş ve nurani fen olan murifetullahı; en ehemmiyetli ve çeşitli maarif olan İslami hükümlere davet eden, ders veren Kur'ân her neve, her taifeye uygun gelecek bir ders vermek elzemdir. Hâlbuki ders birdir, ayrı ayrı değil. Öyle ise, aynı derste tabakalar bulunması lazımdır. Derecelere göre her biri, Kur'ân'ın perdelerinden bir perdeden ders hissesini alır.¹²²

Kur'ân'ın hükmü kıyamete kadar geçerli olacak. Çünkü bu hüküm ilahî sigorta ile güvence altına alınmıştır.¹²³ Öyleyse insanlık var oldukça Kur'ân-ı Kerîm ilk muhataplarını buldukları yanlış yoldan çekip kurtardığı gibi; bütün zamanlarda, bütün insanları aydınlatmaya ve onlara yol göstermeye devam edecektir.

¹²¹ Yusuf el-Karadavi, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, çev. Mehmet Nurullah Aktaş, 2. Bs. (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2005), 82.

¹²² Şadi Eren, *Kur'an Mu'cizesi*, 1. Bs. (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2016), 341.

¹²³ Hicr, 15/9.

1.7.2. Muhatabının Durumunu Gözetlemesi

Muhatabın seviyesinden yüksek söz söylemek anlaşılmasını; muhatabın seviyesinden düşük bir söz de dinlenilmemesi gerektirir.¹²⁴ Muhatabın durumuna göre konuşmak, Kur'âni bir üsluptur. “İnsanlara akılları nisbetinde konuşun.” sözü de, muhatabın durumuna göre konuşmanın sağlıklı bir iletişim için gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Muhatabın kültür seviyesi, yaşadığı çevre ve yaşama biçimi gibi etkenler, kendisine yöneltilen hitabı anlamasında önemli rol oynar. Bu etkenler göz önünde bulundurularak yapılacak hitap, daha etkili ve daha faydalı olacaktır. Allah (c.c.) yaratmış olduğu insanı, en güzel şekilde tanıdığı için onun durumuna göre anlayacağı, benimseyeceği bir şekilde hitap etmektedir. Bu şekilde inananlara hitap ederken korku ve üzüntüden ziyade, sevinç ve müjdeye vesile olacak şekilde hitap etmektedir. Böylece hem dünyada hem de Ahirette mutlu olmasını hedeflemektedir. Örneğin, “Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır”¹²⁵ Şeklinde mü'minlere yapılan hitaplarda onları dünyada teselli etmiş ve Ahiret için müjdelemektedir.

Yine yüce Allah (c.c.), insanlara rehberlik etmek ve hak yolu göstermek için gönderdiği peygambere itaat etmeyen, Allah'tan aldığı ilahî mesajları ciddiye almayıp muhalif davranan, getirmiş olduğu prensiplerle alay eden Mekke müşriklerine ve kâfirlere tehdit dolu ifadelerle hitap etmektedir.¹²⁶ Yüce Allah, emir ve yasaklarına karşı gelip onları inkar eden herkesin kesin olarak cehennemlik olduğunu haber vermektedir.¹²⁷

Yukarıdaki hitaplarda Allah (c.c.), muhatabın durumunu dikkate almıştır. Mü'minlere hitapta, iman edip ve imanının bir gereği olarak iyi, faydalı ve güzel amel işleyen insanlara verilecek ebedi cennetin müjdesi verilmekteyken; diğer hitapta ise, peygamberimizin (s.a.v.) nübüvvetini yalanlayıp alaya alanlar ve karşı çıkanların, bu durumlarından dolayı ebedi cehennemde kalacaklarını belirtilmektedir.

¹²⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet*, 11. Bs. (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 126.

¹²⁵ Tin, 95/6.

¹²⁶ Muhammed Ali Es-Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 4. Bs. çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 7/ 321.

¹²⁷ Beyyine, 98/6.

1.7.3. Muhatabını Sorumlu Tutmadan Önce Bilgilendirmesi

Her bir hüküm ve cümlesinin gerçek ve hak olduğuna şüphe duyulamayan Kur'ân-ı Kerîm, bazen Ahiret ve Ahiret'te beklenen yaşantı ve buna götüren yollar hakkında bilgi verirken bazen de dünya hayatı ile ilgili bilinen ve bilinmeyen bir takım bilgiler verir. *“Doğru yolu göstermek bize aittir. Şüphesiz Ahiret de dünya da bizindir.”*¹²⁸ Ayeti buna misal olarak verilebilir. İnsanın yaratıcısı olarak Allah Teâlâ kendi hikmeti, adaleti ve rahmetine uygun olarak onu dünyada habersiz, bilgisiz ve başıboş bırakmamış. Aksine ona doğru yolun hangisi olduğunu ve yanlış yolların hangi yöne gittiğini, iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu, helâl ve haramın ne olduğunu, hangi yolu benimseyerek itaatkâr ve vefakâr bir kul olunacağını ve hangi tutumu benimseyerek itaatsız ve isyankâr bir kul olunacağını anlatma görevini yüklemiştir.¹²⁹ Kur'ân-ı Kerîm sadece sorumlu tutmakla kalmaz. Sorumluluk alanını net olarak belirler. Mesela kasıtlı olmayan yeminlerden insanı sorumlu tutmaz. Dünya hayatında insanın başına gelebilecek felaketlerin bir intihan vesilesi olduğunu önceden insana haber verir. Haber vermekle de kalmaz böyle durumlarda nasıl davranması gerektiğini de bildirir. Bu bildirim bazen tavsiye niteliğinde ifadelerle gerçekleşirken bazen de peygamberlerin hayatından seçilen kıssalarla gerçekleşir. Bu süreç iletişimde kod açımına benzer. Başına gelen bir iyiliği veya kötülüğü doğru bir kod açımı ile değerlendiren mü'min bu durum karşısında şükür ve sabır ekseninde nerede duracağını daha iyi belirler. Bu duruş ona hem dünya hem de ahiret saadeti kazandırır.

Kur'ân-ı Kerîm bu şekilde muhatabını sorumlu tutmadan önce onu gereken bilgiyi ile donatmış ve bilmediği bazı gerçekleri ona açıklamıştır. Bu bilgilendirmeden sonra ise ona görev sorumluluklarını bildirmiştir. Bu sorumluluklar da tek tip değil, bireyseldir. Yani herkesin sorumluluğu kendi gücü nispetindedir. Bu kolaylaştırmalar insanın muhatap olduğu mesajları kavramasını, benimseyip uygulamasını kolaylaştırmaktadır.

¹²⁸ Leyl, 92/12, 13.

¹²⁹ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 6: 203.

1.7.4. Muhatabını Müjdeleyerek Motive Etmesi

Motivasyon insanların başarısını olumlu şekilde etkileyen etkiler. Motivasyon sayesinde insan verdiği emeklerin boşa gitmeyeceği hissine kapılarak daha çok gayret eder. Kur'ân-ı Kerîm ilahi mesajların insanın hayatını nasıl olumlu etkileyeceğini onun hidayete erdirme özelliğini hatırlatır: “*Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt ve kalplerde oluşabilecek her türlü (manevi hastalık) için bir şifa, mü'minler için de bir yol haritası ve bir rahmet gelmiştir.*”¹³⁰ Bu, bütün insanlara yapılmış bir hitaptır. Yani, "Ey insanlar! Size bu yüce Kur'ân geldi. O size yaratıcınızdan bir öğüttür. Kalplerde bulunan cehalet ve şüphe hastalığına şifa verir. Mü'minleri sapıklıktan koruyan bir hidayet ve onlar için rahmettir."¹³¹

Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabının durumunu gözetmesinden bahsetmiştik. Kur'ân, inanan insanları müjdelerken de bu özelliğini kullanır. Yani insanlar üzerinde etkili olması için onların içinde buldukları durumdan çok daha iyi bir durumu tasvir ederek sunar. Bize göre Kur'ân, ilk muhataplarının yaşadığı iklimi de göz önünde bulundurarak muhataplarını içinde buldukları fiziki şartların zorluğundan kurtarıp içinde ırmaklar akan; köşkler, bahçeler, bostanlar ve çeşitli meyveler bulunan Cennet ile müjdeleyerek motive etmiştir.

1.7.5. Muhatabını Aklını Kullanmaya Sevketmesi

Hz. Ali akıl hakkında şöyle buyurmuştur: “*Akıl, doğuştan gelen ve sonradan işitilen olmak üzere iki çeşittir.*” Doğuştan geleni olmadıkça işitileni fayda sağlamaz. Yüce Allah'ın kâfirleri akılsızlıkla yerdığı her ayet ikinci akıl ile ilgidir. Akıl omadığından dolayı kulun sorumlu tutulmadığını anlatan her ayet de ilk akılla ilgilidir.¹³²

İnsanı akıl nimetiyle donatıp onu kullanarak hakikate ulaşmasını isteyen yüce rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde akıldan bahsetmektedir. Akılla donatılan

¹³⁰ Yunus,10/57.

¹³¹ Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 3: 43.

¹³² *el-Müfredat*, 716.

insanın emanet olarak taşıdığı aklını kullanmasını isterken bazı ayetlerde de akıldan, “akletmek” şeklinde fiil olarak bahsetmektedir. Neticede Kur’an insanlardan değişik şekillerde, iyilik ile kötülüğü ayırmaya yarayan akli kullanmasını istemektedir.¹³³ “Siz, insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz kitabı okuyorsunuz. Yine de akıllanmayacak mısınız?”,¹³⁴ “Ey Kitap Ehli, İbrahim konusunda ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?”,¹³⁵ “...Ey temiz akıl sahipleri, Allah'tan korkup-sakinin. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹³⁶ Ayetleri Kur’an’ın akla verdiği önemi göstermektedir.

Kur’an’ın akla yüklediği önemli bir takım işlevsel görevleri vardır. Evreni ve evrende gerçekleşen olayları gözlemleyerek onlar arkasındaki hikmeti ve mantıksal ilişkiyi keşfetmeye yönelik akli çabalar bunlardan birisidir. Kur’an bunu, ibret almak (itibâr) olarak değerlendirmekte ve akıl sahiplerini bunu yapmaya özellikle çağırılmaktadır.¹³⁷ Kur’an’ın akla yüklediği işlevsel görevlerden biri de akıl yürütmedir (nazar). Nitekim, “Göklerin ve yerin melekûtu/ hükümranlığı, Allah’ın yarattığı şeyler üzerine düşünmediler mi?...”¹³⁸ Ayeti bu hususu açıkça vurgulamaktadır. Ayrıca Kur’an’da geçen ve bulup görerek anlamaya çalışmak (tabassur),¹³⁹ derinliğine düşünmek (tedebbür,¹⁴⁰ tefekkür¹⁴¹), ince bir kavrayışa sahip olmak (tefakküh)¹⁴² gibi anlamlara gelen kavramlar da aklın işlevsel görev alanlarını işleyen sözcüklerdir.¹⁴³

İnsan bilerek ve isteyerek yapabilme gücüne sahip olduğundan dolayı sorumludur. Sorumlu tutulma onun "akıllı bir varlık" olmasından dolayıdır. Bu özelliğinden dolayı insan sorumluluk emanetini yüklenmiş, emir ve nehiylerle

¹³³ İbrahim Emiroğlu, “Kur’an’da akıl ve İnsan”, *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1998): 80.

¹³⁴ Bakara, 2/44.

¹³⁵ Al-i İmran, 3/65.

¹³⁶ Maide, 5/100.

¹³⁷ Nur, 24/44.

¹³⁸ Araf, 7/185.

¹³⁹ Zariyat, 51/20-21.

¹⁴⁰ Nisa, 4/82.

¹⁴¹ Bakara, 2/266.

¹⁴² Tevbe, 9/81.

¹⁴³ Muammer Esen, “Kur’an’da Akıl - İman İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011): 89.

muhatap olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, insanın dünya ve ahirette mutlu olması için onu diğer canlılardan ayıran ve onu üstün kılan aklını kullanmasını ister. Bu yüzden akla hitap eder.

1.7.6. Her Topluluğa Anlayacakları Şekilde Hitap Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm, her insana hitap ederken anlayacağı bir dil kullanmıştır. Bu dili salt Arapça olarak anlamamak lazım. Nitekim Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurur: “*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.*”¹⁴⁴ Hz. Muhammed Arap olmayan Müslümanların da peygamberi olduğuna göre bu ayeti nasıl anlamalıyız.

Karadavi bu aytle ilgili şöyle demektedir: Şüphesiz ki ayette geçen “kavminin dili” ifadesinden mutlak manada İngiliz’e İngilizce, Rus’a Rusça, Çinliye Çince hitap etmekten daha derin bir anlam çıkarılmalıdır. Her kavmin konuştuğu bir dili/kültür düzeyi vardır. Davetin insanların seviyesine uygun olarak, onları ıslah edecek yolla, onların düşündükleri lügatle her kavme ulaşması gerekir. Başkasının diliyle bir kavme hitap etmemek gerekir. İbn Mesud şöyle der: İnsanlarla konuşurken seviyelerine uygun olmayan bir hitapla konuşmak, onları fitneye sokmaktan başka bir fayda sağlamaz.¹⁴⁵

Düşüncemize göre, bizzat Hz. Muhammed tarafından “Peygamberlerin varisleri” olarak tanımlanan her toplumun âlimleri, buldukları toplumda avamın seviyesine inerek ilahî hitabı, onların anlayacakları dilde beyan ederler. Böylelikle Kur'ân, her toplumun anlayabileceği seviyeye indirgenmiş olur ve Allah'ın hitabı her dilde muhataplarının idrakine sunulmuş olur.

1.7.7. Muhatabını İz'an ve Teslimiyete Yönlendirmesi

Zümer suresi 65. Ayette Hz. Peygamber'in dilinden, “*Oysa bana ve benden öncekilere şöyle vahyedildi*” buyrulduktan sonra, “*Eğer Allah'a eş ve ortak koşarsan*

¹⁴⁴ İbrahim, 14/4.

¹⁴⁵ Karadavi, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, 510.

yapıp ettiğın tüm (iyi) işler heba olup gider ve böylece mutlak hüsrana uğramış olursun.” Buyurmaktadır. Ayetin ilk ve doğrudan muhatabı Hz. Peygamber olmakla birlikte burada tüm mü’minlere ta’rizde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, ayetteki hitap bir bakıma, “Kızım sana söylüyorum gelinim sen işit” tarzındadır. Çünkü Hz. Peygamber’in şirke düşmesi şer’an muhaldir.¹⁴⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de özellikle peygamberimize yöneltilen hitaplar çoğunlukla bu tür hitaplardır. Bu tür hitaplar her ne kadar özelde peygamberimizi muhatap alsada genelde ümmeti muhatap almaktadırlar.

¹⁴⁶ Mustafa Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 213.

2.BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİMDE'Kİ HİTAP ŞEKİLLERİ

2.1. KUR'ÂN'I KERİM'DEKİ HİTAPLARIN KAPSAMI

Kur'âni hitabın kapsam ve kısımlarına geçmeden önce, hitabın yerelliği ve evrenselliği ile ilgili serdedilen değişik görüşlere değinmekte fayda görüyoruz. Bu konuda başlıca iki görüşten bahsetmek mümkündür: Birinci görüşe göre bu hitaplar (Ey insanlar, Ey İman edenler... vs.), dil kuralları gereğince hitap edilen kişilerden başkasını kapsamaz. Dolayısıyla bu çerçevedeki nasların başkalarını kapsayabilmesi için, icma ve kıyas gibi hükmü genelleştirici özel bir delil bulunmalıdır. Buna göre ayetlerde 'ya *eyyühellezine amenu, ya eyyühel mü'minun, ya eyyühennas*' gibi muhatap sıgasıyla belirtilen her hüküm, Hz. Peygamber'in zamanında mevcut olanlara yönelik bir hitaptır. Bu hitabın sonraki nesilleri de bağladığını söylemek, Hz. Peygamber zamanında sabit olan her hükmün kıyamete kadar her mükellef hakkında geçerli olduğunu gösteren, İcma ve kıyas gibi ilave bir delil ile mümkün olabilir.¹⁴⁷ İkinci görüşe göre bu sözler, tek bir kişiye veya peygamberin şahsına da yönelik olsa, prensipte bütün ümmete şamil sayılır. Dolayısıyla içerilen hükmün zikri geçen muhatap ile sınırlanabilmesi için tahsis edici (muhatapları sınırlayıcı) bir delil bulunması gerekir.¹⁴⁸

Bize göre de ikinci görüş, vahyin yaşatılması ve evrenselliği açısından daha kabul edilebilir görünmektedir. Zira "(*De ki*) Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu."¹⁴⁹ Ayeti, Kur'ân'da her hangi bir şahsa yöneltilen bir hitabın aslında ulaştığı herkesi kapsamına aldığını göstermektedir. Ayrıca "(*Ey Muhammed!*) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."¹⁵⁰ Ayeti de şu şekilde tefsir edilmiştir: Ey peygamberlerin en üstünü! Öyle belirli bir millete Peygamber gönderilmiş değilsin. Biz seni en yüksek ve en son şeriatla, insanlığın saadetini temin edecek hükümler ile Kur'ân-ı Kerîm gibi semavî bir kitap ile bütün

¹⁴⁷ Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 199.

¹⁴⁸ Ömer Faruk Karataş, *Ey İman Edenler*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014), 29.

¹⁴⁹ Enam, 6/19.

¹⁵⁰ Enbiya, 21/107.

âlemlere bir rahmet olmak için gönderdik. Seni peygamberlik rütbesine nail kıldık, seni son peygamber olma şerefiyle seçkin kıldık, senin kutsal vücudun bütün âlemlere bir rahmettir. Semalardaki melekler de, yeryüzündeki insanlar ve cinler de senin mübarek varlığından yararlanmaktadır.¹⁵¹ Bunların yanı sıra Peygamber efendimizin, Kızıl ve esmer herkese gönderildiğini, tek kişi için verdiği hükmün, aynı zamanda cemaat için geçerli olduğunu söylemesi bu ilahî mesajın evrensel olduğunu göstermektedir.¹⁵²

Yukarıdaki Hadis-i Şerifler de dikkate alındığında, Kur'ânın hükümlerinin evrensel olduğu, Kur'ân'a inanan herkesin doğrudan ilahî hitaba muhatap olduğu, peygamberimizin risaletinin de tüm insanlar için geçerli olduğu fakat naslardan çıkarılacak her bir hükmün, duruma göre bütün insanlar için eşit olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'ân'daki hitap şekillerinin kapsamı ile ilgili Kurtubi, Kur'ân'daki hitapların bir şekilde olmadığını, değişik şekillerde olduğunu bildirir.¹⁵³ Zerkeşî'ye göre kırk hitap şekli mevcuttur.¹⁵⁴ Suyuti, bazı âlimlerin hitabın kısımlarını onbeşle sınırlandırdığını bazılarının ise bu sayıyı otuzun üzerine çıkardığını belirtir.¹⁵⁵ Hitabın kapsam ve kısımları düşünüldüğünde kısaca şöyle gruplandırılmamız mümkündür:

1. Hitap Umumi ve Kastedilen Umumdur

Bu konuda şu ayet zikredilmektedir: “*Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.*”¹⁵⁶ Allah'ın (c.c.) insanlara zulmetmediğini söylemesi bütün insanlar için geçerlidir. Ancak insanlar yaptıklarının karşılığını görürler. İnsanlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği akıl ve irade sayesinde hak ile bâtılı ayırt edebilecek bir potansiyele sahiptir. Bundan dolayı da kendi tercihlerinden bizzat kendisi sorumludur. Böylece işlediklerinin karşılığını alma noktasında kendisine hak ettiği ödül ya da hak ettiği ceza verilir. Bu hitap türü bütün insanları kapsar.

¹⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: İpek Yayınları, ts.), 4: 459.

¹⁵² Karataş, *Ey İman Edenler*, 32.

¹⁵³ Şemseddin el-Kurtubi, *el-Camiu'l-ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubi)*, 2. Bs. (Kahire: Darul-Kutubu'l-Misriye, 1964), 8: 244.

¹⁵⁴ Bedrüddin Muhammed bin Abdullah ez- Zerkeşî, *el-Burhan fiulumi'l Kur'ân*, (Beyrut: Daru İhyau'l- Kitabu'l-Arabî,1957), 2: 217.

¹⁵⁵ Suyuti, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'ân*, 2: 89.

¹⁵⁶ Yunus,10/44.

2. Hitap Hususidir ve Bununla Hususilik Kast Olunur

Bu hitap türünde hitabın kendisi de kastedilen mana da hususidir. “*Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir...*”¹⁵⁷ Ayetinde hitap ve kastedilen hususidir. “Hz. Muhammed’e Hitap” konusunda da ayrıntılarını vereceğimiz bu hitap türünde, bazı hitaplar sadece Hz. Muhammed’in şahsına yöneltilmiştir. Dolayısıyla birinci derecede o sorumludur.

3. Hitap Hususidir, Onunla Umumilik Kast Olunur

Bazı hitaplar şekil olarak hususi olsa da mana olarak umum ifade ederler. “*Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın.*”¹⁵⁸ Buradaki hitap Hz. Peygamber’e yöneltilmiş ise de talak yapan herkesi kapsamaktadır. Çünkü şer’î bir hükmün ilk uygulayıcısı Hz. Peygamber olmakla beraber, muhatap bütün mü’minlerdir.

4. Hitap Umumidir, Onunla Hususilik Kast Olunur

Bazen de hitap şekil olarak umumi olsa da mana itibarıyla hususidir. “*Ey İnsanlar Rabbinizden korkun...*”¹⁵⁹ Ayeti çocukları ve delileri kapsamaz.¹⁶⁰ Çünkü ortak özelliği iradelerini kulanamamak olan bu zümredeki insanlar, ilahi emirden sorumlu değildir.

5. Cins Hitap

“*Ey insanlar*” şeklinde pek çok hitap bulunmaktadır. “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.*” Bu tür hitaplar bütün insan cinsine yöneliktir.

¹⁵⁷ Müzemmil, 73/1-3.

¹⁵⁸ Talak, 65/1

¹⁵⁹ Hac, 22/1.

¹⁶⁰ Suyuti, *el-İtkan*, 2: 89.

6. Nev'e Hitap

Kur'an'da Yahudilere hitap eden pek çok ayat mevcuttur. “*Ey İsrailoğulları...*”¹⁶¹ Bu hitapla Yakuboğulları kastolunur. İnsanlar içerisinde “İsrailoğulları” zümresine hitap edilmiştir. Ayetin doğrudan hedefi Yahudilerdir.

7. Zata Hitap

“*Ey İbrahim!*” gibi isim belirtilerek yapılan hitaplardır. “*Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: 'Ey İbrahim!'*”¹⁶² Ayetinde olduğu gibi doğrudan şahsa hitap edilmiştir.

8. Medh Hitabı

Bu hitaptan kasıt mü'minlerdir. “*Ey İman edenler!*” Hitabı mü'minlere yöneliktir. Mü'minler Allah'tan gelen emir ve yasaklara gönülden bağlı olduklarından Allah (c.c.) bunun karşılığında onlara iman vasfı ile seslenmektedir. Bu hitap ekseriyetle, Mekkeli müşriklerden Medineli Muhacir ve Ensar'ı ayırt etmek içindir.

9. Zemm Hitabı

Allah'a (c.c.) inanmayanlar Kur'an'ın dili ile yerilmişlerdir. “*Ey kâfirler, de ki: ey kâfirler*”¹⁶³ gibi hitaplar, Kâfirlerin düştükleri zelil durumu anlamaları için kullanılmıştır.

10. Şeref Verme Hitabı

Allah (c.c), çok sevdiği özel kullarına özel ikramlarda bulunur. “*Ey Âdem sen zevcenle birlikte cennette yerleş.*”¹⁶⁴ Ayetinde Hz. Âdem'e özel bir ikramdan söz edilmektedir.

11. İhanet Hitabı

¹⁶¹ Bakara, 2/40.

¹⁶² Saffat, 37/103-104.

¹⁶³ Tahrir, 66/7, Kâfirun, 109/1.

¹⁶⁴ Araf, 7/19.

Yüce Allah bütün meleklere Âdem'e (a.s.) secde edilmesini emrettiğinde, Şeytan bu emre biat etmeyip ihanet etmiştir.¹⁶⁵ Bundan dolayı da Allah, şeytanın kötü vasıflarını kendisine bildirmektedir.

12. Muhatapla Alay Etme Hitabı

Kur'an-ı Kerim'de günahkâr insanların akibeti ile ilgi pek çok ayete rastlamak mümkündür. Örneğin bir ayette Allah (c.c.) asi insanların cezalandırılmasından bahsederken şöyle buyurmaktadır: “*Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin?*”¹⁶⁶ Buradaki hitap Ebu cehil gibi asi olan inkârcılardır. Çünkü onlar, mevki ve zenginliğe güvenerek, kendisinin çok yüce ve şerefli olduğunu söylüyordu. Allah da onların bu gururlu sözü ile alay ederek, yüce ve şerefli olduğun halde tat o azabı bakalım demektedir.

13. Tek Bir Lafızla Çoğa Hitap

Kur'an'ın üslup özelliğine bağlı olarak bazen bir lafızla çoğa hitap edilmektedir. “*Ey insan, o keremi bol olan rabbine karşı seni aldatan ne?*”¹⁶⁷ Bu ayette insan kelimesi tek bir lafız olduğu halde, hitap bütün insanlardır.

14. Çoğul Lafızla Teke Hitap

Bazen hitap, çoğulla gelir ancak kastedilen mana tekildir. “*Ey Resuller temiz ve helal olan şeylerden yiyin, güzel amellerde bulunun.*”¹⁶⁸ Buradaki hitap Hz. Peygamber'edir. Çünkü onunla beraber başka bir resul olmamıştır.

15. İki Lafızla (Tensiye) Teke Hitap

Bazı hitaplar şekil olarak tensiye (ikili) olmasına rağmen kastedtiği mana bir kişiye yöneliktir. “*القيا في جهنم... atın cehenneme.*”¹⁶⁹ Buradaki tesniyeden murad, cehennem bekçisi olan Malik'tir.

¹⁶⁵ Hicr, 15/34-35

¹⁶⁶ Duhan, 44/50

¹⁶⁷ İnfitar, 82/6

¹⁶⁸ Mu'minun, 23/51

¹⁶⁹ Kaf, 50/24

16. Tek Bir Lafızla İkiye Hitap

“Sizin rabbiniz kim ey Musa?”¹⁷⁰ Firavun sizin ikinizin rabbi kim diye hitap edince “Ey Harun” hitabı mevcut değildir. Fakat “Ey Musa hitabı,” hitabın Harun’a da aidiyetini göstermektedir.

17. Tekten Sonra Çoğa Hitap

Bazen bir cümlede hitap tekil olarak yapılırken aynı cümlenin devamında çoğul gelebilmektedir. “*Sen herhangi bir işte bulunmaz, onun hakkında Kur’ân’dan bir şey okumaz ve sizler de hiç bir iş işlemezseniz...*”¹⁷¹ Görüldüğü gibi ayette ilk fiiller müfred iken, üçüncü fiil cemi kılınıyor. Buradaki hitap peygamberdir.

18. Hitap Zatadır Fakat Ondan Zatın Gayrı Murad Olunur

Hitabın bu kısmı Hz. Peygamberin şahsında bütün mü’minleri ilgilendirmektedir. “*Ey peygamber Allah’tan kork, kâfirlere ve münafıklara itaat etme.*”¹⁷² Ayetinde, hitap Hz. Peygamber’edir. Fakat asıl muhatap alınan mü’minlerdir. Çünkü Hz. Peygamber zaten bu gibi şeylerden korunmuştu. “*Ve sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!*”¹⁷³ Resûlullah itikaden fevkalâde bir yakini haiz iken yine Ahirete irtihal edinceye kadar bütün kulluk vazifelerini yerine getirmeye devam etmişti. O yüce Peygambere yönelik olan bir ibadet ve itâate devam emri, onun bütün ümmetine de doğal olarak yönelik bulunmuştur.¹⁷⁴

19. Vazu Nasihat ve İbret Hitabı

Kur’an’daki bazı hitaplar, peygamberlerin dili ile kendi kavimlerine yöneliktir. “*O da onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim andolsun ki ben size rabbimin elçiliğini tebliğ etmişimdir, size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmezsiniz.*”¹⁷⁵ Ayetinde Salih Peygamber, kavmine bu şekilde hitapla vazu nasihat etmiş, geri kalanlar için de bu sözler bir ibret olmuştur.

¹⁷⁰ Taha, 20/49

¹⁷¹ Yunus, 10/ 61.

¹⁷² Ahzab, 33/1.

¹⁷³ Hicr, 15/99.

¹⁷⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, 4:76.

¹⁷⁵ Araf, 7/79.

20. Şahsa Hitaptan Sonra Başkasına Yönelmek

Bazı cümlelerde öncelikle bir kişi muhatap alınırken, cümlenin devamında hitabın muhatabı başkaları olabilmektedir. “*Bunun üzerine onlar da size cevap vermediler.*”¹⁷⁶ Ayetinde hitap öncelikle Hz. Peygamber’edir. Sonra “*Bilin ki o Kur’ân ancak Allah’ın ilmi ile indirilmiştir.*” Lafızları ile kâfirlere hitap edilmiştir. Bunun delili de ayetin sonundaki “*artık Müslüman oluyor musunuz?*” İbaresidir.

21. İltifat Hitabı

Övgüye layık olan yegâne zat Allah Teâlâ’dır. Allah birçok ayette kendi zatını övmekte ve insanları bu hususta bilinçlendirmektedir. Örneğin, “*Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsûstur. O, Rahmân ve Rahîm’dir. Din Günü’nün sahibidir. Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Sen’den yardım isteriz.*”¹⁷⁷ Âyetler, gıyâbî üslûb üzere hamd ve senâ ile başlamış, sonra “yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım isteriz” cümlesiyle hitâbî üslûba geçmiştir. Eğer (âyetin) siyâkı iltifât üslûbuna göre gelmeseydi, şöyle olurdu: “Yalnız O’na kulluk ederiz.” Fakat Kur’ânî anlatım lafzı güzel, nazmı benzersiz ve manası güçlü olduğu için, yüce bir üslûb üzeredir. Bu da, hamd ve senâ ile Allah’ın büyüklüğünü ve yüceliğini gösteren yüce sıfatların takdîm edilmesinden kaynaklanan durumun gerektirdiği bir yöntemdir. Burada kulluk ve yardım istemede başkası değil, sadece Allah söz konusu olduğundan dolayı; muhatabın şanına saygı ve hürmet için, hitâb üslûbuna geçiş gerekmiştir.¹⁷⁸

22. Akıllılara Hitap Gibi Cansızlara Hitap

Kur’an’daki hitaplar her zaman insanlara yönelik değildir. Bazen cansız varlıklar için de kullanılır. “*Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir lütuf verdik. “Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin” dedik.*”¹⁷⁹ Ayetinde insanlara yöneltilen hitap gibi canlı olmayan dağlara da hitap edilmektedir.

¹⁷⁶ Hud, 11/14.

¹⁷⁷ Fatıha, 1/2-4.

¹⁷⁸ Mahcub el-Hasen Muhammed, Kur’ân-ı Kerîm’de İltifat Sanatı, çev. Mustafa Şentürk, Kasım Altunbaş, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/7(Ocak 2013): 172.

¹⁷⁹ Sebe, 34/10.

23. Tahrik hitabı

Hitabın bu kısmı temelde mü'minleri uyarmak içindir. “*Ey iman edenler eğer mü'minlerseniz Allah'tan korkun, faizden kalanı bırakın.*”¹⁸⁰ Bu ayette Allah onları başlangıçta imanla vasıflandırıyor, sonra da gerçek mü'minlerseniz, ibaresiyle de faizi terk etme hususunda teşvik ediyor. Mü'min olanın da yapacağı şey budur.

24. Gazab ve Tehdid Hitabı

Allah (c.c.) insanların yaptıkları yanlıştan dönmesi için bazen onları tehdit etmektedir. “*Şimdi siz, beni bırakıp ta İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!*”¹⁸¹ Ayetinde, tehdit ve gazap kendini göstermektedir.

25. Kahramanlığa Teşvik Hitabı

Yüce Allah, hidayet yolunda mü'minleri cesaretlendirmek için onlara teşvik edici sözler söylemektedir. “*Şüphesiz ki, Allah kendi yolunda, hepsi birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, saflar bağlayarak çarpışanları sever.*”¹⁸² Ayetinde Görüldüğü gibi birlikte hareket etmeye teşvik ve kahramanlığa sevk etmektedir.

26. Nefret Hitabı

Hitabın bu kısmında, mü'minleri kötü bir davranıştan nefret ettirme gayesi bulunmaktadır. “*Kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte tiksindiniz...*”¹⁸³ Bu ayeti kerime gıybet yapan kimsenin ne kadar kötü bir neticeye ulaşacağını aksettirmektedir. Bu ayet aynı zamanda, hiç kimsenin böyle bir neticeye ulaşmayı istemeyeceğine işaret etmekte, canlı bir kardeşinin değil de ölü olanını zikretmesi, böyle bir hareketin fenalığının büyüklüğüne işarettir.

¹⁸⁰ Bakara, 2/278.

¹⁸¹ Kehf, 18/50.

¹⁸² Saf, 61/4.

¹⁸³ Hucurat, 49/12.

27. Meyl ve İştıyak Hitabı

Bu hitap insanları ümitvar olmaya teşvik etmektedir. “*De ki, ey nefislerine karşı hadden aşırı hareket edenler, Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin...*”¹⁸⁴ Ayetinde insanların günah işlemelerine rağmen Allah’a güvenmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir.

28. Muhabbet, Sevgi Hitabı

Bu tür hitaplara peygamberler ve aileleri ile olan diyaloglarda rastlanır. Örneğin, “*Babacığım! İştıymeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?*”¹⁸⁵ Ayetinde, Hz. İbrahim’in babasına karşı temelde muhabbeti görünmektedir.

29. Aciz Bırakma Hitabı

Hitabın bu kısmı Kur’an’ın düşmanlarını kapsamaktadır. Kur’an düşmanlarına meydan okuyarak onların acizliğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁸⁶ Kur’ân burada, inkârcıların güçlerinin yetmeyecekleri bir şeyi onlardan istemek sureti ile onları aciz bırakmaktadır.

30. Yalanlama Hitabı

Kur’ân, gayri Müslimlerin yapmadıkları bir şeyi, onarın yüzüne vurarak onların gerçekte yüzleşmesini sağlamaktadır.¹⁸⁷

31. Hayıflanmak Hitabı:

Kur’an, bütün kötülükleri ile beraber düşmanlarına meydan okumakta ve onları Hz. Peygamber’in dili ile uyarmaktadır. “*De ki kininizle geberin...*”¹⁸⁸ Ayetinde İslam düşmanlarının içinde buldukları halden duydukları huzursuzluğa vurgu yapılmaktadır.

32. Şerefendirme Hitabı

Bu şekilde hitaplar Kur’ân-ı Kerîm’de (ق) hitabı ile gelir. Bilhassa ihlâs ve muavizeteyn surelerinde olduğu gibi. Rabbimizin şanını hatırlattığı hitaplardır.

¹⁸⁴ Zümer, 39/53.

¹⁸⁵ Meryem, 19/42.

¹⁸⁶ Bakara, 2/23.

¹⁸⁷ Al-i İmran, 3/93.

¹⁸⁸ Al-i İmran, 3/119.

33. Mevcud Olmayana Hitab

Tabidir ki hitaplar mevcut olanlara yapılır. Âlimler maduma hitabı da caiz görmüşlerdir. يا بنى ادم “*Ey Ademoğulları*”¹⁸⁹ Bu hitap şu zamanın ehli ve sonradan gelecekler içindir. Bu da vasiyet yoluyla insanın evladına, torununa ve ondan sonra geleceklere “*Allah’tan korkun ve ona itaat edin*” demesi gibidir.¹⁹⁰

2.2. KUR’ÂN-I KERİM’DEKİ HITAP ŞEKİLLERİ

Bazı müfessirler Kur’ân’daki hitap şekillerini üç ana başlık altında toplarlar. Bunlar: Hz. Muhammed’e yönelik olan hitaplar, onun dışındaki insanlara yönelik olan hitaplar ve hem Hz. Muhammed’e hem de onun dışındaki insanlara olan hitaplardır.¹⁹¹

Kur’ân-ı Kerim’deki hitaplar monolog ve diyalog şeklinde geçmektedir. Monolog hitabın ana kaynağı Allah’tır. Bu hitap temelde dört çeşittir: Yüce Allah’ın kendi zatına yönelik hitabı, insanlara yönelik hitabı, insan dışındaki canlı varlıklara hitabı ve cansız varlıklara olan hitabıdır. Bazen hitap, “ya” nidası ile doğrudan muhatabı kastedip, kapsamını belirtilirken bazen de dolaylı olarak bir muhataba yönelik kullanılmaktadır. Dolayısıyla hitapta her zaman “ya” nidası kullanılmamıştır. Ayrıca melekler aracılığıyla yapılan hitaplar da Allah’ın (c.c.) hitabı sayılmakta, çünkü Allah dilemedikçe iradeleri ile hareket etme kabiliyetleri bulunmayan meleklerin bir peygambere hitap etmeleri beklenemez. Diyalog şeklinde geçen hitaplar ise Allah ve melekler arasında; Allah ile peygamberler arasında, Allah ile İblis arasında ve Allah ile başka bazı varlıklar arasında cereyan etmiştir. Kur’ân’da bulunan ve Allah (c.c.) ile gerçekleşmeyen bazı diyaloglar ise Kur’ân’da zikredilen şahısların başkaları ile kurduğu diyaloglardır.

¹⁸⁹ Araf, 7/26.

¹⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 192-197.

¹⁹¹ İbrahim el-Ebyari, *Mevsû’atu’l-Kur’aniyye*, (Kahire: Muessesetu’l-Sicilu’l-Arabî, 1984), 2: 203; Suyuti, *el-İtkan*, 2: 94.

2.2.1. Allah'ın (c.c.) Kendi Zatına Yönelik Hitapları

Kurân-ı Kerîm'de Allah, bazen zamirlerle, bazen de isim ve sıfatlar ile kendi zatından bahseder. Şüphesiz ki bunların başında “Allah” ismi gelir. “*Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.*”¹⁹² “Allah” lafza-i celalinin aslı ilahtır. Ancak bu isim Mabud-u Bi'l-Hak olan Allah için kullanılan özel bir isimdir. Allahın bütün sıfatlarının kendisine dayandırıldığı bir isimdir. Eğer “Allah” lafza-i celali bir vasıf olsaydı, başkaları da o vasıfta müşterek olabilirdi, “la ilahe illellah” dediğimizde tam bir tevhit ifade etmezdi.¹⁹³ Nesefî'ye göre ‘Allah’ ismi, en başta zikredilen bir isimdir ve bundan daha yücresi de yoktur. Yaratış, dirilik, bilmek, kudret ve irade Allah'ın birer sıfatıdır. Gök, yer, cemâd, bitki ve diğer bütün suretler, Allah'ın birer suretidir. ‘Allah’ ismi ise bütün bunları cem eden bir isimdir. İşte “Allah'tan başka ilah yoktur.” Sözü'nün nesefîye göre, asıl anlamı budur. Buna göre Nesefî, Allah'ın zatını tavsif ve tarif eden “bilen, iradeli ve kudretli” isim ve sıfatlarını bir tek isim kapsamında görmektedir ki, bu da ‘Allah’ isminden ibarettir. Böylece Nesefî'ye göre ‘Allah’ ismi, ilahî zat ile aynı anlamda olmuş oluyor. Bu isim müspet ve menfi, Cemal ve Celal mertebelerindeki mükemmeliyetler nevinden sıfat ve isimlerle vasıflanmış olan ilahî zata delalet etmektedir. Allah ismi türetilmiş bir isim değildir. Zira bu isim hem gayb ve hem de şehâdet âlemlerini kapsamaktadır.¹⁹⁴

Allah'ın (c.c.) her hangi bir benzetilmekten münezzehe olması ile ilgili şöyle bir görüş mevcuttur: Tanrı bambaşka olduğundan, tabii ve günlük dilden alınan kelimelerle onun hakkında olumlu bir cümle kurmak mümkün değildir. Herhangi bir şeyi tam anlamı ile Tanrı'ya yüklem olarak atfetmenin hiçbir yolu yoktur. O kendi

¹⁹² Bakara, 2/284.

¹⁹³ Kadı Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 2. Bs. Terc. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011) 1: 22.

¹⁹⁴ İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye Göre Allah, Kâinat Ve İnsan*, Ankara, Şanlıurfa İlahiyat Fakültesini Geliştirme Vakfı Yayınları, 1991, s. 113.

kendisi ile özdeş olan bir varlıktır. Onun gerçekliğini kavramanın ve sadece bu hususu dile getirmenin dışında, hakkında daha fazla olumlu bir şey söyleyemeyiz. Yapabileceğimiz tek şey, zihnimizi durma noktasına kadar getiren bir şey olduğunu tespit edip sessizliğe çekilmektir. Bildiğimiz herhangi bir niteliğin ona ait olacağı düşünülemeyeceğine göre, en iyisi, bu tür özelliklerin ona ait olmadığını söylemektir.¹⁹⁵

Bu noktadan hareketle şunu söyleyebiliriz: Allah'a kendi kafamızdan, hüsn-ü zan ile de olsa bir isim ve sıfat yakıştıramayacağımıza göre Rabbimizin, kendi kitabında, kendini nasıl tavsif ettiğine bakıp, O'nun kendi şanına yakıştırdığı isim ve sıfatlarla onu vasıflandırabiliriz. Ancak bu isim ve sıfatların mantığını anlamaya çalışmamızda herhangi bir sakınca görülmemektedir. Şunu belirtmemiz gerekir ki, Kur'ân, bütün güzel isimlerin Allah'a ait olduğunu bildirmektedir.¹⁹⁶ Allah'a herhangi bir ismi şerifi ile hitap etme hususunda bir sıkıntı söz konusu değildir. Ancak bizim merak ettiğimiz ve çalışmamıza konu olan nokta ise Allah'ın, güzel isimlerinin yerine bazı zamirleri kullandığıdır. Bu bağlamda yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki kendi zatı için kullandığı hitaplarını inceleyeceğiz.

2.2.1.1. O (هو -huve-) Hitabı

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinde Allah için هو -huve- "O" zamiri kullanılmıştır.¹⁹⁷ "O" zamirinin geçtiği ayetlere baktığımızda şöyle bir hakikat karşımıza çıkar: Bu zamirin kullanıldığı ayetten önce Allah'tan bahsedilmiş, bahiste doğrudan Allah veya Rab kelimeleri kullanılmıştır. Aynı konunun devamında ise isim yerine zamir kullanılmıştır. Sıradan metinlerde bile cümle içerisinde bir isimden bahsedildikten sonra sürekli o isim zikredilmeyip yerine zamir kullanılıyor. Mükemmel bir üsluba sahip olan Kur'ân'da da bu edebi yöntem daha belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Ancak Kur'ân'da Allah için "O" zamiri kullanılırken erkek sıgasıyla kullanıldığını görürüz. Bunun hikmeti ile ilgili farklı düşünceler mevcuttur.

¹⁹⁵ Turan Koç, *Dilin Ötesi*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2018), 20.

¹⁹⁶ İsrâ, 17/110.

¹⁹⁷ Bakara, 22,29; Al-i İmran, 3/3; Maide, 5/40; Enam, 6/18; Araf, 7/57; Yunus, 10/22.

Çok iyi bilindiği gibi, İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik Allah'tan erkek kalıbıyla هو -huve- “O” diye söz eder. Yani Arapça olarak tanrı “huve”; İngilizce “He”dir. Allah'ın (c.c.) bir cisim olduğuna veya bizimkine benzer bir bedene sahip olduğuna inanılmadığına göre, bundan “huve” veya “he”nin sözlük anlamıyla alınmadığı sonucu çıkar. Allah bizatihi maddi veya cismani bir varlık olmadığına göre, bu durumda onun erkek bir organizma olduğunu düşünmemiz mümkün değildir. Cinsiyetten münezeh olarak O, bir Zat (kişi) olduğuna göre ve biz onun hakkında konuşurken doğal dilden aldığımız sözcüklerle konuşmak durumunda isek, dilin yapısına bağlı olarak erkek, dişi veya canlı varlıklar için kullanılan türden mutlaka bir zamir kullanacağız demektir. Elimizde başka seçenek bulunmadığına göre, ister istemez bunlardan birini seçmek durumunda kalıyoruz.¹⁹⁸

“Huve” diye hitap etmesinin başaka bir nedeni de Kur'an'ın indiği toplumdaki insanların cinsiyete bakış açısı ile alakalı olduğunu söyleyenler mevcut ise de bu görüş bizce zayıf kalmaktadır. Zira anaerkil bir topluma vahiy gönderilmesi durumunda Allah için “هي” -hiye- o, zamiri kullanılırdı ki bu da Allah'a cinsiyet atfetmek olurdu. Dolayısıyla Allah (c.c.) için “هو” -huve- zamirinin kullanılmasının Arap dilinin özelliklerinden kaynaklanan bir durum olduğu kanaatini taşımaktayız.

2.2.1.2. Biz Hitabı

Yüce Allah, kendi zatına yönelik bazen “Ben” yerine “Biz” hitabını kullanır. Bu hitabın kullanılmasındaki sebeplerle ilgili başlıca görüşler şunlardır:

1. Allah (c.c.), azametini bildirmek için ‘biz’ der. “*Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik...*”¹⁹⁹ “قُلْنَا” (dedik)” sözü, Allah'ın şanınin yüceliğini ve azametini bildiren bir hitaptır. Allah Teâlâ, özet olarak kendi azametinden haber veriyor. Çünkü O, padişahların padişahıdır.²⁰⁰ Yine, Cebbar ve

¹⁹⁸ Koç, *Dilin Ötesi*, 41.

¹⁹⁹ Bakara, 2/34.

²⁰⁰ Ebu'l-Hasan el-Vahidî, *el-Vesît fi't-tefsiri'l-Kur'ni'l-mecîd*, 1. Bs, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiye, 1994), 1: 119.

Azim olan Allah'ın "Ben" yerine "Biz" demesi, (melekler) topluluğunun yaptıklarını ve zikrini överek kendini tanıtmak içindir.²⁰¹

2. "Biz" ifadesi her ne kadar cemî ise de, bu ta'zim ve ululuğu izhar etme esnasında hükümdarların söylediği söz kabilindedir. Çünkü onların biri bir iş yapsa veya bir söz söylese "biz şöyle yaptık, biz şöyle söyledik." Derler.²⁰² "**Biz onu** (*Kur'ân'tı*) mübarek bir gecede indirdik..."²⁰³ Yüce Allah Kur'ân'ı, elçi meleklerin eli ile Levh-i Mahfuz'dan dünya semasındaki Beytu'l-İzze'ye (*Kur'ân- ı Kerim'in bir bütün halinde indirildiği ve dünya semasında bulunduğu rivayet edilen yerin adı.*²⁰⁴) indirdi. Oradan da Muhammed'in (s.a.v.) mübarek ruhuna indirdi.²⁰⁵

Yukarıdaki açıklamalara baktığımızda, "Biz" manasındaki hitap, 1. ayette Allah'ın şanını yüceltip onu tazim etmek için; 2. Ayette görevlendirme yapmak sureti ile bir işi yaptırmayı tercih ettiği durumlar için kullanıldığını görmekteyiz. Çünkü Allah (c.c.), Kur'ân'ı melekler vasıtası ile indirmeyi uygun bulmuştur. Yaratma ile ilgili Allah'ın vahyettiği ayetlerde geçen "yarattık" ibaresi ve diğer benzer ifadeler de yine tazim bildirir. Çünkü "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*"²⁰⁶ "*O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı...*"²⁰⁷ Ayetleri, yegâne yaratıcının en üstün kuvvet ve kudret sahibi olan Allah olduğunu bildirmektedir. Bu tamamen yüce Allah'ın, azameti ile bu şekilde murat ettiği sonucunu çıkarır. Yoksa her noksanlıktan münezze olan Allah'ın vasita kullanması muhaldir. Bu hususta, Risale-i Nur Külliyyatı'nın müellifi olan Said Nursî de şöyle der: "şöyle dedik" zikirlerinden şöyle bir işaret çıkıyor ki: Cenâb-ı Hakkın 'halk ve icat' fiilinde vasitanın bulunmadığına, kelam ve hitabında vasıtaların bulunduğuna işaretidir.²⁰⁸

²⁰¹ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 1: 291.

²⁰² Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, 19: 123.

²⁰³ Duhan, 44/3.

²⁰⁴ Abdullah Aydemir, "Beytulizze," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992),6: 90.

²⁰⁵ Ebu Muhammed Sehl et-Tüsterî, *Tefsiru't-Tüsterî*, 1. Baskı, (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, 2006), 1: 141.

²⁰⁶ Zâriyat, 51/56.

²⁰⁷ Secde, 32/7.

²⁰⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'câz*, çev. Abdülmecid Nursi, (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2011), 345.

2.2.1.3. Ben Hitabı

Kur’ân-ı Kerîm’in her herinde, Allah’ın (c.c.) büyüklüğünü anlatan ayetlere rastlamak mümkündür. Bu hitabın kullanıldığı ayetler, genellikle Yüce Allah’ın zatı ile ilgili olan özellikleri, bilhassa kudreti ile ilgili bilgileri ihtiva ederler. Şu ayet bu hususa güzel bir örnek teşkil etmektedir: “**Ben** cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”²⁰⁹ Allah’ın fiillerini kıyaslamak haddimize olmasa da, özellikle yukarıdaki ayette geçen “yaratma” fiili, bütün mevcudatı yok hükmünde bırakan bir fiildir ki, “Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O’nadır.”²¹⁰ Ayeti kerimesi bu hususu noktalayacak vaziyettedir. Çünkü insanlar, nebatat ve hayvanat, Allah’ın yarattığı gökler ve yerin içerisinde. Eğer mekân olarak yer ve gökler yaratılmasaydı bu canlıların mevcudiyetinden söz edilemezdi. İşte yüce Yaratıcı, kendi gücünün karşısında yok hükmünde olabilecek bir potansiyelde bulunan insanı korkutmak, temiz fitratına kavuşturmak ve kendisini hatırlatmak için “**Ben**” hitabını kullanmaktadır. Bu yüzden de Allah, değişik ayetlerde kulunu kontrol altında tutmak için “*benden korkun*” demektedir.

2.2.2. İrade Sahibi Varlıklar Olarak İnsanlara Hitap

Yüce Allah’ın, yeryüzünde kendisine halife olarak yarattığı ve kendi ruhundan üflediği, aynı zamanda Sünetullah’a tabi olarak sevk ve idare ettiği göklerde ve yerdeki her şeyi emrine musahhar kıldığı insanı gayesiz bir şekilde kendi haline bırakması ve sadece biyolojik olarak yaşatıp “istikbali ile ilgilenmediğini düşünmek,”²¹¹ abes olacaktır. Nitekim rabbimiz, fitratında aziz olan insanoğlunun iki cihanda mesut bir hayat sürmesi amacıyla murakabe altında olduğunu şu ayet-i kerimelerde beyan etmiştir: “*Sizi (gayesiz) boşuna yarattığımızı ve bize*

²⁰⁹ Zariyat, 51/56.

²¹⁰ Teğabun, 64/3.

²¹¹ Mustafa İslamoğlu, *İman*, 16. Baskı, (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 246.

döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”²¹², “İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mi sanır?”²¹³

Şu halde, yüce yaratıcının murakabe altına aldığı yarattıklarından bir takım istekleri, onlara vereceği bir takım emirleri olacaktır. Bu istek ve emirleri bizzat kendi sözleri ile hitap edip bildirmekte ve onlara kendi zatını tanıtarak, olması gereken yolda bulunmalarını elçileri vasıtası ile ulaştırmaktadır. Allah’ın kendi zatını tanıtırak insanlardan bazı taleplerde bulunma maksadı ile hitap etmesi elbette ki en makul bir hitap şeklidir.

2.2.2.1. Tüm İnsanlara Evrensel Hitap

Yüce Allah birçok ayette doğrudan bütün insanlara hitap etmektedir. Bu hitabın hükmü kıyamete kadar geçerlidir. İnsanlara olan hitap, öncelikle indiği dönemdeki insanları, sonra da diğer insanları kapsar.

Kur’ân-ı Kerîm evrensel bir kitap olduğuna göre doğal olarak hitabı da evrensel olacaktır. Fahreddin Razi’ye göre “Ey insanlar” hitabı, usûl olarak Kur’ân’ın ilk muhataplarının tamamı için geçerli olup sonraki insanlar için doğrudan geçerli değildir. Ancak peygamberimizin dilinden tevatür yolu ile diğer insanlara hitap etmesi açısından ilk muhataplardan sonraki insanları da kapsar.²¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in mesajı ve hükümleri ırk, cinsiyet ve statüleri ne olursa olsun her seviyede bulunan ve kıyamete kadar yaşayacak olan bütün insanlara hitap eder. Bu hitabı ister peygamberimizin dili ile almış olsunlar, ister bizzat kutsal kitabımızdan okumuş olsunlar sonuç değişmez. Rabbimiz, değişik insanlara değişik amaçlarla, farklı şekillerde hitap etmiştir. “*Ey insanlar! Allah’a karşı gelmekten sakının.*”²¹⁵ Ayetini okuyup kabul eden bir gayrimüslim de bir Müslüman da bu ayetten kendine bir pay biçer. Kur’ân’ın hitabının evrensel olması ile ilgili Kur’ân İnsanlara hitap değişik şekillerde yapılmıştır.

²¹² Mü’minun, 23/115.

²¹³ Kıyame, 75/36.

²¹⁴ Razi, *Tefsiru’l-Kebir*, 2: 321.

²¹⁵ Hac, 22/1.

1. “Ey İnsan/lar! Hitabı”

Kur’ân-ı Kerîm’in asıl muhatabı insan olduğuna göre Allah (c.c.) öncelikle insan ayırımı yapmaksızın bütün insanlara hitap edecektir.

İnsanın diğer canlı varlıklarla ortak yönleri vardır. Birçok canlı da insan gibi nefes alır, yer, içer, uyur, gezer ve def-i hacet yapar. Bütün bu özellikler canlıların hayvanlık boyutudur. İnsanı insan yapan özellikler de bunların hiç biri değildir. İnsan, insan olma özelliğini akıl, vicdan, tefekkür sayesinde kazanmaktadır. Bundan dolayı iman edip etmeme hususunda imtihana tabi tutulmaktadır. İşte yukarıda saydığımız maddelerden insana özgü olan ve insanı hayvanlardan ayıran en büyüğü imandır.²¹⁶

Kur’ân, Arap lisanıyla inmiş olmasına rağmen bütün insanlara hitap eden evrensel bir kitaptır.²¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm bir millete, bir renge, bir bölgeye, bir sınıfa ait olmayan bir kitap değildir. Bu kitap ne idealistlere hastır ne de gerçekçilere, ne bireycilere hastır ne de toplumculara, ne yöneticilere hastır ne de yönetilenlere, ne fakirlere hastır ne de zenginlere ve ne erkeklere hastır ne de kadınlara. O, tüm insanların rabbinden gelmiş toplumun tümünün kitabıdır, tümünü kapsayan düsturdur. Buna göre Kur’ân şümullü bir rehberdir.²¹⁸

Seyyid Kutub, bütün insanları ibadete çağıran Bakara Suresi’nin 21. Ayeti ile ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadır: Bu çağrı bütün insanları gerek kendilerini ve gerekse daha önceki dönemlerde yaşamış tüm insanları yaratan, bu yaratıcılıkta eşsiz olduğuna göre kulluğun muhatabı olmakta da eşsiz ve ortaksız olması gereken Allah’a kulluk etmeye davet ediyor.²¹⁹ Cahiliye toplumunda nesep, önemli bir konuma sahipti. Özellikle erkek çocuklar soyun devamı kabul edilerek övünme sebebi olarak görülüyorlardı. Öyle ki örfi miras hukuklarında, ölünün büyük erkek çocukları varis olurdu.²²⁰ Yüce Allah, hem nesep putu ile böbürlenerek boy gösteren müşriklere hem de bütün insanlara, nimetlerini hatırlattı. Ve ‘Ey insanlar’ diye hitap etti. Bu hitap, yaratmak ve rızık vermek suretiyle, insanlara yapılan ihsanları sayıp

²¹⁶ İslamoğlu, *İman*, 107.

²¹⁷ Furkan, 25/1.

²¹⁸ El- Karadavi, *Kur’an’ı Anlamada Yöntem*, 86.

²¹⁹ Kutub, *fi Zilali’l-Kur’ân*, 1: 42.

²²⁰ Vecdi Akyüz, *Asr-ı Saadet’te İslam*, 2. Bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 2: 237.

dökerek bütün gruplara yöneltilen bir hitap şeklidir.²²¹ Bu hitaplar değişik amaçlarla bütün zaman ve statüdeki insanlara yöneltilmiştir. “*Ey insanlar!*” hitabı bir olmakla beraber söylendiği sebep ve uslûba göre değişiklik arz etmektedir. Bir kaçını sayacak olursak:

- **Uyarmak İçin**

Yüce Allah’ın bütün insanları uyarmasına şu ayet örnek verilebilir: “*Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.*”²²² Ayette Yüce Allah: “*Ey insanlar!*” şeklinde hitab etmektedir. Diğer taraftan Allah’ın nimetleri bütün insanları kuşatmaktadır. Küfür, ilâhî nimetlere nail olmaya engel değildir. Allah bütün insanlara yeryüzünde bulunan Allah’ın kendileri için helâl kıldığı şeyleri ve herhangi bir şüphe, bir günah ve başkasının hakkı taalluk etmeyen temiz şeyleri yemelerini istemektedir. O bakımdan ey insanlar! Şeytanın aldatma, saptırma ve vesveseleri sonucu onun yoluna tabi olmayınız. Çünkü şeytan ancak kötülüğü ve münkeri telkin eder.²²³ Bundan dolayı da Allah insanları Şeytan’ın kötülüklerine karşı uyarmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanları uyarırken değişik metotlar kullanmıştır: Doğru yolu göstererek yanlışlığa karşı uyarır.²²⁴ İnanmayan Arapların da kabul ettiği bazı gerçeklerden bahsederek dine çağırır.²²⁵ Hz. Muhammed’in dili ile uyarır,²²⁶ yaratılıştaki zayıflığından bahsederek kudretini hatırlatır.²²⁷ Yukarıdaki ayet-i kerimede ise önce insanlara olması gerekeni öğrettikten sonra, kendilerini gaflet ve dalâlete sürükleyecek olan Şeytan’a ve onun tuzaklarına karşı insanları uyarmakta ve doğru yola girmelerini öğütlemektedir.

- **Korkutmak ve Tehdit Etmek İçin**

Cenâb-ı Hakk, yine insanlara yönelik bu hitabında insanları gelecekte vukubulacak bazı hakikatlerle korkutmaktadır. Bir ayette şöyle buyurmaktadır: “*Ey*

²²¹ Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 1: 61.

²²² Bakara, 2/168.

²²³ Zuheyli, *Tefsiru'l-Munir*, 2: 73.

²²⁴ Bakara, 2/168.

²²⁵ Nisa, 4/170.

²²⁶ Araf, 7/158.

²²⁷ Hacc, 22/5.

*insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!*²²⁸ Ayet bu şekilde genel bir korkutma ile başlıyor. Ve belirsiz bir ifade kullanılıyor. Bu belirsizlik etrafa dile getirilmesi oldukça güç bir dehşet havası yayıyor. Şöyle deniyor: Bir sarsıntı... Ve bu sarsıntı “büyük bir şeydir.” Hiçbir açıklama, hiçbir tanım yapılmıyor... Sonra (ki ayetlerde) ayrıntıya geçiliyor. Birdenbire korkutmanın sınırlarını aşılıyor.²²⁹ Allah, (c.c.) dünya hayatı için yaptığı tehditten sonra bir de Ahiret’teki azap ile tehdit etmiştir.²³⁰ Bu tür hitaplarda Allah kudretini tekrar hatırlatarak, gerçekleşebilecek bazı senaryolara karşı muhataplarının dikkatlerini çekiyor ve onların bu ilahi kudret karşısında çaresiz kalacakları tehtidinde bulunuyor. Akli başında olan her insan bu ayetlerde anlatılan o korkutucu manzarayı hayal edince muhakkak etkilenecektir. Bu hitabın hikmeti de “ey insanlar!” denilerek insanların dikkatini çekmektir.

- **“Mantıklı” Misallerle Düşünmeye Sevk etmek İçin:**

“Ey insanlar!” hitabı bazen insanları tefekküre davet etmek maksadı ile kullanılmıştır. “*Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!*”²³¹ Allah Teâlâ bu ayetle, bütün o batıl mabutlar bir araya gelse bile en küçük ve en zelil bir canlıyı yaratmaya kadir olamayacaklarını beyan etti. Ayet bu şekilde müşriklerin acizyetlerini açığa çıkarmaktadır.²³²

Sinek küçücük, zayıf bir yaratıktır. Ama bu düzmece tanrılar, biraraya gelseler birbirleriyle yardımlaşsalar bile bir sinek yaratamazlar. Bir sineği yaratmak, bir fil, bir deve yaratmak gibi imkânsızdır. Çünkü sinek de o esrarengiz sırrı, hayat sırrını içermektedir. Bu bakımdan sineğin yaratılışının imkânsızlığı devenin ya da filin yaratılışının imkânsızlığı ile eşittir. Kur’ân’ın olağanüstü ifade tarzı örnek olarak küçücük, zayıf sineği seçiyor. Çünkü bir sineği yaratamamanın verdiği eziklik, bir deveyi ya da fiili yaratamamanın verdiği eziklikten daha derin ve insan üzerinde

²²⁸ Hacc, 22/1.

²²⁹ Kutub, fi Zilali’l-Kur’ân, 7: 310.

²³⁰ Yunus, 10/ 23.

²³¹ Hacc, 22/73.

²³² Beydavi, Envaru’t-tenzil ve esraru’t-te’vil, 14: 152.

daha büyük etki bırakır. Ama bu gerçek ayette doğrudan ifade edilmiyor. İşte bu da Kur'ân'ın olağanüstü ifade tarzının göz kamaştırıcı örneklerinden biridir.²³³

Kur'ân, verdiği misallerle karşı konulmaz bir üslup ve mantıkla muhataplarını acziyetlerini itiraf edip anlamaya ve düşünmeye davet etmektedir. “*Ey insanlar!*” hitabı bu davetin kapsamını belirtir mahiyettedir.

• Allah Yoluna Yönlendirmek İçin Hitap

Allah, bazen “Ey İnsanlar!” hitabıyla doğrudan insanları muhatap alarak onların hidayet yoluna kanalize olmalarını sağlamayı istemektedir. Aşağıdaki ayet te bu durumu açıklamaktadır. “*Ey insan! Şüphesiz, sen Rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın.*”²³⁴ İnsan, Rabbinin güzellikle kendisini yarattığı ve "insanlık" özelliği ile diğer varlıklardan ayırdığı bir varlık olarak, evrende sadece kendisinde bulunan bu müstesna özellikleriyle Rabbinin daha iyi tanınması, daha çok O'nun emrine bağlanmalıdır. Zira O insana ruhundan üfürmüştür. Kendisiyle iletişim kurma gücünü vermiştir.²³⁵ Bu iletişime kulak verilmesi için yüce Allah, burada insanlara emeklerinin karşılığını alacakları vaadiyle “*Ey İnsanlar!*” diye hitap etmiştir.

Allah (c.c.), bu ayet-i kerimeyi insanın yüce bir hedefi olarak göstermektedir. Bu ayet-i kerimede sözü edilen insan, bir bütün olarak tüm insanları ifade eder. Bütün insanlık, bir bütün olarak Allah'a doğru ilerleyen bir yol üzerinde çabalayıp durmaktadır.²³⁶ Bu hitap türünde, “Tek Bir Lafızla Çoğa Hitap” söz konusudur. Bu hitapla Allah, insanları iyiliğe yönlendirerek ve bu iyiliklerinin karşılığını alacaklarını vaat ederek, ebedi huzur olan İslam'ı özendirilmektedir.

2. “Ey Huzura Kavuşmuş İnsan! Hitabı”

Bu hitap Allah'ın kendilerinden razı olduğu, iman şerefi ile bahtiyar olan mü'min kullarınının dikkatlerini celbetmek için kullanılmıştır. “*Ey huzura*

²³³ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 7: 369.

²³⁴ İnşikak, 84/6.

²³⁵ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 10: 413.

²³⁶ Sadr, 175.

kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön."²³⁷ İşte mü'min ruhlarına böyle sesleniliyor. "Ey" denilerek şefkat ve yakınlıkla, "Ey ruh" diye seslenilerek ruhaniyet ve şereflendirme bahşederek, "Ey huzura eren nefis" denilerek övgü ve huzur bahşetmekte. Bu serbestlik ve huzur ortamında şu emir geliyor: "Rabbine dön". Yeryüzünde bunca gurbet hayatı yaşadıkdan ve ana beşiğinden ayrıldıktan sonra asıl kaynağına dön. Bu öyle bir şefkattir ki daha ilk seslenişten itibaren içinden cennet meltemleri esmektedir. "Ey huzura eren nefis! Rabbine güvenen, onun yoluna güvenen, o yolda Allah'ın kaderine güvenen; sıkıntıda ve rahatlıkta, rızkı vermede ve daraltmada, Rabbine güvenen ve O'ndan asla kuşkulanan, güvenip de bir daha sapıtmayan, güvenip de bir daha yolunda tereddüt etmeyen, güvenip de korku ve dehşet gününde korku duymayan ey huzura eren nefis!"²³⁸ İfadeleri mü'minlerin iman nimetiyle huzura ereceklerinin teminatı niteliğindedir.

Bu sözler mü'minlerin son nefesini verdiği sırada, tekrar dirilip mahşer alanına doğru yürürken kıyamet gününde ve Allah'ın mahkemesine çıktığı zaman da söylenecektir. Yani, her an ve her aşamada kendisine, Allah'ın rahmetine doğru ilerlemekte olduğu konusunda teselli verilecektir.²³⁹

Kanaatimizce Allah (c.c.) ilahî mesajı duyup, kabul edip, anlayan insanların - ki onlar mü'minler oluyor- Ahiret'e odaklanıp mutlu olması için kendisine huzur dolu Ahiret hayatını vaat etmekte ve dünya hayatında karşılaşılan olumsuzluklarla mücadele etmek için bu güzel sözlerle onları teselli etmekte ve onlara umut vermektedir. Bu umut ile yaşayan insanlar elbette ki Ahiret hayatının vereceği huzurla dünyada karşılaşılabilecek olumsuzluklar karşısında ye'se kapılmayacak ve huzurlu olacaktır. "Ey huzura kavuşmuş insan" hitabı bu şekilde huzurun temini için kullanılmıştır.

3. "Ey Âdemoğulları! Hitabı"

Hiz. Âdem bütün insanların atası olduğundan bazen Kur'ân-ı Kerîm'de bütün insanlar kastedilerek "Ey Âdemoğulları!" hitabı kullanılmaktadır. "Ey Âdemoğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için

²³⁷ Fecr, 89/27-28.

²³⁸ Kutub, fi Zilali'l-Kur'an, 10: 471.

²³⁹ Mevdudi, Tefhimu'l-Kur'an, 7: 324.

elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın.”²⁴⁰ Bu çağrı, bütün insanlara yöneltilmektedir. Bu hitabın geçtiği yerlere baktığımızda, genellikle insanların sergilemiş oldukları yanlış davranışları düzeltmeye yönelik bir uyarı vardır. Bu uyarı bazen bütün insanlara, bazen müşriklere ve bazen de mü'minlere yöneliktir. Örneğin yukarıdaki ayet, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın rabblerinin emrini unutup düşmanların vesvesesine kulak vermeleri nedeniyle, düşmanlarının başlarına getirdiği çıplaklık sahnesinin ardından yer alan değerlendirme amaçlı duraklamanın içinde Ademoğulları'na yapılan ikinci çağrıdır. Bu çağrı, Allah'ın evini çıplak tavaf etme hikâyesi ve atalarının yapageldikleri şeylerin Allah'ın emri ve hükmü olduğunu ileri sürmeleri konusundaki cahiliye geleneklerine ilişkin,²⁴¹ müşriklere bir uyarıdır. Razi, tefsirinde Şeytan'ın Hz. Âdem'i cennetten çıkmasına sebebiyet veren bir zelleğe düşmesine neden olduğu gibi onun soyundan gelen bütün insanları da yoldan çıkaracak fitneye sahip olduğunu ve bu yüzden Hz. Âdem'in soyundan gelen bütün insanların uyarıldıklarını söyler.²⁴²

Bize göre Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra kendisine vermiş olduğu iradesinden dolayı onu imtihana tabi tutarak ona bir ağacı yasaklamıştı. Bu imtihan esnasında da Şeytan'ın vesvesesinin hedefi olmuştu. Aynı şekilde Hz. Âdem'in zürriyetinden gelen bütün insanlar da dünyada imtihana tabi tutulduğuna göre şeytanın açık hedefi halindedirler. İnsanın dünya ve Ahiret sadetini dileyen Allah bu tehlike karşısında insanları uyarmak için onlara atasını hatırlatmıştır.

4. “Ey Kullarım! Hitabı”

Bu hitabı doğru anlamak için “kul” kavramını tanımlamakta fayda vardır. Bu kavram “köle ve Allâh'ın kulu” anlamında insanlar için kullanılır. Râğıb el-İsfahânî ubûdiyet ve ibadet lafızlarını birbirinden ayırarak şöyle tanımlamıştır: “Ubûdiyet; itaat ve boyun eğmeyi gösterip izhar etmektir. İbadet ise ubûdiyetten daha açık ve belirgindir. Çünkü ibadet, boyun eğmenin en son zirvesidir”²⁴³

²⁴⁰ Araf, 7/27.

²⁴¹ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 4: 277.

²⁴² Razi, *Tefsiru'l-kebir*, 14: 223.

²⁴³ İsfehani, *el-Müfredat*, 1: 542.

“...*Eykullarım, bana karşı gelmekten sakının.*”²⁴⁴ Cenab-ı Hak, bu hitaplarla itaatten başka çaresi bulunmayan kullarına çaresiz kalacakları sahneleri hatırlatarak kendisine asi olmamaları için onlara ihtarda bulunmaktadır. “Bir taraftan da bu dünyaya gönderiliş sebebi olan asli görevlerini (kulluk)²⁴⁵ hatırlatmaktadır. Yukarıda anlamını verdiğimiz kul kavramı itaat ve boyun eğme anlamında insanların Allah’a karşı zelil durumda olduğunu anlatmaktaysa bu ayette Allah Teâlâ bizzat bu manaya vurgu yaparak azameti ve kudreti karşısında kullarının mutlak manada kendisine boyun eğmesini istemektedir.

2.2.2.2. Peygamberlere Hitap

Hız. Âdem’in cennetteki imtihanından sonra dünyaya gönderilmesi ve onun zürriyetinden insanların türemesi ile farklı sorunlar ortaya çıkmıştır. Zaman zaman insanlar doğdukları fitrattan koparak Şeytan’ın ve hevalarının peşinden gitme eğilimi taşımaktadırlar. Kullarının fitrat ve donanımını noksansız bir şekilde bilen Allah (c.c.), onları desteklemek ve hidayet yoluna sevk etmek için emir ve yasaklarını bildiren elçiler görevlendirmiştir.

Yarattığı insanın takat ve iktidarını en iyi şekilde bilen, beşer aklının hususiyetinden haberdar olan Allah insanın hidayete ulaşması, hayatını ıslah etmesi, dünya ve ahiret saadetini elde etmesi için aklın kâfi gelmeyeceğini bildiğindendir ki; insana hidayet yollarını gösteriyor, afakta (dış dünyada) ve enfüste (iç âlemde) imana vesile olacak işaretler serpiştiriyor. İnsan hayatını tanzim ediyor, beşeriyete hakkın ve doğru yolun istikametini gösteriyor. Allah peygamberler göndermek suretiyle, “*Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın.*”²⁴⁶ Ayetinde geçen insanların bahanelerini ortadan kaldırmıştır.²⁴⁷

İnsanlar önceleri birbiriyle anlaşan, huzur içinde yaşayan bir toplum idi. Brahmanizm ve Budizm eserleri, Homeros’un şiirleri, insanların atalarının mutlu

²⁴⁴ Zümer, 39/16.

²⁴⁵ Zariyat, 51/56.

²⁴⁶ Nisa, 4/165.

²⁴⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 5: 2044.

yaşadıklarından söz eder. Sonradan yayılan tamah, kin ve haset duyguları, insanları anlaşmazlığa düşürmüş ve bunun üzerine de Allah insanları yola getirmek için peygamberler göndermiştir.²⁴⁸ Peygamberlik insanlık âlemine Allah'ın bir lûtf ve ihsanıdır. Akıl, insanın sakınması ve yönelmesi gereken fiil ve ibadetlerin keyfiyetini bilemez. Gerek birey gerekse toplumla ilgili üstün ahlâk ilkelerini, insanların menfaatine olan kaideleri icat edemez.²⁴⁹

Allah Teâlâ, evrendeki her bir maddeyi hizmetkârı kıldığı ve yeryüzünde kendisine halife tayin ettiği insanlara görev ve sorumluluklarını bildirmek için yine dillerini ve ne murat ettiklerini anlasınlar diye kendi içlerinden bazı elçiler seçerek onları, ilahî hitabı diğer insanlara ulaştırmakla görevlendirmiştir. Elbette ki bir toplumun dilinden en iyi o toplumdan çıkmış biri anlar. *“Ey Âdemoğulları! Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim (onlara karşı gelmekten) sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*²⁵⁰ Ayetten de anlaşılacağı üzere rabbimiz, insanları başıboş bırakmamak için nübüvvet müessesesini aktif bir şekilde kullanmıştır.

Allah'ın peygamberlere hitabı, ya doğrudan nida 'ya'sıyla isimle zikredilir: Ey Âdem! (Bakara, 2/33), Ey Nuh! (Hud, 11/46), Ey Salih! (Araf, /77), Ey İbrahim! (Saffat, 37/104), Ey Musa! (Araf, 7/144), Ey Davud! (Sad, 38/26), Ey Zekeriyya! (Meryem, 19/7), Ey Yahya! (Meryem, 19/12), Ey İsa! (Al-i İmran, 3/55) veya doğrudan peygamberlik konumuyla ilgili sıfatla hitap eder: Ey Resul! (Maide, 3/41), Ey Nebi! (Enfal, (8/64) ya da 'söyle' anlamındaki 'kûl' Emri ile de hitap edilir.²⁵¹

Yine Kur'an'da peygamberlere yapılan bazı hitaplar vardır ki bu hitaplar, bir peygamber çevresinde bulunan insanların peygambere yönelttiği hitaplardır. *“Hani havariler de, “Ey Meryem oğlu İsa!... Demişlerdi;”*²⁵² *“(Mûsâ): ‘Ey Hârûn!’ dedi.”* Hitapları buna örnektir.

²⁴⁸ Ateş, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 1: 296.

²⁴⁹ Kasar, “Kur'an'da Hz. Muhammed'in (a.s.) Risaletinin Delilleri”, 98.

²⁵⁰ Araf, 7/35.

²⁵¹ Karataş, *Ey İman Edenler*, 55.

²⁵² Maide, 5/112

2.2.2.3. Hz. Muhammed'e Hitap

Yüce Allah (c.c.), Hz. Âdem'den sonra “Yeryüzünün Halifesi” olan insanlara kendi aralarından seçtiği elçileri vasıtası ile mesajını göndermiştir. Ancak temiz fitratının yanı sıra tahrif etme yeteneğine de sahip olan “muharrif ve nankör” insanoğlu²⁵³ zamanla bu ilahi mesajdan uzaklaşmış ve isyancıların kanaat önderleri olan lâin İblis'e tabi olmaktan kendilerini alamamışlardır.

Yüce Allah insanlığın inanç konusunda sıkıntılı olduğu bir dönemde Hz. Muhaamed'i insanlara peygamber olarak göndermiştir. Kur'ân'ın ilk hitabı, ilk etapta Hz. Peygamber'e yönelerek onun zihnini meşgul eden soruları cevaplamaktadır.²⁵⁴ Kur'ân'ın tamamı aslında Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün muhataplara yöneltilen bir hitaptır. Bu kutsal hitabın gerek içeriğinde gerekse sunulmuş biçimindeki çeşitlilik, ilahî iradenin bir tasarrufu ve dünyada olup bitenlere yaptığı birer müdahalesidir. Tenzil sürecinde sıkça başvurulan bu yöntem, toplumdaki bazı yanlışlıkların düzeltilmesi hususunda muhataplar açısından birtakım kolaylıklar da sağlamıştır. Bu hitapların üzerinde durduğu konular, yönelttikleri hedeflere göre çeşitlilik arz etmektedir.²⁵⁵

Tespit ettiğimize göre peygamberlere yapılan hitapların çoğu peygamberlik görevleri ile ilgiliyken bir kısmı ise peygamberlerin özel durumları ile ilgilidir. Daha önce kıssaların ders çıkarmak amaçlı olduğunu anlatmıştık. Allah Teâlâ önceki peygamberlere olan hitabını anlatarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ görevinde, geçmiş peygamberlerin yaşadıklarından ders çıkarmasını, cesaret kazanmasını ve teselli bulmasını sağlamıştır. Böylelikle karşılaşacağı sorunları henüz tecrübe etmeden teoride öğrenmiş olacaktır. Hz. Peygamber'e yöneltilen hitaplar hususunda dikkatimizi çeken diğer bir husus ise şudur: Kur'ân'da peygamberimizin zatına hitap edildiği halde (يا محمد) şeklinde bir hitap mevcut değildir. يا ايها النبي veya يا ايها الرسول şeklinde hitaplar vardır. Kanaatimize göre peygamberimize ismi ile değil de يا ايها النبي şeklinde hitaplar vardır. Kanaatimize göre peygamberimize ismi ile değil de يا ايها الرسول, النبي gibi ulvi vazifesini çağrıştıracak sıfatlarla hitap edilmesi onun

²⁵³ İbrahim, 14/34.

²⁵⁴ Nasr Hamid Ebü Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. Mehmet Emin Maşalı, 3. Bs. (Ankara: Otto Yayınları, 2013), 107.

²⁵⁵ Muhammed Fatih Kesler, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIII/2, (2002), 92.

makamına vurgu yapıldığını ve ta'zim edildiğinin göstergesidir. İnsanlar kendi aralarında birbirilerine seslenecekleri zaman eğer arada bir makam söz konusu değil ise doğrudan bir birilerinin adlarıyla seslenirler. Ancak arada bir makam yahut görev söz konusu ise makama hürmeten buldukları statünün gerektirdiği bir sıfatla birbirilerine hitap ederler. Kur'ân da bu gerçeğe uygun bir üslupla Hz. Peygamber'e hitap etmiş ve insanları Hz. Peygamber'i sıradan bir insan gibi çağırmamaları konusunda uyardığıdır.²⁵⁶ Araştırmamıza göre Kur'ân'da Hz. Peygamber için kullanılan hitaplar şunlardır:

1. Şahsına Yönelik Hitaplar (“Sen” Zamiri İle Hitap)

Bu hitaplar genel olarak Hz. Peygamber'in şahsını ilgilendiren konuları içermektedir. Peygamberimize yöneltilen bu hitap farklı amaçları barındırmaktadır: Toplumda yanlış uygulanan bir değeri düzeltmek ve hüküm bildirmek, onu teselli etmek, zorluklar karşısında sabrı öğretmek, beşer olduğunu hatırlatmak ve yaşadığı zorluklar karşısında onu müjdelemek için hitap edilmiştir.

a) Şer'î Bir Hüküm Bildirmek İçin

Kur'ân'ın nazil olduğu Arap toplumunda İslam'ın ruhuna aykırı olan fazlaca gelenek ve uygulamalar bulunmaktaydı. Kur'ân, bu yanlışlıklarla mücadele etmiş, mücadele ederken de kırıp dökmeden, törpüleyerek bu sorunlarla başa çıkmıştır. Bu başa çıkma yöntemlerinden biri de Hz. Muhammed'e hitap ederek, onun şahsında bütün Müslümanlara mesaj vermektir. “*Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu **seninle** evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.*”²⁵⁷ Ayeti buna örnektir. Buradaki ilahî bildirim her ne kadar Hz. Peygamber'in şahsına ait olsa bile bu ayetten çıkarılan hüküm bütün mü'minler için geçerlidir. Bu ayetin nüzulüne kadar, birkişi evlatlığının boşadığı kadınla hiçbir şekilde evlenemezdi. Çünkü evlatlık öz evlat gibi değerlendiriliyordu. Bu ayet, evlatlıkların öz oğul gibi kılınmadığını göstererek onların boşadıkları kadınlarla

²⁵⁶ Nur, 24/63.

²⁵⁷ Ahzab, 33/37.

evlenilmesinde bir vebal olmadığını açıklamaktadır.²⁵⁸ Allah'ın emri tartışmasızdır, mü'minlerin ona uymama şansı yoktur. Emir Allah'ındır, maksat Allah'tır, Resulullah ise o emri insanlara ulaştıran bir rehberdir.²⁵⁹

Peygamberimiz mü'minler için en güzel örnek olduğuna göre, Allah bir konuda toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen "yanlış" bir kanıyı değiştirmek için öncelikle onun modelliginde hükmü uygular ve diğer mü'minler için de uygulama örneği kılar. Böylelikle toplumda yanlış bilinen veya uygulanan bazı değerler değişerek yeni bir gerçeklik kazanır. "Sen" sıgasıyla gerçekleşen bu hitap türlerinin çoğunda öncelikle peygamberimizi ve onun şahsında ümmeti ilgilendiren konular hakkında bir hüküm açıklanmaktadır. Yine ahzab suresinin 51. Ayetinde Rabbimiz, "*Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın... Sana bir günah yoktur...*" Ayetiyle Hz. Peygamber'in dâvet ve tebliğ çalışmalarını iç huzuru ile yaşabilmesine imkân tanıyabilmek amacıyla her türlü ailevi sorunlar ve sıkıntılardan uzak tutulmuştur. Allah Teâlâ'nın, Resûlullah'a zevcelerine istediği gibi muamele yapma izni verdikten sonra, onların kendisini sık sık rahatsız etmeleri; kendi aralarında rekabet, düşmanlık ve kıskançlık gibi sorunlarla başını ağrıtmaya imkânlarını ortadan kaldırmıştır.²⁶⁰

b) Teselli Etmek İçin

Bazen düşmanların eziyetleri artınca, Resullullah'ı teselli maksadıyla ayetler nazil oluyordu. Bu teselli bazen geçmiş peygamberlerin hayatlarından sahneler zikretmek suretiyle yapılıyordu: "*Senden önce de elçiler yalanlanmıştı... Sabrettiler. Nihayet onlara yardımımız yetişti.*"²⁶¹ Mealindeki ayeti ve "*O halde sen de, peygamberlerden azim ve irade sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret.*"²⁶² Ayeti bu hususu açıkça göstermektedir. Ayetteki sözler, yüce Allah'ın peygamberimize söylediği sözlerdir. Hatırlatma, teselli, gönül okşama ve avutma amacı gütmektedirler.²⁶³

²⁵⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, 12: 249.

²⁵⁹ Razi, *Tefsiru'l-kebir*, 25: 169.

²⁶⁰ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 4: 570.

²⁶¹ Enam, 6/34.

²⁶² Ahkaf, 46/35.

²⁶³ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 3: 538.

Teselli bazen Resulüllah'a zafer ve yardım etmek suretiyle, bazen de düşmanların açık bir hezimete uğrayacaklarını bildirmekle yapılıyordu.²⁶⁴ Bu hususla ilgili olarak Kur'ân'da birçok ayet vardır. Bu ayetler Resulüllah'la mücadele eden düşmanların mağlubiyetlerini müjdeleyerek Resulüllah'ı teselli ediyordu.²⁶⁵

c) Müjdelemek İçin

Hz. Muhammed'e (s.a.v.) yöneltilen hitapların bir kısmı da müjdelemek içindir. Mekke'nin fethinin önceden müjdenmesi bunlardan bir tanesidir.²⁶⁶ Yüce Allah, meydana gelmeden önce bu fethin olacağını vaat etmiştir. Mutlaka gerçekleşeceğini bildirmek için, geçmiş zaman kipini kullanmıştır. Bu vaat, Yüce Allah'tan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere büyük bir müjdedir.²⁶⁷ İbn Kesir ayetteki fethin farklı yorumlandığından bahsederek sonuçlarının hayra ve faydaya vesile olmasından dolayı Hudeybiye sulhu olduğundan bahseder.²⁶⁸ Ancak nüzül sebebi ne olursa olsun ihtiva ettiği hikmet önemlidir.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) risaletin ilk yıllarından başlayarak Mekke'nin fethine kadar geçen sürenin tamamında farklı zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorluklarla başa çıkma zor olmakla beraber salt kuvvet ile başa çıkmak yetmiyordu. Bundan dolayı da Hz. Peygamber'in yüksek morala ihtiyacı vardı. Kanaatimize göre yüce Allah Hz. Peygamber'in çektiği sıkıntıları gördüğünden, İslam'ı tebliğ görevinde burukluk yaşayıp şevki kırılmasın diye ona manevi destekte bulunmak için onu müjdelemiştir.

d) Bazı Davranışlarını Düzeltmek İçin

Peygamberler her ne kadar insanlar arasından en büyük vasıfları taşıyan, seçilmiş kişilerse de netice itibarıyla onlar da birer beşerdir. Beşer olmaları hesabıyla da bazı davranışları “yanlış” olabilir. Kur'ân-ı Kerîm, bu yanlışları düzeltmek için peygamberlerine doğrudan hitap eder. Örneğin bir keresinde ama bir sahabi de dinini öğrenmek için yanlarına geldiğinde Resulullah'ın Mekke'nin ileri gelenleri ile meşgul

²⁶⁴ Al-i İmran, 3/12.

²⁶⁵ Musa Kazım Yılmaz, “Vahiy Olarak Kur'an-ı Kerim”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (1995): 28.

²⁶⁶ Fetih, 48/1.

²⁶⁷ Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 6: 102.

²⁶⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 13: 7332.

olmasından dolayı inen ayetler Resulüllah'ı bu konuda uytarmaktadır.²⁶⁹ Cenab-ı Allah, şerefli elçisini yumuşakça kınamaktadır.²⁷⁰ Bu tür hitaplar, bir insan olarak elçinin davranışlarına yansıyan olumsuzlukları yumuşak bir şekilde izole etmeyi yeğleyen bir üsluba sahiptirler. Mesela Hz. Peygamber'in ilk vahyi aldığı esnada gösterdiği aceleciliğe daha başlangıçta ilahî irade tarafından bu tarzda bir müdahale yapılmış ve bu beşeri durumun, onun kalbinde Kur'ân'ın istikrar bulmasına engel olamayacağı garanti edilmiştir.²⁷¹

Peygamberler işlerinin çoğunu vahye dayandırarak yapmalarına rağmen bazen beşer olmalarının tabii bir sonucu olarak inisiyatif alarak, vahiy gelmese bile iradeleri ile davranabiliyorlar. Hz. Muhammed de bir peygamber ve beşer olarak Allah'ın dinini tebliğ ederken hem vahiy ile hem de kendi iradesi ile tamamen Allah rızasını gözetmek niyetiyle beşer özelliği ile de bazı davranışlarda bulunabiliyordu. Allah'ın gözetimi ve kontrolü altında olan peygamberimiz yukarıdaki ayette de görüldüğü üzere bulunduğu bir hareketten dolayı Allah tarafından uyarılmıştır. Bu uyarının tesirin artması ve ivedilikle sergilenen davranışın terk edilmesi için de “sen” diye hitap edilmiştir.

e) Beşer Olduğunu Hatırlatmak ve Gücünün Sınırlarını Bildirmek İçin

Hz. Muhammed (s.a.v.) Hz. Hatice ile aile birliği sağlayıp, dünyevi işlerini düzelttikten sonra ortada bir din olmamasına rağmen kendisini Allah'a adanmıştı.

O, Mekkeliler arasında otorite ve saygınlığını dışa vurmasından kısa bir süre sonra, zaten bilincinde olduğu ruhsal olayların yanı sıra bazı güçlü manevi işaretler almaya başlamıştı. Bunların sonucunda تنها yerleri tercih etmeye başladı ve Mekke'nin üstündeki tepelerden birine, Hira dağındaki bir mağaraya inzivaya çekilmeyi adet haline getirdi.²⁷²

İnsanların içinde buldukları hal ve hareketlerden rahatsız oluyor, kendilerini yaratan rablerinden bihaber, kendi ürettikleri objelere “tanrı” diye tapmalarına ve böylece göz göre göre acı sonlarını hazırladıklarına üzülyordu. Bu üzüntüsü risaletinden sonra da devam etti. Çünkü ilk yıllarda, kurtarmaya çalıştığı

²⁶⁹ Abese, 80/1-2.

²⁷⁰ Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, terc. Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayınları: Ts.), 6: 449.

²⁷¹ Kesler, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar”, 93.

²⁷² Martin Lings, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, 41. Bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 48.

insanlardan türlü işkenceler görüyordu. Cenâb-ı Allah, onun bu üzüntüsünü gidermek için ve ona moral vermek için gücünün sınırlarını kendisine hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: “Eğer onların yüz çevirmesi *sana* ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!”²⁷³

Bu ilahi uyarılardan sonra Hz. Peygamber de, kendisinin beşeri özelliğini sürekli vurgulardı. Hz. Peygamber’in (s.a.v.)kendisini beşer olarak takdim etmesinin arkasında ise, müşriklerin ondan insanları iman etmeye zorlayacak derecede açık ve kesin mucizeler istemeleri yatmaktadır. Onlar Hz. Peygamber’den kendileri için yerden su fışkırtması; içlerinden gürül gürül sular akan hurma ve üzüm bahçesine sahip olması; altından inşa edilmiş evinin olması; Allah’ı ve melekleri onların gözlerinin önüne getirmesi; gökten üzerlerine parçalar yağdırılması; göğe çıkıp onlara okuyacakları bir kitap getirmesi gibi mucizeler istemişlerdi. Bütün bu talepler karşısında Allah, Resulüne şöyle demesini emretmiştir: “*Fesühbanallah! Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer olan bir resul değil miyim?*” Bu emir onun (s.a.s.) her isteneni veya istediğini anında yerine getirebilecek insanüstü bir varlık olmadığını; zatında tecelli edecek mucizelerin ancak ilahî hikmete uygun olduğu takdirde Allah’ın iradesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.²⁷⁴

Hz. Muhammed (s.a.v.) kendini insanların kurtuluşuna adanmış ve bu uğurda zorluk çekmiş bir peygamberdi. O kadar merhametliydi ki kendisini taşıyan Taif halkına bile beddua etmekten kaçınmış ve onlara tıpkı bir babanın, yanlış yapan çocuğuna yaklaşması gibi yaklaşarak onların bu hareketini sadece bilgisizliklerine bağlamıştı. İşte bu denli merhametli olan Hz. Peygamber bazı insanları hidayete erdiremediğinden dolayı çok üzülmüştür. Bunun üzerine Allah (c.c.) kendisine “sen” diye hitap ederken aynı zamanda bir beşer olduğunu hatırlatarak onun üzülmesine mani olmuştur.

²⁷³ Enam, 6/35.

²⁷⁴ Hikmet Akdemir, “Hz. Peygamber’in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/17, (2007): 33.

f) Zorluklar Karşısında Sabrı Öğretmek İçin

Hız. Peygamber hayatı boyunca birçok zorlukla karşılaşmıştır. Bu zorluklar karşısında morali bozulmuş ve beşer olması hesabıyla usandığı ve üzüldüğü zamanlar olmuştur. Yüce Allah, İslam dinini yayma yolunda peygamberini yalnız bırakmayarak zorluklar karşısında ona yardım ederek sabırlı olmasını öğütlemiştir. Şu ayet bu hususa açıklık getirmektedir: “*Şimdi sen güzelce sabret;*”²⁷⁵ Ey yüce Peygamber! Sen (güzelce bir sabır ile sabret) o inkârcıların alay eder bir tarzda vâki olan sorularına, taleplerine bakarak üzülmeye, onları o inkâr ettikleri azap, bir gün yakalayacaktır. Her gelecek şey, pek yakîn demektir.²⁷⁶

Bu tür ayetler incelendiğinde, ayetlerdeki sabır tavsiyesinin de bir bakıma teselli niteliğinde olduğu görülür. Çünkü “sabret” ifadesinden önce veya sonra, problem olan bir duruma açıklık getirilmiştir. Ve bunların giderileceği vurgulanmıştır.

2. Hz. Peygamber’in Şahsında Mü’min ve Gayrimüslimlere Hitap

Kur’ân’da bazı hitaplar vardır ki, ilk muhatabı Hz. Muhammed (s.a.v.) olmakla birlikte, mesaj onun dışındaki insanlara da olabilmektedir. Bu hitap kısmı için genellikle “**de ki**” ifadesi kullanılır. Bu hitap, insanlara ulaştırılması gereken, Allah’ın buyruklarını içerir. Araştırmamıza göre bu tür hitapların bir kısmı Hz. Peygamber’in bizzat kendi şahsıyla alakalı olup ona bir konuda bilgi vermek, onu eğitmek ve Müslüman olmayanlara karşı onu uyarmak için kullanılmıştır. Bu hitap Müslümanlar için genellikle bilgilendirme amacıyla kullanılmıştır. Ve Müslümanların sorularına cevap olması için de “de ki” şeklinde Resulü Allah’a hitap edilmiştir. Aynı hitap, bazen de müşriklerin asılsız iddialarına yanıt vermesi için Hz. Peygambere’ hazır cevaplar verileceği zaman kullanılmıştır. Gayrimüslimler ile ilgili olan “de ki” hitabıyla ilgili kannatimize göre Allah, onlara kıymet vermediğinden dolayı onları doğrudan muhatap alıp seslenmediği için Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla onlara gereken cevabı vermek için “ey Muhammed de ki” şeklinde hitap etmiştir. Böylece onları içinde buldukları durumdan dolayı yeri geldiğinde muhatap almaya değer bulmadığı mesajını vermiştir.

²⁷⁵ Mearic, 70/5.

²⁷⁶ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim Meali Âlisi Ve Tefsiri*, 8: 214.

a) Herhangi Bir Konuda Bilgi Vermek İçin:

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberimizin, Allah'ın bildirdikleri dışında gaybî bir bilgiye sahip olamayacağı, Allah'ın bildirmediği hususlarda diğer mü'minler gibi sadece bir beşer bilgisine sahip olduğu anlatılmaktadır. *“Doğru sözlü iseniz (söyleyin), bu tehdit hani ne zaman (gerçekleşecek)?” derler. “De ki: O bilgi, ancak Allah'a mahsustur. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.”*²⁷⁷

Buna göre bu kâfirler açısından, Rasûl'ün ve mü'minlerin bildirdiklerinin doğru oluşunun alâmeti bu âhîret gününün geleceği zamanı tespit edip tayin etme gücüne sahip olmalarına bağlı kabul edilmektedir. Oysa durum böyle değildir. Çünkü Ahîret gününün gelmesi hem aklî, hem naklî bir meseledir. Bu, Allah'a imanın bir sonucudur. Şanı yüce Allah da hikmet gereği bunun zamanını hiç bir kimseye bildirmemeyi dilemiştir.²⁷⁸ Yukarıdaki ayet, insanların bilgisine sahip olmadıkları bazı konular hakkında Allah'ın (c.c.) açıklama yaptığını bazı konularda ise açıklama yapmadan sadece o bilginin kendi katında olduğunu anlatmaktadır.

b) Müslümanlara Dinlerini Öğretmek ve Onları Müjdelemek İçin

Kur'ân-ı Kerîm, yanlış gelenek ve uygulamalarla kuşatılmış olan muhataplarını, içinde buldukları durumdan kurtarıp hidayete erdirmek için bir seferde indirilip ağır hükümler getirmemiştir. Onların alışması için 23 yıllık süre zarfında indirilmiştir. Allah (c.c.) bu süre içerisinde peyderpey yeni emir ve yasaklarla mü'minlere dinlerini öğretiyordu. Bu öğretme işinde de Hz. Peygamber'i öğretici olarak kullanmış ve mü'minlere öğretilmesi gereken emri “de ki” hitabı ile göndermiştir. *“...De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helal kılınmıştır...”*²⁷⁹ Ayeti bu hususa açıklık getirmektedir.

Mü'min Allah'tan geldiğini, O'na döneceğini bir an bile unutmaz. Her şey O'nun varlığı sebebiyle vardır. Bütün nesnelere ve olaylar O'nun gücündedir. Mü'min bir an bile her güç durumunda, her ruhi bunalımında ve kalkıştığı her işte Allah'ın,

²⁷⁷ Mülk, 67/ 25-26.

²⁷⁸ Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 15: 222.

²⁷⁹ Maide, 5/4.

ihsan ve yardımını göreceğinden şüpheye düşmez. Bunların tümü, aslında Allah'ın "terbiyecisi" oluşu gerçeğine dayanır.²⁸⁰

Müslümanlar, yüce Allah'ın bu eğitim ve terbiye modelini benimseyip buna göre yaşadıklarında ise en büyük ödül olan, cennet nimetlerine mazhar olmaktadır.²⁸¹

c) Müşrikleri ve Kâfirleri İslam'a Çağırarak veya Onları Tehdit Etmek İçin

Müşrik ve kâfirler için iki seçenek vardır: Ya ilahi mesaja kulak verip hidayet yolunu seçerler ya da kendi heva ve heveslerine uyup küfürlerinde inat ederler. Bu iki durumu haber vermek için Allah, Resulullah'a, kâfirlerle konuşması için hitap etmektedir.²⁸² Bu tür ayetler müşrikleri tehdit etmekte, onları tövbeye özendirilmekte ve (İslam'a) teşvik buyurmaktadır.²⁸³ Onların azab ile müjdelenmesi, kendilerini alçaltıcı bir ifadedir. Zira müjdelenmek sevinçli bir haber için söz konusudur. Bu ifade de ise onların çok acıklı bir azaba uğrayacakları belirtilmektedir. Bu sebeple onlar müjdelenmiş değil, alay edilmiş ve küçük düşürülüş olurlar.²⁸⁴

Müşriklere Hz. Peygamber'in dili ile buldukları yolun yanlış olduğu anlatılmakta, bu yanlıştan dönüp tövbeye etme çağrısı yapılmaktadır. Kanaatimizce her ne kadar Kur'ânî üslup daima yumuşaklıktan yana ise de bu ayette "müşrik" ifadesinin kullanılması, Hz. Peygamber'e onları çok fazla alttan almaması emredilerek müşrikleri zemmetmek içindir. Çünkü "zem" hitaplarını²⁸⁵ incelediğimizde, söz konusu hitapta adeta muhatabın "kim" olduğu kendisine alaycı bir tarzla anlatılmaktadır. Bu şuna benzer: Toplumda aşağılık vasıflar olarak nitelendirilen hırsıza "Ey Hırsız!" katile de "Ey Katil" demek gibi.

d) Mücadeleyi Öğretmek İçin: Allah (c.c.) zorlu risalet görevinde peygamberini yalnız bırakmamış ve her alanda onu desteklemiştir. *"Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi*

²⁸⁰ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 3: 188.

²⁸¹ Tevbe, 9/21.

²⁸² Tevbe, 9/3.

²⁸³ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Meali Âlisi Ve Tefsiri*, 3: 67.

²⁸⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4: 255.

²⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir usulü*, 193.

*bilendir.*²⁸⁶ Bu destek ilmi tartışmalarda bile sürmüştür. Böylece Hz. Peygamber Rabbinden aldığı destek ile muhataplarına karşı üstünlük sağlamıştır. “*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz... Allah’tan yalancular üzerine lanet dileyelim*”.²⁸⁷ Bu âyeti kerime, Rasûl-i Ekrem’in Hz. İsa hakkında sırf hakikat olan beyanlarını kabul etmeyen kimseleri lânetleşmeye dâvet etmektedir ki, bu şeklide de bir peygamber mucizesi meydana gelmiş demektir. Şöyle ki: Bu yüce surenin birinci âyetinin izahı sırasında beyan olunduğu üzere Necran'dan Resulüllah, Hristiyanları lanetleşmeye çağırdığında, onlar bundan kaçındılar ve cizye vermeyi kabul ettiler.²⁸⁸ Bu ayet Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğinin alametlerindedir. Çünkü peygamberimiz Hristiyanları lanetleşmeye davet ettiklerinde bundan kaçındılar.²⁸⁹

Yüce Allah tıpkı diğer peygamberlere yardım ettiği gibi Hz. Muhammed’e de (s.a.v.) yardım etmiş ve zorlu mücadelesinde onu yalnız bırakmamıştır. Gaybı bilemeyen peygamberimiz hangi hamlesinin kesin sonuca ulaştıracağını da bilemiyordu. Bu münasebetle Allah Teâlâ bu zor görevinde Resulüllah’ın şahsına hitap ederek ona mücadele etmeyi öğretiyordu.

e) Ehl-i Kitab’ın Hatalarını İletip Onları İslam’a Davet Etmesi İçin

Ehl-i Kitab, temelde Allah’a inanmakla beraber inanç sistemlerinde hata bulunan Yahudi ve Hıristiyanları ifade eder. Bu zümre Allah’a kendilerince zaten inandıklarına göre peygamber inancıyla bunları destekleyerek hidayet yoluna girmelerini sağlamak, müşriklerin hidayet olmalarından daha kolay olacaktı. Bu münasebetle Allah, elçisinin dili ile onları dosdoğru yola davet etmiştir. “*De ki: Doğru yol, ancak Allah’ın yoludur.*”²⁹⁰

Bakara Suresi 119. Ayette buyurulduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) gerçek bir elçi sıfatıyla bütün insanlar için bir rehber ve bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilmiş olmasına rağmen, Medine’deki yahudiler tam bir taassup ve tutuculukla Hz. Peygamber’e ve İslâm’a karşı tavır almışlar. O’na ve O’nun getirdiği yeni dine uymaları ve bu dinin gerçekleştirdiği yenilikleri benimsemeleri gerekirken tam

²⁸⁶ Nahl, 16/125.

²⁸⁷ Al-i İmran, 3/61.

²⁸⁸ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim Meali Âlisi Ve Tefsiri*, 1: 359.

²⁸⁹ Kurtubi, *Tefsiru’l-Kurtubi*, 4: 104.

²⁹⁰ Bakara, 2/120.

tersine Peygamber, kendi dinlerini benimsemedikçe ondan asla hoşnut olmayacaklarını ortaya koyan bir tutum sergilemişlerdir.²⁹¹

Bu hitapta, Ehl-i Kitab'ın inanışla ilgili hatalı teklifi reddedilmiştir. Hitabın uyarı kısmında ise, yapılan ikaz peygamberimizin şahsında bütün mü'minler içindir. Bundan sonra Ehl-i Kitab şu şekilde dine davet edilmiştir: *(Resulum!) de ki: Ey Ehl-i Kitab! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım...*²⁹² Birinci âyet-i kerimede Rasûlullah'a, Yahudi ve Hristiyanlara ve onların kategorisinde olan bütün Kitap Ehli'ne umumi bir çağrıda bulunması, adaletli ve insafli bir kelime etrafında birleşmeye davet etmesi emri verilmektedir. Bu kelimede Müslüman ve Müslüman olmayanlar eşittir. Bu aynı zamanda bütün peygamberlerin de davetidir. Herkes sadece Allah'a itaat edecek, hiç kimse Allah'a isyan konusunda bir başkasına itaat etmeyecektir.²⁹³

Ayetten anlaşıldığına göre daha önce geçen açıklamalar, taraflar arasında çekişmenin derinleştirilmesi ve kuru bir münazara yapılması gibi bir amaç taşımamakta, aksine diyalog engellerini kaldırıp yahut azaltıp ortak bir alanda buluşmayı hedeflemektedir.²⁹⁴ Bu ortak alan da şüphesiz, tevhit inancı ile başlayan İman'ın alanıdır. Bu hitapla Allah, yine desteği ile elçisinin yanında yer alarak onun dili ile Ehl-i Kitab'ı İslam'a davet etmektedir.

f) Münafıkları Uyarması İçin

Münafıklar buldukları gizli faaliyetlerinden dolayı müşrik ve kâfirlerden daha fazla tehlike arz ediyorlardı. Çünkü yaptıkları faaliyetleri vahiy ile bildirilmezse Hz. Peygamber tarafından fark edilmeyecek ve karşı önlem alınmayacaktı.

Münafıklar, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğine tam olarak inanmıyorlardı. Fakat geçen 8-9 yılda edindikleri tecrübelerden, kendisinin çok gizli şeyleri bile öğrenmesini sağlayan ve çoğu kez Kur'ân-ı Kerim'de (ki bunu Resûlullah'ın kaleme aldığı bir kitap olarak kabul ediyorlardı) nifak, aldatmaca, yalan ve entrikalarını açıklamasını mümkün kılan insanüstü bir güce ve kaynağa sahip

²⁹¹ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, v.d., 1: 199.

²⁹² Al-i İmran, 3/64.

²⁹³ Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 2: 321.

²⁹⁴ Karaman, v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1: 593.

olduğunu sanıyorlardı.²⁹⁵ Nitekim konuyla ilgili bir ayette “*Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir surenin Mü’minlere indirilmesinden çekinirler. De ki: Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.*”²⁹⁶ Buyurulmaktadır. Bu ayetler, münafıkların, Allah tarafından indirilecek bir sûre ile iç yüzlerinin ortaya konmasından, kalplerinde gizledikleri şeyleri haber vermesinden, gizlemiş oldukları şeyleri insanlara bildirmesinden endişe ettiklerini belirten genel bir ifadedir.²⁹⁷

Kanaatimizce bu hitaplarda hem münafıklar deşifre edilmiş, onların kim oldukları zahir edilerek faaliyetleri durdurulmuş hem de daha önce kullanılan “zem hitabı” kullanılarak, alaya alınmışlar. Aynı zamanda psikolojik baskı altına alınarak yapmakta oldukları düşmanca faaliyetlerden vazgeçirilmeye çalışılmışlar.

3. “Ey Resul!” Hitabı

Yüce Allah, Hz. Peygamber’den bazen “*Ey Resul!*” diye hitap etmektedir.²⁹⁸ Maide suresinin 41. ve 67. ayetlerinde geçen bu hitaplar kimi müfessirlerimizce, peygamberimizi teselli etme ve ona destek olma babında açıklanmaktadır.²⁹⁹ Yüce Allah: “*Ey Peygamber!*” (Resul) buyurmaktadır. Bu hitap Hz. Peygamber’i şerefliendirmek, tazim etmek ve müminlere de ona sıfatıyla hitap etmeyi öğretmek üzere yapılmış bir hitaptır. Nitekim Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: “*Aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi Resul’u çağırmayın.*”³⁰⁰ Bunun üzerine As-hab-ı Kiram ona: “Ey Allah’ın Resülü” diye hitap etmeye başladılar. Hâlbuki daha önce ona “Ya Muhammed” diye sesleniyorlardı.³⁰¹

Kanaatimize göre bu tür hitaplar teselli barındırmakla birlikte asıl, Hz. Peygamber’e risalet görevini hatırlatmaktadır. Resul kavramı, sözlükte ‘gönderilen elçi; elçilik, mektup, mesaj’ gibi anlamlara gelir. Resulullah kavramı ise Allahın insanlara gönderdiği elçisi demektir.³⁰² Bu kavram incelendiğinde, bu kavramın doğrudan bir görevi ifa etmeyle alakalı olduğu görülür. Nitekim Maide suresinin 67.

²⁹⁵ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2: 220.

²⁹⁶ Tevbe, 9/65.

²⁹⁷ Kutub, fi Zilali'l-Kur'an, 5: 336.

²⁹⁸ Maide, 5/41.

²⁹⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Meali Âlisi ve Tefsiri*, 2: 208; Sâbüni, *Safyetü't-tefasir*, 2: 97; Kutub, fi *Zilali'l-Kur'an*, 3: 244.

³⁰⁰ Nûr, 24/63.

³⁰¹ Zuheyli, *Tefsiru'l-munir*, 6: 195.

³⁰² *el-Müfredat*, 1: 352.

ayetinde “*Ey Resul!*” diye hitap ederken elçilik görevini hatırlatmakta ve bunun önemi üzerinde durmaktadır. Sâbûni'nin bu ayet hakkındaki görüşü de kanaatimizi destekler niteliktedir: “Bu hitap, şereflendirici ve yüceltici bir hitaptır. Yüce Allah, Resulüne en şerefli bir vasıf olan ‘Resullük’ vasfı ile hitap etti. Yani, Ey Resul! Hiç kimseden sakınmaksızın ve sana herhangi bir kötülüğün gelmesinden korkmaksızın, Rabbinin risaletini tebliğ et” anlamında kullanılmıştır.³⁰³

4. “**Ey Nebi!**” (Ey Peygamber) Hitabı

Bu hitap Hz. Peygamber'in peygamberlik görevi ile ilgili konuları içerir. Kimi zaman müminlere nasıl davranılması gerektiği, gayrimüslimlere nasıl yaklaşılması gerektiğinden bahsederken kimi zaman da Hz. Peygamber'in kendi ailesi ile ilgili hükümler yine bu hitapla bildirilmektedir. Bir ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “**Ey Peygamber!** Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, ...Bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik. ...Müminleri müjdele. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.”³⁰⁴ Allah Teâlâ bu ayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yedi önemli görevini beyan etmektedir: Hidayet yoluna girenlere şahit, peygambere itaat edeni cennetle müjdelemesi, isyan edeni cehennemle uyarması, Allah'a inanmaya davet etmesi, insanların yolunu aydınlatması, mü'minlere inanmalarının karşılığı olduğunu müjdelemesi ve Allah'a güvenmeyi öğretmesi.³⁰⁵

Kadınlarının dışarı çıkarken dış kıyafet giymesi ile ilgili olarak “**Ey Peygamber!** Hanımlarına, kızlarına ve mu'minlerin kadınlarına dış örtülerini üstlerine almalarını söyle.”³⁰⁶ Diye hitap edilmiştir. Buradaki hitabın hemen arkasından gelen emirlerin kesin ve açık oluşu ilk etapta dikkat çekmektedir. Ayrıca öncelikli olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerine ve kızlarına yöneltilen bu emirler, ilk tatbik edicilerinin kimler olması gerektiğinin tayini açısından da önemlidir. Bu vesile ile Hz. Peygamber örtünmenin usulünü kendi hanımlarına ve kızlarına rahat bir şekilde göstermiştir. Bu hususta önceden beri devam eden yanlış gelenek değiştirilerek örtünme meselesi bütün ayrıntılarıyla onun tarafından açıklanmış ve Müslüman hanımların giyim tarzı yeni bir şekle kavuşturulmuştur.³⁰⁷

³⁰³ Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 2: 120.

³⁰⁴ Ahzab, 33/45-47.

³⁰⁵ Zuheyli, *Tefsiru'l-munir*, 22: 46.

³⁰⁶ Ahzab, 33/59.

³⁰⁷ Kesler, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar”, 100.

Araştırmamıza göre bu hitap türleri, daha çok Hz. Peygamber'in peygamberlik görevi ile ilgilidir. Görev ve sorumluluğunun gereği olarak inananları savaşa çağırmış, ailesi ve diğer kadınların dışarıda nasıl giyinmeleri gerektiğini anlatmış ve insanları Allah'a iman etmeye davet etmiştir. Bütün bunlar Allah'tan haber getirme anlamına gelen "Nebilik"³⁰⁸ görevi ile ilgilidir. "Ey Nebi" diye hitap edilmesi bu görevi hatırlatmak amacıyla yapılmaktadır.

5. "Ey Örtünüp Bürünen!" Hitabı

Hız. Peygamber, bir beşer olması hesabıyla diğer insanlar gibi fitri ihtiyaçlara sahipti. Uyumak da bu ihtiyaçlardan biridir. Ancak Resulüllah'ın görev ve sorumluluğu ağır olduğundan diğer insanlar kadar uyuyamazdı. Hz. Peygamber'e "Ey örtünüp bürünen!(resulüm)Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl."³⁰⁹ Denmesi, gecenin tamamını uyku ile geçirmemesi için bir uyarı mahiyetindedir. Başka bir rivayete göre ise O, geceleyin ibadet halindeyken Hz. Aişe'nin örtüsünün bir bölümüne sarılmışken bu ayet indi. Bu şekilde ona hitap edilmesi iltifat bildirmek içindir.³¹⁰

Bu sözlerle Resulüllah'a hitap edilmesi ve kendisine, "*Gecenin birazından gayrı kalk*" emri verilmesi gösteriyor ki, o zamana kadar kendisi ya yatmıştı ya da uyumak için çarşafa örtünmüştü. Burada kendisine "Habibim" ya da, "Ey Peygamber" diye hitap etmenin yerine "*Ey örtüsüne bürünen*" diye çağırılması, ince ve ilginç bir hitap şeklidir ve bu gösteriyor ki, artık Resulüllah'ın tatlı uykuya dalma ve ayaklarını uzatarak yatma zamanı geçmiştir. Bundan böyle kendisine ağır bir görev verilmiştir.³¹¹

Bize göre yüce Allah, olumsuz bir durumu açığa çıkarmak ve o olumsuz durum ile ilgili hoşnutsuzluğunu insanlara bildirmek için muhatabın durumuna göre kendisine hitap eder. Örneğin ey kâfir derken inkârın kötülüğünden, ey müşrikler derken şirkin kötülüğünden bahsetmektedir. Böylelikle olumsuz durumun insanlar tarafından fark edilmesini sağlamaktadır. Hz. Peygamber'e yöneltilen bu hitapta da azaltmak istediği bir faaliyetle (uyumak) Resulüllah'a hitap etmiştir ki bu faaliyetin

³⁰⁸el-Müfredat, 790.

³⁰⁹ Müzemmil, 73/1-2.

³¹⁰ Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 1: 537.

³¹¹Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*,7: 92.

faili de bizzat Resulüllah'ın kendisidir. Bu faaliyeti ön plana çıkarmak için de peygamberlik vasfı ile değil bizzat faaliyetin ismi ile hitapta bulunmaktadır.

2.2.2.4. Peygamber Hanımlarına Hitap

Hz. Muhammed (s.a.v.) görev sorumluluğu itibarıyla diğer insanlardan farklı olduğu gibi, hanımları da bu açıdan diğer insanlardan farklıydı. Onlar diğer hanımlara örnek olacak bir konumda bulunmaktaydılar. Bundan dolayı da yüce Allah onlara, bazı davranışlarını düzeltmeleri için “***Ey Peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, çekici bir eda ile konuşmayın...***”³¹² Şeklinde hitap etmiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in hanımlarını cilveli bir şekilde konuşmaktan men etmiştir. Bundan, kaba bir şekilde konuşmalarına müsaade edildiği anlaşılabilir. Ancak Allah bu yanlış anlamayı gidermek için ayetin devamında “güzel konuşun” buyurmuştur. Demekki peygamber hanımları güzel konuşacaklar ancak kalbinde hastalık olabilecek kişilere karşı cilveli konuşmayacaklar.³¹³

Bu hitap hakkında Seyyid Kutub şöyle der: “Onlar ehl-i beyttir. Hz. Peygamber'in eşleridirler. Yeryüzünün tanıdığı en temiz, en iffetli kadınlardır. Onlar dışındaki kadınlar Hz. Peygamber'in himayesinde, yüce hanesinde yaşayan bu kadınlardan daha çok bu yöntemlere muhtaçtırlar. Yüce Allah önce buldukları yerin büyüklüğünü, konumlarının yüceliğini, bütün kadınlardan üstün oluşlarını, bu konumları ile tüm dünya kadınlarından farklı oluşlarını hatırlatıyor. Ama bu seçkin yerin hakkını vermelerini, tüm gereklerini eksiksiz yerine getirerek bu seçkin yerde bulunmalarını şart koşuyor. ‘Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz, ama eğer sakınırsanız. Bulduğunuz yere hiç kimse size ortak olamaz, kimseyle bu yeri paylaşmazsınız. Ancak bu ayrıcalık takva ile mümkündür. Çünkü mesele sırf Peygambere yakın olmakla bitmez. Bu yakınlığın hakkını bizzat yerine getirmeniz

³¹² Ahzab, 33/32.

³¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedaidu't-tefsir*, terc. Harun Öğmüş, Halil Aldemir (İstanbul: Polen Yayınları: 2011), 3: 358.

gerekir.’ Onların yerine getirmek zorunda oldukları hak, bu dinin dayandığı kesin ve net hak ilkesidir.’³¹⁴

Bizim düşüncemize göre, Hz. Peygamber’in aracılığıyla eşlerine yapılan bu hitap, vahyin ilk muhatapları olması sebebiyle onların buldukları konumun gereği olarak ilahi emirlere ilk tabi olan kişilerdir. Onlar bu emirlere tabi olmaları ile diğer Müslüman kadınlara da örnek olacakları için Allah’ın emirlerine göre davranmaları ve böylece güzel örnek olmaları istenmiştir. Bundan dolayı da Allah (c.c.) peygamber hanımlarına özel hitapta bulunmuştur.

2.2.2.5. Mü’minlere Hitap

Kur’ân’daki en büyük muhatap ve asıl muhatap kitlesi mü’minlerdir. Çünkü mü’minler Allah’ın emir ve yasaklarına aynen riayet eder ve uygularlar. Böylece Allah’ın hitabına en çok muhatap olan kesim mü’minlerdir.

Mü’min kelimesi tasdik eden, itimat eden, inanan, boyun eğen, itaat eden, güven veren, emin kılan demektir. Kur’ân’da hem Allah’ın hem de insanların sıfatı olarak kullanılmıştır. İnsanların sıfatı olarak mü’min; Allah’a, onun emirlerine, Ahiret gününe, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine ve kadere iman edip itaat eden demektir.³¹⁵ Mü’min bütün bunlara iman etmişken ve bu iman gereği olarak da Hz. Muhammed’e (s.a.v.) tabi olmuşken, O’nun kendilerine Allah’tan getireceği her buyruğa da razı olacaklardır. Allah bu kullarını dünyada ve ahirette huzura erdirmek için bazı emir ve yasaklarda bulunmuştur. Bu emir ve yasakları Hz. Peygamber aracılığıyla doğrudan mü’minlere seslenerek bildirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) sonra ilahî hitabın muhatapı olan, en önemli ve en üstün grup şüphesiz ki mü’minlerdir. Bu önem ise elbette ki mü’minlerin, Allah’ın vahyine kulak verip ilahi emirlere uymaları, yasaklardan içtinap etmelerinden gelmektedir. Rabbimiz, mü’minlere hitaben Al-i İmrân suresinin 110. ayetinde şöyle buyurmuştur: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a

³¹⁴ Kutub, *fi Zilali’l-Kur’an*, 8: 311.

³¹⁵ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 478.

inanırsınız...” Bu ayet hakkında Gazali şöyle der: “Ayet-i kerimedeki ‘iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız.’ Bu cümle mü’minlerin üstünlük sebeplerini açıklamaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda bu ümmetin belirtilen sıfatları taşıdığı müddetçe, gösterilen yolda yürüdüğü ve ilerlediği sürece ancak diğer ümmetlerden üstün olacağını, buna göre iyiliği emredip kötülükten alıkoymak meziyetini yitirdikleri zaman üstünlüklerini de kaybedeceklerini açıklamaktadır.”³¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, bu hitapta mü’minler için Hz. Muhammed’e (s.a.v.) inanma ve onun risaletini tasdik etme vurgusu yapmaktadır.³¹⁷ Din, hem İman’ın hem de İslam’ın ortak adıdır. İmansız İslam mümkündür lakin makbul değildir.³¹⁸ Bundan dolayı da Kur’ân-ı Kerîm, bu ince ayrıntıdaki farkı ortaya koymak ve kastettiği muhatabının bu mesajı alması için, “*Ey İman edenler*” diye hitap etmektedir. Bu bağlamda Kur’ân’a vukufiyetiyle malum ve meşhur olup Kufe Ekolü’nün başmuallimi olarak da anılan sahabe Abdullah b. Mesud’un (r.a) şu sözleri dikkat çekicidir. Aynı zamanda, bu hitaplara karşı alınması gereken pozisyon ve tavrın nasıl olması gerektiğini öğretir niteliktedir: “Yüce Allah’ın ‘Ey iman edenler’ çağrısını duyduğun zaman kulaklarını aç ve can kulağıyla onu dinle! Çünkü bu çağrıdan sonra O, sana ya hayırlı bir iş emrediyordur ya da seni bir kötülükten sakındırıyordur.”³¹⁹

Bu hitap şekli değişik anlamlarda yapılmaktadır. Konu ile ilgili, bazı müfessirler şöyle demektedirler: Bu nida, Allah Teâlâ’nın iman ile vasıflandırdığı Mü’min kulları içindir. Çünkü Mü’min imanını ile yaşar, işitir, akleder, davranışlarda bulunur ve kâfirlerin yaptıklarından uzaklaşır. Çünkü kâfir, işitmez, akletmez ve yapılması gereken işi yapmaz ve yasakları da terk etmez. Bundan dolayı şunu bil ki Ey okuyucu! Allah Teâlâ’nın mü’min kullar için kullandığı nida, onların mutluluğu ve kemalatı için onlara bir şey emretmek, onları hata ve eksikliklerden men etmek, onlara vaaz etmek, onları uyarmak veya onlara faydalı olanı öğretmek sebebiyledir.³²⁰ Mü’minlere yöneltilen hitabın mahiyetini şu şekilde sıralayabiliriz:

³¹⁶ İmam Muhammed Gazzali, *Mukaşefetü'l-kulüb*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Çelik Yayınevi, ts.), 82.

³¹⁷ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1: 96.

³¹⁸ İslamoğlu, *İman*, 262.

³¹⁹ Karataş, *Ey İman Edenler*, 54.

³²⁰ Cabir B. Musa el-Cezairi, *Nidaâtü'r-Rahman liehli'l-ıman*, 3. Bs. (Medine: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 2001), 1: 7.

1. Herhangi Bir Şer'i Hükümü Bildirmek İçin

Mü'minler zaten Allah'ın emirlerini peşinen kabul ettiklerinden, O'ndan gelecek her türlü hükme hazırlardı. Örneğin aşağıdaki ayet orucun farzietini anlatmaktadır. *“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı...”*³²¹ Yüce Allah, bu ayette mü'minlerin itaat duygularını harekete geçirmek ve içlerindeki İman ateşini tutuşturmak için *“Ey Mü'minler!”* diye hitap etti.³²²

Allah Teâlâ bu ümmetin mü'minlerine, orucu emrederek hitap etmektedir. Çünkü oruç nefisleri arındırmakta, düşüklük ve seviyesizliklerden temizlemektedir. Kendilerinden öncekilere farz kıldığını belirtmesi, bu konuda onların da başkalarına benzemiş olduğunu belirtmek içindir. Oruçtan hikmet, takvâya sahip olmaktır.³²³

Allah, emrettiği her bir şer'i hüküm için muhakkak mü'minlerin maslahatını gözetmiştir. Bu maslahat dünyevi olabildiği gibi uhrevi de olabilir. Örneğin yukarıdaki ayette Allah, oruç ibadetini öğretmek için mü'minlere hitap etmiştir. Orucun faydalarına baktığımızda, oruç hem insan bedeni üzerinde olumlu etkilere sahiptir, hem toplumda insanların birbirinin halini anlaması açısından sosyal faydalar içermektedir hem de kişiye kulluk bilincini pekiştirmek ve acziyetini hatırlatmak açısından uhrevi yararlar sağlamaktadır. Bütün bu faydalarla Allah (c.c.) mü'minleri eğitmek için *“Ey Mü'minler”* diye hitap etmektedir.

2. Helal ve Haramı Bildirmek için

Mü'minler *“İman”* nimeti ile müşerref olduklarından günlük hayatta da hak ettikleri hayatı yaşamaları için Allah onlara temiz yaşamının yollarını göstermiştir. *“Ey iman edenler!”* *“Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı.”*³²⁴ Ayeti Müslümanlara haram kılınan şeylerin bir kısmını zikretmekte; leş, kan, Allah'tan başkası adına kesilen hayvan ve fal oklarının haram kılındığını belirtmektedir.³²⁵

³²¹ Bakara, 2/183.

³²² Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 1: 218.

³²³ Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 1: 425.

³²⁴ Maide, 5/3.

³²⁵ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 3: 196.

İslam'da pek çok konuda olduğu gibi, helal-haram konusunda da daha önceki dinlerin ifrat ve tefritinden uzak, orta bir yol izlendiği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm insanların hepsini Allah katında eşit olarak muhatap kabul etmekte, hiç kimseye ayrıcalık tanımamaktadır. Temiz yararlı ve iyi olan şeylerin tamamı helâl kılınmakta, kötü ve zararlı olan şeyler de çeşitli hikmet ve sebeplerle, ilk insandan itibaren bütün insanlığa yasaklanmış bulunmakta; emirlere ve yasaklara herkesin kesinlikle uyması istenmektedir.³²⁶

Kur'ân-ı Kerîm ekonomik yapının düzene girmesi için faizi;³²⁷ kin ve düşmanlığın olmadığı sağlıklı bir toplum tesis etmek için içkiyi ve kumarı; sağlam ve hidayete erdiren bir inanç için putları;³²⁸ keşmekeşin bulunmadığı, nesillerin kaybolmadığı ve insanların mağdur olmadığı bir hayat için zinayı;³²⁹ Kur'ân'da Allah'ın övdüğü temiz fitratlı mü'minlere layık olmayıp necis kabul edildiği için leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp veya boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar, dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramak;³³⁰ haram kılmaktadır. Allah, toplumda adil düzeni sağlamak, barış ve huzur ortamını tesis etmek, hidayet yolunu açmak ve mü'minlerin haysiyet ve onurunu korumak için 'helal ve haram'ı açıklamak maksadı ile mü'minlere hitap etmektedir.

3. Tehdit ve Zararlara Karşı Uyararak İçin

Yüce Allah, inanan insanların dünya ve ahiret mutluluklarını istediğinden, peygamberlerine yardımda bulunduğu gibi kendisine inanan insanları da bazı tehlikelere karşı uyararak onlara destek olmaktadır. Bir ayette Müslümanlar dışındaki insanlara güvenmenin tehlikesini ve zararlarını anlatarak mü'minleri bu konuda şöyle uyarmaktadır: *"Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler..."*³³¹ Medine'nin etrafında oturmakta olan Yahudilerin Evs ve Hazrec

³²⁶ Mustafa Erdem, "İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal Ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1997): 154.

³²⁷ Al-i İmran, 3/130.

³²⁸ Maide, 3/90-91.

³²⁹ İsrâ, 17/32.

³³⁰ Maide, 5/3.

³³¹ Al-i İmran, 3/118.

kabileleri ile eski zamanlardan beri çok yakın dostlukları vardı. Bu kabilelerin fertleri de kişisel olarak Yahudilerle iyi ilişki içindeydiler. Kabile olarak da bunlar birbirinin dostu ve müttefikiydiler. Evs ve Hazrec kabileleri Müslüman olduktan sonra da Yahudilerle dostane ilişkilerini sürdürdüler. Onlar dostluk perdesinde Müslüman cemaat içinde fitne ve fesat çıkarma fırsatlarını kollamaya ve bazı sırlarını öğrenip düşmanlarına sızdırmaya çalışıyorlardı. Burada Cenab-ı Allah, Yahudilerin işte bu münâfikça tutumu ve ikiyüzlü davranışı hakkında Müslümanları ikaz ediyor.³³² Ayet, gayri müslimleri dost edinmenin yasak olmasını gerekçeleri ile birlikte yasaklamaktadır.³³³

Rabbimiz, İslam toplumunu inşa etmek için müslümanların yaşayışlarına yön vermiş ve davranışlarına zaman zaman müdahale etmiştir. Bu manada Müslümanların, aynı coğrafyayı paylaşmak zorunda kaldığı Müşrik ve Yahudilere karşı nasıl davranmaları gerektiği hususunda onları uyarmış ve ideal olan davranışa sevk etmektedir.

4. İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Yasaklamak İçin

Hedeflenen ideal “İslam toplumu”nun inşası için toplumda iyilikler yayılmalı ve kötülükler engel olunmalı. Kur’ân bazen doğrudan mü’minlere hitap etmeyerek de mü’minlerin uyması gerektiği kuralları şu şekilde ortaya koyar. *“Mü’min erkeklerle Mü’min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler...”*³³⁴ Burada direk hitap nidası yoksa da Allah (c.c.), mü’minlerin bazı özellikleri sayarak mü’minlere, yukarıdaki özelliklere sahip olmalarını emretmekte ve onlara hitap edilmektedir.

Mü’min Yüce Allaha’a ibadeti, O’nun bir olduğunu ve buna bağlı olan her türlü hususu emreder. Putlara tapmaktan ve buna bağlı olan her türlü husustan vazgeçirmeye çalışır.³³⁵ İyiliği gerçekleştirme ve kötülüğü bertaraf etme; dostluğu, dayanışmayı ve yardımlaşmayı gerektirir.³³⁶

³³² Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 291.

³³³ Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 1: 422.

³³⁴ Tevbe, 9/71.

³³⁵ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 8: 203.

³³⁶ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 5: 343.

Bize göre Allah Teâlâ'nın mü'minlere yönelttiği "İyiliği emredip kötülükten sakındırma" emri insanların birbirlerinin hakkına girmedeği, yapılan bir kötülüğe karşı bilfiil "eliyle ve diliyle müdahale edildiği veya kalben nefret edildiği," kimsenin kimseyi ezmediği ve bütün bunların olabilmesi için de insanların gurur yapmadan birbirlerinin güzel tavsiyelerine açık olduğu "İslam toplumunu" hedeflemesi içindir.

5. Teselli Etmek İçin

Mü'minler, her ne kadar Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman etmişlerse de insan olmaları hesabıyla sıkıntılar karşısında zor durumda kalabiliyorlar. Bu zorluklar karşısında takınmaları gereken tavrı onlara öğretmek ve bunun bir karşılığı olduğunu bildirmek için Allah mü'minlere şu şekilde telkinde bulunmuştur. "**Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir... Sabredenleri müjdele...**"³³⁷ Bela anında sabretmek, Allah'tan geldiği ve eninde sonunda Allah'a döneceği bilincinde olmak ve bunu ikrar etmek bir teslimiyettir, bir boyun eğıştır. Bu teslimiyeti n sonunda ise mutlaka müjdeler vardır. Peygamberimizie isnat edilen "*Kim musibet anında sabrederse Allah onun akıbetini güzel kılar ve musibetini şifaya çevirir.*" Müjdesi Hz. Peygamber'e ve kendisinden müjdeleme beklenebilen herkese mahsustur.³³⁸

Bakara suresinde Allah Teâlâ insanları, korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerde eksiltme gibi farklı sıkıntılarla imtihan edeceğini ifade eder. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu sıkıntılara sabredenleri müjdelemesi istenirken bu sabredenlerin başlarına herhangi bir musibet geldiğinde "*Biz Allah'tan geldik yine O'na döneceğiz*" diyebilenler olduğunu ifade eder. Ardından bu sözü söyleyebilenlerin Allah'ın bağış ve rahmetine erişecekleri ve hidâyete erenlerin onlar olduğunu ifade ederek herhangi bir musibete uğrayanlara önemli bir tesellide bulunarak moral ve motivasyon sağlamıştır.³³⁹ Bu (tür) ayetler, Müslümanları teselli etmektedir. Gerçekten, felaketler karşısında ibadet ile Allah'a iltica, insan ruhunu

³³⁷ Bakara, 2/153.

³³⁸ Zamahşeri, el-Keşşaf, 1: 564.

³³⁹ Salih Geduk, *Kur'ân'da Mü'minlere Teselli, Moral ve Motivasyon*(Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 53.

kuvvetlendirir, insanın maneviyatını düzeltir, Allah'ın kaderine olan inancını artırır ve onu bunalımdan kurtarır.³⁴⁰

Bunların yanı sıra, Ahiret'te Cennet nimetleri ve ebedi hayat gibi verilen vaatlerde mü'minler üzerinde önemli derecede teselli sağlamış, dünyada gördükleri eza ve sıkıntılara karşı teselli kaynağı olmuştur. Güzel bir akibet hedefi olmayan hiçbir insan hiçbir sıkıntıya katlanmaz ve kendini mecbur hissetmez. İnsanların dünya ve Ahiret mutluluğunu isteyen rabbimiz mü'minlerin dünyada çektikleri sıkıntıların karşılığı olarak gerçekten onları mükâfatlandıracağını vaat ederek yaşantılarında sebat üzere olmalarını istemektedir.

6. İctimai Hayatta Bazı Şeyler Öğretmek İçin

Mü'minler günlük hayatta bilmediği bazı konularda vahiyle bilgilendirilmişler. Bu bilgi doğrultusunda hareket ederek sorunlarla başa çıkmışlardır. Mesela düşmanla savaşırken avantajlı durumda olmak için doğrudan **“Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut (gerektiğinde) topyekûn savaşın.”**³⁴¹ Ayeti ile ilahi hitaba muhatap kalmışlardır. Ayet şu anlama gelmektedir: Aman dikkat edin de düşmana fırsat vermeyin. Düşmana karşı sefere çıkmanız istendiğinde seferber olun. Ya “bölük bölük” yani ayrı ayrı gruplar ve seriye üstüne seriyeler halinde ya da “toptan” yani tek askeri birlik halinde... Birbirinizi desteksiz bırakmayın ki kendinizi tehlikeye atmayasınız.³⁴² Gerektiği zaman, Müslümanlara savaşın altyapısını öğreten bu ayet bir savaş taktiği getirmekte ve askeri örgütün esaslarını göstermektedir. Ayetteki (tedbirinizi) “korumanızı alın” ifadesi, silah ve öteki savaş araçlarına işaretir. Çünkü insan ancak böylelikle düşman saldırısından korunabilir, düşmanın durumunu araştırmak, gafil avlanmamak, savaş için daima uyanık ve hazırlıklı bulunmak ta “korumanızı alın” sözünün kapsamına girer. Ayet askeri örgütün esaslarını da göstermektedir. Ayette geçen ‘Sûbat’ kelimesi, ayrı ayrı topluluklar demektir ki bölük, tabur ve alayları kapsamına alır. Cemi'an kelimesi de hep beraber demektir ki topyekûn savaşı gösterir. Böylece ayet

³⁴⁰ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 1: 228.

³⁴¹ Nisa, 4/71.

³⁴² Zamahşeri, *el-Keşşaf*, 2: 182.

ordunun bölük, tabur, alay, kolordu ve ordu gibi birliklerden oluşacağına düşmana karşı birkaç birlik ya da topyekûn ordu, millet ile çıkacağına işaret etmektedir.³⁴³

Kur'ân-ı Kerîm mü'minlere sadece inanç, ibadet, Ahiret gibi ubudiyetle ilgili tembihlerde bulunmaz. Aynı zamanda günlük hayatta karşılaşılabilecek olan sorunlarla baş etme yollarını da öğretir. Gerekliğinde savaşmayı dahi öğreten yukarıdaki ayet onlardan bir tanesidir.

7. Birlik Ruhunu Taze Tutmak İçin

İslam toplumunun inşası ve devamı için Kur'ân-ı Kerîm farklı konularda mü'minlere hitaplarda bulunmuştur. Yüce Allah, "*Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.*"³⁴⁴ Buyurmaktadır. Ayet-i Kerîme'de mü'minlerin ancak kardeş oldukları bildirilmektedir. Hz. Peygamber de hayatı boyunca sık sık birlik ve beraberlikten bahsederek kardeşliğin nasıl olduğunu ve neler gerektirdiğini sürekli vurgulamıştır.³⁴⁵ Bir ayette birlik ve beraberlik ile ilgili Rabbimiz, "*Allah'a ve resulüne itaat ediniz. Birbirinizle çekişmeyiniz. Sonra korku ile zaafa düşersiniz, kuvvetiniz gider...*"³⁴⁶ Buyurmaktadır. Bu ilahî hüküm, milletçe ibret alınması gereken ölmez bir hayat prensibidir. İyi bilmek zorundayız ki, fitne sadece çıkarıcı şahıslarda kalmaz, insanlara sirayet ederek toplumu perişan eder. Birlik ve dayanışma bağlarını tahrip eden en korkunç felaket fitnedir.³⁴⁷

Bu ilahî ferman, mü'minlerin birbirileri ile münakaşa etmekten kaçınmalarını istemekte, araları açıldığında ise diğer mü'minlere onları barıştırma vazifesini vermiş bulunmaktadır. Böylece birlik ve dayanışmanın yolu da gösterilmiş olmaktadır.

8. Doğru Davranışa Yönlendirmek İçin

Yüce Allah, mü'minleri hiçbir alanda yalnız bırakmayarak daima onları destekleyerek doğruluğa sevk etmektedir. İnançtan davranışa kadar her konuda mü'minlere uyması gereken kuralları belirterek toplum içerisinde huzurun teşekkül etmesini sağlamaktadır. "*Ey mü'minler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya*

³⁴³ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 647.

³⁴⁴ Hucurat, 49/10.

³⁴⁵ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 7: 507.

³⁴⁶ Enfal, 8/46.

³⁴⁷ Muhammed Saki Erol, *Hayat Dengemiz*, 4. Bs. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 22-23.

*almasın... Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın...“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının... Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin...”*³⁴⁸ Ayeti yüce Allah'ın ölçüsündeki gerçek değerleri ima ettikten, kardeşlik duygusunu harekete geçirdikten, hatta bir tek kişilikte bütünleşme bilincini vurguladıktan sonra imanın anlamını ele alıyor ve mü'minleri bu şerefli niteliği yitirmemeleri için uyarıyor. Alaya alma, ayıplama ve lakap takma gibi hareketlerle imandan sapmamaları için onların dikkatini çekiyor. "İnandıktan sonra fâsık olmak ne kötü bir addır." Bu iman ettikten sonra dönmek gibi bir şeydir. Sonra ayet bunu zulüm kabul ederek onları tehdit etmektedir. Zulüm kelimesi bilindiği gibi şirki ifade eden terimlerden birisidir. "Kim tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir." İşte ayet, bu üstün ve şerefli topluma ruhsal terbiye kurallarını böylece yerleştirmektedir.³⁴⁹

Mü'minler ilahi hitaba muhatap olmalarına rağmen pek tabii olarak zaman zaman hata ve günaha düşebilmektedir. Bu hataların önü alınmaz veya bunların yanlışlığı vurgulanmazsa kardeşliğe dayalı olan İslam toplumunda bozulmalar olur ki bu durum İslam davasına zarar verir. Bundan dolayı mü'minler işledikleri hatalardan dolayı uyarılmaktadırlar. Bu uyarı doğrudan "Ey iman edenler" hitabıyla yapılmaktadır.

9. Düşünmeye Sevk Etmek İçin "Ey Akıl Sahipleri Nidasıyla" Hitap

Rabbimiz, kendi azametini hatırlatmak, mü'minleri gaflete düşmekten korumak, zihinleri diri tutmak ve fikirleri canlı tutmak için düşünmeye sevk ve davet etmektedir. Nitekim bir ayette "*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.*"³⁵⁰ Diye hitap ederek, açıkça sorulmayan bir sorunun cevabı niteliğini taşımaktadır. O soru şudur: Çok şerefli olan insan varlığının ortadan kaldırılması ve ona acı çektirilmesi ölümü artırmaktadır. Şu halde rahmeti her şeyi kuşatmakta ve hikmeti akılları hayran bırakmakta olan Allah'ın kısas emrini vermesindeki hikmet nedir? İşte "Kısasta sizin için hayat vardır." Denilerek zihinlere takılan bu soruya cevap verilmektedir. Allah Teâlâ, ayetin sonunda "akıl sahipleri"

³⁴⁸ Hucurat, 49/11-12.

³⁴⁹ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 9: 324.

³⁵⁰ Bakara, 2/179.

hitabını özellikle zikretti. Onlar (mü'minler), Allah'ın emir, yasak, hikmetlerini anlayan ve bu hitaptan ders çıkaran kimselerdir.³⁵¹

Bununla alakalı olarak Allah (c.c.), “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ... Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler.*” Buyurmaktadır. Kanaatimizce insanı diğer canlılardan ayıran akıl nimeti ve bununla beraber insana verilen düşünme melekesinin daima canlı tutulması ve belki de insan olma özelliğinin canlı tutulması için Allah Teâlâ mü'minlere düşünme yeteneklerini hatırlatmak maksadı ile mü'minlere “*Ey akıl sahipleri*” diye hitap etmiştir.

2.2.2.6. Bazı Özel Kullara Hitap

Allah, peygamberlerini irşad ve tebliğ görevi ile görevlendirirken onları düzenli bir şekilde vahiy ile desteklemiştir. Bu bilgi bize, peygamberlere aktarılan haberlerin şüphesiz vahiy olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerin dışında bazı kimselere de çeşitli münasebetlerden dolayı vahyettiğini bildirmektedir. (Hz. Meryem, Hz. Lokman, Hz. Zülkarneyn, Hz. Üzeyr, Hz. Musa'nın annesi ve Hz. İsa'nın Havarieri) Ancak bu şahısların tebliğ etme gibi zorunlu bir görevlerinin bulunmadığı hususunu göz önünde bulundurduğumuzda bunlara gönderilen haberlerin yönlendirici bilgiler içeren ilham olabileceğini söyleyebiliriz. Her ne kadar bu haberlerin iletme şekli tam olarak bilemezsek de bildiğimiz bir hakikat vardır ki o da bir çeşit hitap olan ilhamın kaynağının Allah Teâlâ olduğudur. Şimdi, peygamberliği kesin olmayan, salih kullar olarak nitelendirilen bu kişilere yöneltilen hitaplara bakalım:

1.Hz. Meryem'e Hitap:

a. İsmi İle Hitap

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsa kıssası anlatılırken Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'e melekler tarafından “*Ey Meryem!*” Diye hitap edilmektedir.”³⁵² Bu mübarek ayetler, Hz. Meryem'in üstün kılınmış olduğunu ve bir yaratılış harikası

³⁵¹ Cevziyye, *Bedaidu't-tefsir*, 2: 301.

³⁵² Al-i İmran, 3/45.

olan Hz. İsa'nın yüceliğini göstermektedir.³⁵³ Hz. Meryem'e meleklerin dili ile hitap eden Allah (c.c.), ayette Hz. İsa için “Allah'tan bir kelime” diye bahseder. Hz. İsa babasız, sırf Allah'ın, “ol!” sözüyle yaratıldığı için ona Allah'ın kelimesi denmiştir.³⁵⁴

b. “Ey Harun'un kız kardeşi” Şeklinde Hitap

Hz. Meryem kıssasında hakikatin anlaşılması için, konu ile irtibatlı bir ifade ile “Ey Harun'un kız kardeşi” şeklinde hitap edilmiştir. “*Ey Harun'un kız kardeşi, senin ne baban kötü bir adamdı ve ne de annen iffetsiz bir kadındı.*”³⁵⁵ (Yahudiler,) “Ey Meryem! Sen çok utandırıcı bir suç işledin” diyorlar, bağışlanmaz bir rezaletin damgasını yediğini yüzüne vuruyorlar. Arkasından öfkeleri acı bir alaya dönüşüyor; kendisine “*Ey Harun'un kız kardeşi*” diye sesleniyorlar. Hz. Harun seçkin bir peygamberdir. Sağlığında kutsal mabedin bakımını yürütmüş ve ölümünden sonra bu görevi soyundan gelenlere devretmiştir. Sen ki, kendini ibadete vermekle ve mabedin hizmetine adanmakla soyunu ona dayandırdın. Ama taşıdığın bu saygın soy bağı nerede, işlediğin rezalet nerede! Bu ikisi hiç birbiri ile bağdaşır mı? Üstelik “Senin ne baban kötü bir adamdı ve ne de annen iffetsiz bir kadındı. O halde kime çektin de bu çirkin işi yaptın? Senin bu işlediğin rezaleti ancak kötü babaların ve iffetsiz annelerin kızları yapar.”³⁵⁶

Kanaatimizce Hz. Meryem'e “*Ey Harun'un kız kardeşi!*” diye hitap edilmesi, Hz. Meryem'e isnad edilen suçu, isnad edenlerin bile tam manası ile kabullenmediklerini gösteriyor. Onlara göre bu soydan gelenlere işledikleri bu davranış yakışmamaktadır. Bu hitapla ahlak ve iffet sahibi olan “Harun'un” kız kardeşi olarak” iffetsizliğini” yüzüne vurmuş oluyorlardı kendilerince.

2. Lokman'a (a.s.) Hitap

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilerek, kendilerine değer verilen ve örnek bir insan olarak yâd edilen ender şahsiyetlerden birisi de Hz. Lokman'dır. Kurân'da şu şekilde kendisinden bahsedilmektedir: “*Andolsun biz Lokman'a: Allah'a şükret!*

³⁵³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1: 343.

³⁵⁴ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 1: 444.

³⁵⁵ Meryem, 19/28.

³⁵⁶ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 7: 153.

Diyerek hikmet verdik...”³⁵⁷ Lokman’ın (a.s.) kim olduğu hususunda ihtilaf vardır. Kimi âlimlere göre peygamberdir. Âlimlerin çoğuna göre ise o peygamber değildi.³⁵⁸ Ancak Allah’ın kendisini bilgi ve hikmetle donattığı salih bir kişiydi.³⁵⁹ Taberi’ye göre hikmetten maksat anlayış, akıllılık, doğru sözlülük ve kendine güvenmektir.³⁶⁰

Yüce Allah, onun adını ve öğütlerini Kur’ân’la ölümsüzleştirmiş ve onu herkese örnek bir insan olarak göstermiştir. Hiç şüphesiz bütün bunlar, bir faniye nasip olabilecek en büyük bir mazhariyettir. Tarihi açıdan, Hz. Lokman hakkında, kaynaklarda birbirinden farklı rivayetlere rastlanılır: İbn İshak’a göre, Hz. Lokman’ın nesebi 4. batında Hz. İbrahim (a.s.) ile birleşir. O, bin yıl yaşamış, kadılık yapmış, Hz. Davud’a (a.s.) kadar yetişmiş ve ondan ilim almıştır. Vakıdi ise, onun Hz. İsa (a.s.) ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında bir zamanda Eyke ve Medyen taraflarında yaşadığını ve İsrailoğulları arasında kadılık yaptığını söyler.³⁶¹

Araplar arasında bilgeliği ile bilinen bu tarihi şahsiyet Kur’ân’da, oğluna yaptığı tavsiyeler münasebetiyle anılır. Kur’ân tarafından iktibas edilen Lokman’ın bu tavsiyeleri, dinin özünü sahit bir iman ve güzel ahlâk olduğunu, hiçbir yerde ve hiçbir zaman değişmediğini göstermektedir.³⁶²

Hz. Lokman’ın kimliği hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da kişiliği hakkında apaçık bilgi Kur’ân’da verilmiştir. Lokman (a.s.) ile ilgili zikredilen ayetlerde sabır, tevazu, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, anne-babaya saygı, namaza dikkat etmek, Allahı’nın gözetimi altında yaşama hissi gibi müslümanın sahip olması gereken özellikler vurgulanmaktadır. Bu da bize Hz. Lokman’ın peygamber ve mü’minlerde bulunan vasıfların hepsine sahip olduğunu göstermektedir.

3. Zülkarneyn’e (a.s.) Hitap

Kur’ân-ı Kerîm’de ismi zikredilen ender şahsiyetlerden birisi de Hz. Zülkarneyn’dir. Kur’ân’da, yaşadığı dönemde karşılaştığı bazı sorunları kısaca

³⁵⁷ Lokman, 31/12-13.

³⁵⁸ Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kur’an*, thk. Yasin Bin İbrahim, 1. Bs. (Riyad: Daru’l-vatan, 1997), 4: 229.

³⁵⁹ Karaman, vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4: 336.

³⁶⁰ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 6: 434.

³⁶¹ Mevlüt Güngör, “Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Lokman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996): 167

³⁶² Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’an*, 4. Bs.(Ankara: Fecr Yayınevi, 1999), 829.

edilirken kendisine, “*Ey Zülkarneyn!*”³⁶³ diye hitap edilmiştir. Mukatil b. Süleyman’a göre iki boynuz anlamına gelen Zülkarneyn lakabı, Zülkarneyn’in dünyanın iki ucu olan en doğu ve en batıya ulaşmasından dolayıdır.³⁶⁴

İslâmi kaynaklarda yer alan ve önemli bir kısmının isrâiliyat türü rivayetlere dayandığı anlaşılan farklı izahlara göre Kehf suresinin 83-98. ayetlerinde konu edilen kişinin doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği için inkârçılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürüldüğü, onda boynuz benzer iki çıkıntının yer aldığı, tacının üstünde bakırdan iki boynuz bulunduğu, saçların iki örgülü olduğu... Vs.³⁶⁵ Nedenlerden dolayı isminin Zülkarneyn olduğu belirtilir. İbn Kesir ise onun Hz. İbrahim zamanında yaşayan ve onunla beraber Kâbe’yi tavaf eden, mü’min bir devlet başkanı olduğunu söyler.³⁶⁶ Beydavi bu konuda ihtiyatlı davranarak, onun veli veya nebi olduğu konusunun ihtilafı olduğunu söyleyerek, Allah’ın övgüsüne mazhar olmuş adil bir hükümdar olduğunu belirtmektedir. Ona göre Zülkarneyn, dünyanın değişik yerlerine giderek oraları fethetmiş ve gittiği her yere adalet götürmüştür. Zülkarneyn konusunu müşrikler ve Yahudiler Hz. Muhammed’e sorarak onu imtihan etmek istemişler.³⁶⁷

Zülkarneyn kıssası uzunca anlatılmaktadır. Konumuza bir katkı sunmayacağından dolayı kıssanın tamamını burada vermeyeceğiz. Çalışmamızın “diyaloglar” kısmında bu kıssaya biraz daha teferruatlı değineceğiz. Kanaatimize göre bu kıssanın girişi “*sana zülkarneyni soruyorlar...*” Şeklinde bir soru ile başlıyorsa ve bu soruyu Hz. Peygamber’e Yahudiler soruyorsa, bu durum Yahudilerin Zülkarneyn’i sevip saydığını ve çok kıymet verdikleri bir zat olduğunu göstermektedir. Çünkü bu kıssa Hz. Peygamber’e Allah tarafından bildirilmiş ve kıssada Zülkarneyn’in gücü ve adaletinden bahsedilmiştir. Yahudilerin maksadı da Hz. Peygamber’in bilgisini sınamaksa bu durumda Resulullah’ın onların bildiği bilgiden ziyadesini onlara vermesi gerekiyor ki deneme ve oyunları boşa çıkmış

³⁶³ Kehf, 18/83-86.

³⁶⁴ Mukatil Bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy 1. Bs. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 2: 514.

³⁶⁵ Mustafa Öztürk, Zülkarneyn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 564.

³⁶⁶ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 5: 378.

³⁶⁷ Beydavi, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-te’vil*, 2: 732.

olsun. Öyle de olmuştur. Bu durumda ayetin anlattıkları ile Yahudilerin bildikleri örtüşmüş bulunmaktadır. Öyleyse Zülkarneyn, peygamber değilse de adil ve salih bir kişidir ki Allah Teâlâ'nın ikramına mazhar olmuştur.

4. Üzeyr'e (a.s.) Hitap

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilen diğer bir örnek şahsiyet de Üzeyr'dir (a.s.). bir ayette harabe bir şehirde geçerken ölümden sonraki dirilişi merak eden ve ikna olması için uzunca uyutulduktan sonra tekrar diriltelen bir kişiden bahsedilmektedir³⁶⁸ Ayet-i Kerîme'de zikredilen ve harabe olmuş bir şehrin halkının tekrar nasıl dirilteceğini soran bu kişinin kim olduğu hususunda iki görüş meydana gelmiştir. Birinci görüşe göre bu Hz. Üzeyr'dir. İkinci görüşe göre ise bu "Ermiya" isimli bir peygamberdi. Taberî bu konu hakkında doğru olan görüşün, bu kişinin kim olduğunun tam olarak bilinmediği görüşü olduğunu belirtmektedir.³⁶⁹

Seyyid Kutub'a göre bu âyet-i kerîmede yeniden diriltildiği bildirilen zat, Hz. Üzeyr'dir. Bu zatın peygamberliğinde ihtilâf vardır. Bu İsrail Oğulları arasında bulunuyordu. "Buhtu Nasr" Kudüs havalisini zaptedip hârabeye döndürmüş, halkının bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da esir almıştı. Bunların içinde daha genç olan Hz. Üzeyr de bulunuyordu. Bâbil'de bir zindana atılmıştı. Buradan bir yolunu bularak kaçmış, Kudüs havalisine gelmiş, fakat oraları büsbütün harap ve ahaliden boş olarak görünce üzülmüş buranın eski haline nasıl geleceğini üzüntüyle düşünmüştü. İşte bu hâdise şu şekilde anlatılıyor...³⁷⁰ Sâbûni de tefsirinde bu kişinin 'meşhur görüşe göre' Üzeyr (a.s.) olduğunu söylemektedir.³⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde, Tevbe suresinde (Tevbe, 9/30) "Üzeyr" isminden bahsedilmektedir. Bize göre burada Üzeyr kıssasının anlatılması ve o şahsa hitap edilmesi, şahsın kendisi ile ilgili bir husus olmaktan ziyade mü'minlerce ölümden sonraki hayatın anlaşılmasını kolaylaştırmak içindir.

5. Musa'nın (a.s.) Annesine Hitap

Kur'an'da Hz. Musa'nın kıssası anlatılırken Hz. Musa'nın annesine vahyedildiğinden bahsetmektedir. "*Musa'nın annesine: Onu emzir, kendisine zarar*

³⁶⁸ Bakara, 2/259.

³⁶⁹ Taberî, *Taberî Tefsiri*, 2: 120.

³⁷⁰ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, 1: 258.

³⁷¹ Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 1: 302.

geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana gerivereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik.”³⁷² Mukatil b. Süleyman: “Bunu ona Cebrail bildirdi.” demiştir. “Mukatil’in sözüne göre bu olay, ilham değil, bildirme şeklinde bir vahiydir.”³⁷³ Tefsircilerin tümü, Musa’nın (a.s.) annesinin peygamber olmadığı fikrinde birleşmişlerdir. Hz. Musa’nın annesine yapılan vahiy muhtemelen peygamberlere yapılan vahiy değil; veli kullarının kalplerine verilen ilham anlamındadır.³⁷⁴

Bize göre kesin olan şey, ortada bir vahyin olmasıdır. Vahyin ilham niteliğinde mi, direk sesli sözcüklerden mi olduğu hakkında kesin bilgi bulunmadığına göre bu olay aslında Hz.Musa’nın kıssasına giriş niteliğinde olduğundan, olayı sadece ‘Hz. Musa’nın annesine vahyedilmiş.’ Sadedinde bırakmak yerinde olacaktır.

6. Hz. İsa’nın Havarilerine Hitap

Havariler, Hz. Peygamber’in sahabileri gibi; Hz. İsa’yı gören ve ona iman edip tebliğ görevinde onun yanından ayrılmayan imanlı kimselerdir. Kur’ân’da şu şekilde geçmektedir: “*Hani havarilere, "Bana ve peygamberime iman edin" diye ilham etmişim.*”³⁷⁵ Yüce Allah havarilere verdiği ilhamla, Allah'a ve peygamberine iman etmelerini sağlamış, onlar da bu ilhama yönelmiş ve teslim olmuşlardı. İsa'yı, imanlarına ve kendilerini Allah'a teslim edişlerine şahit olarak tutmuşlardı. "Hani havarilere, vahiy yoluyla bana ve peygamberime inanınız, diye direktif vermişim de bunun üzerine onlar da, inandık şahit ol ki biz müslümanız dediler." Bunlar yüce Allah'ın Meryem oğlu İsa'ya bir delil ve şahit olarak bahşettiği mucizelerdir.³⁷⁶

Ayetin orijinalinde, vahyettik manasında “evhaytu” ifadesi geçmekte ise de, bunun ilham düzeyinde olduğunu düşünüyoruz. Çünkü peygamberler ile ilgili kıssalara bakıldığında Allah’ın, (c.c.) emir ve yasaklarını peygamberlerin ümmetlerine doğrudan değil, peygamberler aracılığıyla bildirdiği görülür. Aksi olsaydı, nübüvvet’e ihtiyaç olmaksızın, her ümmete vahyedilirdi.

³⁷² Kasas, 28/7.

³⁷³ İbn Süleyman, *Tefsir-i kebir*, 3: 265.

³⁷⁴ Karaman, vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4: 216.

³⁷⁵ Maide, 5/111.

³⁷⁶ Kutub, *fi Zilali'l-Kur’an*, 3: 401.

2.2.2.7. Kadın ve Erkeklerle Hitap

Bu hitap şekline geçmeden önce, kadın ve erkelerin İslam'dan önceki konumlarını gözden geçirmek, hitabın daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır. Bu dönemde daha çok kadınlar mağdur edildiklerinden, daha çok onların durumunu analiz edeceğiz. Aksi takdirde, vahyin indiği dönemdeki sosyal yapıyı görmezden gelerek yapılacak değerlendirmeler kısır kalıp, doğru bilgiyi sağlamayacaktır.

İslam'dan önceki dönem cahiliye dönemi olarak adlandırılır. Bu isimle adlandırılmasının altında birçok neden bulunmaktadır. Arapların İslam'dan önceki tarihlerinin cahiliye kelimesi ile ifade edilmesinin sebepleri araştırılırken onların hayat tarzına bedeviliğin hâkim olması, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe hayatı yaşayan, puta tapan, kötülük yapmalarını engelleyen bir dine, bir peygambere sahip olmamaları gibi hususlar üzerinde durulmuştur.³⁷⁷ Böylesine cehaletle yoğrulmuş bir ortamda doğan insan ilişkileri elbette ki olumsuz olacaktır. Hele de kadınlar açısından... Bilindiği üzere Arap toplumunda kadın, erkeğin emrinde bir hizmetçi konumunda idi. Evet cahiliye devrinde evlenme ve aile hayatı vardı. Ancak evlilik dışı ilişkiler de yaygındı. Söylendiğine göre kadın erkek arasında 16 çeşit ilişki vardı. Bu ilişkilerden bir tanesi, evlilik idi. Geri kalanları ise evlilik dışı ilişkilerdi. Bazı Arap kabilelerinde kadınlara karşı bir nefret duygusu vardı. İşte bu nefret sebebiyle bazı aile reisleri kız çocuklarını öldürüyorlardı. Bazı Arap kabilelerinde baba vefat edince oğul üvey annesini alıyordu veya kendisinin istediği başka birisiyle evlendiriyordu.³⁷⁸

O dönemde kadınlar, hür ve cariyeye olmak üzere ikiye ayrılırdı. Cariyelerin Araplar nazarında develerden farkı yoktu. Onu da devesi gibi alıp satardı. Fakat hür kadınlar farklıydı. Bunlar erkeklere denk tutulmamakla beraber cariyeler gibi de kabul edilmezlerdi. Genel olarak kadınlar, insani haklara layık görülmezler, miras alamazlardı.³⁷⁹ İslamiyet bunun yerine kadına şahsiyet kazandırmış, davranışlarından

³⁷⁷ Mustafa Fayda, "Cahiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 17.

³⁷⁸ AliÖzek, "Kur'anda Kadın ve Kadın Hakları", *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 15 (2013), 125.

³⁷⁹ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. Bs.(Ankara: DİB Yayınları, 2012),40.

kendisini sorumlu tutmuş, ekonomik bir uygulama olan zekât ve siyasi yönü de bulunan hac gibi ibadetlerle mükellef kılmıştır. Ekonomik bağımsızlık yolları kadın için kapalı değildir. Kur’ân, yaşının hiçbir döneminde kadına zulmedilmesine müsaade etmemektedir. Kadının ekonomik hakları konusunda ve bilhassa yetim kızların malları hususunda Müslümanların çok titiz davranmalarını isteyen Kur’ân, onların mallarına tecavüzü kesin bir dille yasaklamıştır. Kadını ötekileştirmeyen İslam medeniyetinin evrensel kültüre etkisi ile beraber diğer toplumlarda da kadının lehine bir takım iyileştirmeler görülmeye başlanmıştır.³⁸⁰

Bu konuda Ali Şerati de, şöyle demektedir: İslam erkekle kadın arasındaki ayrıcalıkla, şiddetli bir biçimde mücadele ettiği halde eşitlikten yana da değildir. Bir başka deyişle ne ayrıcalık taraftarı ne de eşitliğe inanmaktadır. O, toplumda bulunan her birini doğal konuma oturtmaya çalışmaktadır. Ayrıcalığı “cinayet” olarak nitelendiriyor; eşitliği ise “doğru” bulmuyor. Ayrıcalık insaniyete ters, diğeri de tabiata terstir. Allah tabiatta, hayat ve toplumda bu ikisini birbirinin mükemmeli (tamamlayıcısı olarak) yaratmıştır.³⁸¹ Kur’ân-ı Kerîm’de kadın ve erkeklere şöyle hitap edilmektedir: “(Resulüm!) **Mü’min erkeklere**, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle...” “**Mü’min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar...**”³⁸² “Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”³⁸³

Ayetlerden anladığımız kadarıyla, İslam’ın kullukta eşit kıldığı kadın ve erkeklere aynı tarz hitap edilerek helal ve haram fiillerde eşit sorumluluklar verilmiştir. Yani, iki cins için de helaller haramlar ve farzlar mevcuttur. Sadece fitratlarına göre bazı detay farkları vardır. Ayrıca başka ayetlerde de, “Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınlarında erkekler üzerinde belli hakları vardır.”³⁸⁴ “Allah, mü’min erkeklere ve mü’min kadınlara, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti.”³⁸⁵

³⁸⁰ Mahmut Öztürk, “Kur’ân-ı Kerîm’de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayrımcılık Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2014), 103.

³⁸¹ Ali Şerati, *Muhammed’i Tanıyalım*, çev. Ali Seyyidoğlu, 5. Bs. (Ankara: Fecr Yayınları, 2000), 40.

³⁸² Nur, 24/30-31.

³⁸³ Nahl, 16/97.

³⁸⁴ Bakara, 2/228.

³⁸⁵ Tevbe, 9/72.

Şeklinde geçen hitaplar, cahiliye devrindeki erkek kayırma âdetinin, İslam’la beraber ayaklar altına alındığını göstermektedir.

Bunların yanı sıra, Kur’ân, peygamberlerin insanlara örnek olarak gönderildiklerini belirttiği gibi, peygamber kıssalarında yer alan kişileri de örnek olarak sunmuştur. Peygamber kıssalarında yer alan kadınlarda kendilerinden sonraki kadınlar için model olmuşlardır. Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Eyüb, Hz. Zekeriyya ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) eşleri örnek peygamber hanımları olarak zikredilmekle birlikte Hz. Asiye, Hz. Meryem, Hz. Lut ve Hz. Şuayb’ın kızları, Hz. Musa’nın annesi ve kız kardeşi ise peygamber eşleri olmadıkları halde iyi örnek olarak zikredilen kadınlardır. Bunlar Allah’a iman ve itaatlerinde samimiyetleri, eşlerine karşı sadakatleri, sahip oldukları iffet ve hayâları ve en olumsuz şartlarda dahi dinlerinden taviz vermeyerek onun gereklerini yerine getirmeleri noktasında birer örnek olmuşlardır. Hz. Nuh ve Hz. Lut’un eşleri ile Ebu Leheb’in karısı Ümmü Cemile ise Allah’ın kendilerine verdiği imkân ve nimetlerin kıymetlerini bilmeyen, heva ve hevesi için her yolu meşru gören ve İslam’ın yayılması noktasında her türlü düşmanlıktan geri kalmayan kimseler için kötü birer örnek olarak zikredilmektedirler.³⁸⁶

Bu noktada “*Kur’ân-ı Kerîm’deki Hitaplar Neden Müzekker Kalıbındadır?*” şeklindeki bir soru akla gelebilir. Kur’ân-ı Kerîm’deki hitaplarla ilgili en çok merak edilen hususlardan biri olan, “Hitapların Müzekkerliği” konusunu, akışı bozmamak adına, kadın ve erkeklerden bahsettiğimiz yukarıdaki konudan hemen sonra, zikretmeyi uygun bulduk.

Sıradan bir okuyucu, bütün insanlığa gönderildiğini beyan eden bir kitap olan Kur’ân’daki hitapların çoğunun gramatik olarak erkeklere yöneldiğini görebilir. İlk bakışta bu durum kadının önemsizliği, muhatap alınmaya değer görülmeşi; erkeğin ise önderliği, önemliliği, muhatap olarak kabul edilmeye değer görülüşü olarak yorumlanabilir. Ne var ki Arap dilinin gramatik yapısını bilenler bu durumun önemli bir nedeninin Arapça’nın erkeksi bir yapıya sahip olmasından kaynaklandığının farkındadırlar. Bilindiği üzere Fransızca’da olduğu gibi Arapça’da da içinde kadınların bulunduğu bir insan grubu niteleneceği veya işaret edileceği zaman daima

³⁸⁶ Hüseyin Çelik, “Kur’an’da, Peygamber Kıssalarında Kadın Motifleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2014): 67.

sıfatın veya zamirin eril (müzekker) hali kullanılır. Örneğin, karışık halde bir grup inanmış kadın ve erkek "mü'minun" şeklinde müzekker olarak nitelenir. Aynı grup işaret edildiği zaman yine müzekker olarak "hum" veya "Qum" şeklinde işaretlenir: "*Ey inananlar (mu'minun) Allah'ın yasaklarını çiğnemekten ve O'nun cezalandırmasından sakının ve doğrularla beraber olun*"³⁸⁷ Buradaki hitap gramatik olarak müzekkerdir fakat emir kadın ve erkek herkesi kapsamaktadır.³⁸⁸

Kur'ân, peygamberimize indiği ilk yıllardan itibaren kulluk bakımından kadın-erkek eşitliğine önem vermiş ve sık sık bunu vurgulamıştır. Özellikle Mekki ayetlerde "*Ey insanlar*" diye hitap edilmesinin sebeplerinden birinin bu mevzu ile ilintili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu hitap ergenlik çağına giren Müslüman, Müşrik, Ehl-i Kitab, kadın ve erkek bütün insanları kapsamaktadır. Öyleyse erkeklerin fitratlarına uygun olarak yaşaması, kadınların da fitratlarına uygun olarak yaşaması açısından görev ve sorumluluk açısından bazı farklılıklar olmkala beraber kul olması açısından kadın ve erkeğin eşit olduğu hakikattir. Müzekker kalıbıyla yapılan genel hitaplar ise dilin özelliğinden kaynaklanmaktadır.

2.2.3. İnsanların, Kendi Kendilerine Hitabı

Kur'ân'daki hitap şekillerini incelediğimizden dolayı Allah'ın doğrudan hitaplarının dışında insanların da hitaplarını inceliyoruz. Bu bakımdan insanların kendi kendileri ile konuşmalarını da bir hitap türü olarak ele aldık. Bu hitap türü, genellikle konuşanın pişmanlığını, şaşkınlığını, kederlendiğini gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'deki örneklere baktığımızda bu hitapların, hakikati anlayıp öz eleştirinin yapılacağı zaman öncesi gibi, olumsuz durumlar münasebeti ile kullanıldığını görürüz. Bu hayıflanma hitaplarının, hem dünya hayatı için hem de Ahiret hayatı için kullanılan örnekleri vardır. Hz. Meryem'i anlatan ayetler buna örnektir:

*"Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevketti. "Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"*³⁸⁹ İbn kesir şöyle der: Meryem

³⁸⁷ Tevbe, 9/119.

³⁸⁸ İlhami Güler, "Kur'ân'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 10/4 (1997): 297.

³⁸⁹ Meryem, 19/23.

doğacak bu çocukla imtihan edilip deneneceğini anladı. Dolayısıyla ölümü temenni etti. Çünkü o, vereceği haberde insanların kendisinin doğruluğunu kabul etmeyeceklerini anlamıştı. Daha önce, kavminin yanında takva sahibi ibadet ehli bir kişiyken şimdi zina eden fasık bir kadın durumuna düşüyordu. İşte söylediklerini bundan dolayı söyledi.³⁹⁰

Ahiretteki hayıflanmaya örnek ise şu ayeti kerimede geçmektedir: "...O gün kişi önceden yaptıklarına bakacak ve inkârcı kişi: "**Keşke** toprak olsaydım!" diyecektir."³⁹¹ O gün her insan, önceden gönderdiği hayır ve şer ne varsa, hepsini defterinde tespit edilmiş bulur. Kâfir, yaratılmamayı ve mükellef tutulmamayı temenni ederek şöyle der: Keşke toprak olsaydım da ne hesaba çekilseydim nede azap edilseydim. Tefsirciler der ki bu şöyle olacaktır: Allah, kıyamet günü hayvanları haşredeceği zaman, kıyas yaparak boynuzsuz hayvanın hakkını boynuzludan alır. Bundan sonra onları toprak haline getirir. İşte o zaman kâfir, böyle olup ta azap görmemeyi temenni eder.³⁹²

Görüldüğü gibi insanların kendi kendilerine hitabı, yani kendileri ile konuşmaları tamamen duydukları pişmanlığı ve hayıflanmayı ifade etmektedir.

2.2.4. İnanmayan İnsanlar ile İlgili Hitaplar

Kur'ân, mü'minlere dinlerini öğretip doğru yolda kalmalarını tembihlerken aynı zamanda gayrimüslim zümresine de (Müşrikler, Yahudiler, Ehl-i kitab vb.) hitap etmektedir. Ancak bu hitaplar, onları buldukları yanlış inanç bataklığından çıkarıp İslam'ın nuru ile tanıştırmak içindir. Bazen yanlışlarını düzeltmeye davet, bazen inançlarında sıkıntı olduğunu bildirmek, bazen de azgınlıkta ileri giden bu grupları hakikat ile yüzleştirip tehdit etmek için onlara hitapta bulunmuştur. İnanmayan gruplarla ilgili ilk muhatap hiç şüphesiz ki cahiliye toplumu olarak adlandırılan putperestlerdi. Çünkü Hz. Peygamber, putperestliğin merkezi olan Mekke şehrinde doğmuş ve orada risalet görevi ile görevlendirilmişti.

³⁹⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 10: 5131.

³⁹¹ Nebe, 78/40.

³⁹² Sâbûni, *Safvetü't-tefasir*, 7: 168.

2.2.4.1. Müşriklere Hitap

Bir şeyde ortak olmak anlamındaki şirk kökünden türeyen müşrik, sözlükte ortak koşan, ortak yapan demektir. İstılahta ise, Allah'a; ilah, rab, mabud oluşunda, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı olduğunu kabul eden kimseye denir.³⁹³ Bu kısımda Kur'ânî bir hitap şekli olarak, müşriklerle ilgili hitabın nedeni ve mahiyeti üzerinde duracağız. Müşrikler Allah'ın varlığına şüphesiz inanıyorlardı. Allah'ın varlığı hakkında ihtilafa düştüklerine dair herhangi sağlıklı tek bilgi ve belgeye rastlanmaz. Kur'ân'daki şu ayete göre müşrikler yeryüzünün ve onun üzerinde yaşayanların tümünün Allah'ın olduğuna inanıyorlardı: “(Resulüm!) de ki: Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? "Allah'a aittir" diyecekler...”³⁹⁴

Putlara tapma sebepleri ise putların kendilerini Allah'a yakınlaştırma inançlarından kaynaklanıyordu: “... Bunlar, Allah katında bizim şefaathilerimizdir, diyorlar...”³⁹⁵ Cahiliye şairlerinin şiirlerinde de müşriklerin Allah'a inandığına dair bir yığın delil bulmak mümkün. Örneğin ünlü cahiliye şairi Nabiga el-Zübyani bir şiirinde Arap kralı Numan b. Munzir'e hitaben diyordu ki:

Allah'ın sana verdiği şerefi görmedin mi?

Görüyorsun ki onun devletinden başkası fanidir.

Bütün bu bilgilerden de açıkça anlaşılacağı gibi müşrikler birçok şeyi bilmelerine ve hatta inanmalarına rağmen Resûl'e ittibâ etmiyorlardı.³⁹⁶ İncelemelerimize göre, Vahidu'l-Kahhar olan Allah, müşriklere doğrudan hitap etmemiştir. Bizce bunun nedeni, müşriklerin belirttiğimiz zelil durumda olmalarından ve bir insan için en ağır kusur sayılan, temiz fitratla uyuşmayan ve girdiği bedeni zalimlik, ahlâksızlık ve insan davranışlarına uymayan bir takım manevi hastalıklarla yıpratılan batıl bir inancı benimsemelerinden dolayıdır. Bu yüzden Kur'ân, müşrikleri karşısına alıp hitap etmemiş “onlar, bunlar” diye

³⁹³ *el-Müfredat*, 1: 451.

³⁹⁴ *Mu'minun*, 23/84-85.

³⁹⁵ *Yunus*, 10/18.

³⁹⁶ *İslamoğlu, İman*, 126.

bahsetmiştir.³⁹⁷ Sadece bir tek ayette, hiçbir nida kullanılmadan müşriklere hitap edilmiştir: “Allah ve Resulünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz **müşriklere kesin bir uyarıdır!**”³⁹⁸ Bunun dışında bazı kötü sıfatlarla müşriklere hitap edilmiştir. Onlardan birisi de “cahil” sıfatıdır.

“Ey Cahiller” Hitabı

Buradaki “cahil” ifadesi bilgidен yoksunluktan ziyade tefekkürden yoksunluğu ifade eden inanç zayıflığı anlamındadır. Bir ayette şöyle buyurulmaktadır: “De ki: “Ey cahiller! Siz bana Allah’tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?”³⁹⁹ Beydavi der ki, onlar akılsızlıklarından dolayı Hz. Peygamber’e sen bizim ilahlarımıza ibadet et; biz de senin ilahlarına ibadet edelim.⁴⁰⁰ İbn Kesîr şöyle der: Müşrikler, cahilliklerinden dolayı Hz. Peygamber’i (s.a.v.) ilâhlarına ibadete çağırdılar. Bu durumda kendileri de onunla birlikte onun ilâhına tapacaklardı. Onun üzerine bu âyet indi.⁴⁰¹

“Cahiller” ifadesinin geçtiği ayetlere baktığımızda bu ifadenin alaycı, kendini bilmez,⁴⁰² peygamberlerini tekzip eden, haddini aşan,⁴⁰³ gaflet ve dalalet içinde olan,⁴⁰⁴ bilgisiz olan,⁴⁰⁵ boş işlerle uğraşan⁴⁰⁶ kişiler için kullanıldığını görürüz. Allah’ın, bu kötü özellikleri taşıyan insanların davranış ve düşüncelerinin kötülüğünü vurgulamak için “Ey cahiller” diye hitap ettiğini düşünüyoruz. Bu ifadenin geçtiği ayetlerin çoğunda peygamberimiz uyarılıyor ve onlardan uzaklaşması emrediliyor.

2.2.4.2. Ehl-i Kitaba Hitap

Daha önce gönderilen bir peygambere inandıklarını söyleyen Ehl-i Kitab ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm şöyle bilgi vermektedir: “Ey ehl-i kitab! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah’ın ayetlerini inkâr edersiniz?” “Ey ehl-i kitab! Neden

³⁹⁷ Al-i İmran, 3/140, 152, 165; Maide, 5/81; Enfal, 8/35; Hud, 11/12; Şu’ara, 26/197; Sad, 38/15; Zuhruf, 43/29; Duhan, 44/34.

³⁹⁸ Tevbe, 9/1.

³⁹⁹ Zümer, 39/64.

⁴⁰⁰ Beydavi, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-te’vil*, 3: 805.

⁴⁰¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 13: 6948.

⁴⁰² Bakara, 2/67.

⁴⁰³ Enam, 6/35.

⁴⁰⁴ Araf, 7/199; Yusuf, 12/33.

⁴⁰⁵ Hud, 11/46.

⁴⁰⁶ Kasas, 28/55.

*doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?”*⁴⁰⁷ “ehl-i kitap” ifadesi hem Yahudi hem de Hıristiyanları içine alır.⁴⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde ehl-i kitab terimiyle Yahudi ve Hıristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun bir takım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, Ahiret ve kitap inançlarının bulunması yani ilahi kaynağa dayanmaları ve Kur’ân’ın o dönemde muhatapı olan insanlarca bilinmesi sebebiyle olduğu anlaşılır.⁴⁰⁹ Yüce Allah’ın ehl-i kitabı kendisi yüzünden eleştirdiği o günkü eylemleri, onların bu güne kadar aynı çizgide izledikleri hareketlerdir. Tarih boyunca onların izledikleri yol bu olmuştur. Yahudiler ilk andan itibaren bu yolu izlediler. Sonra Hıristiyanlar onları takip etti.⁴¹⁰

Kanaatimize göre, Allah (c.c.) daha önce Yahudi ve Hıristiyanlara kitap vermiş ve onların, kitaplarında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) geleceği bildirildiği ve onu çok iyi bilmelerine rağmen gerçeği kabullenmediklerinden,⁴¹¹ onlara “ehl-i kitap” diye hitap ederek kendi kitaplarını ve kitaplarındaki ilahi mesajın özünü hatırlatmaktadır. Çünkü Kur’ân’dan önceki kutsal kitaplarda da nübüvvetten bahsedilmektedir. Ancak Ehl-i kitab son peygamberin kendilerinden olmadığı hususunu gurur yaparak Hz. Muhammed’in (s.a.v.) risaletine karşı çıkmışlardır. Nitekim ehl-i kitabın Resulüllah’ı yakinen bildikleri Kurân’da geçmektedir. Kanaatimizce Allah’ın Yahudi ve Hıristiyanlara “Ehl-i Kitab” diye bahsetmesi onların kitaplarında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) geleceği ile ilgili bilgi bulunması ile alakalıdır. Yüce Allah onlara bu bilgiyi hatırlartmak için “Ehl-i Kitab” diye hitap etmektedir.

2.2.4.3. Yahudilere (İsrailoğulları’na) Hitap

Kur’ân-ı Kerim’de en çok kıssası olan kavim İsrailoğullarıdır. Allah, Onların yaşadıklarını, peygamberleri ile olan diyaloglarını anlatmak ve mü’minlerin bundan

⁴⁰⁷ Al-i İmran, 70-71.

⁴⁰⁸ Beydavi, *Envaru’t-tenzil ve esraru’t-te’vil*, 1: 387.

⁴⁰⁹ Remzi Kaya, “Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Kitab Kavramı,” *Üsküdar Belediyesi Tartışmalı İlmî Toplantısı Dergisi*, 1/1 (2007), 103.

⁴¹⁰ Kutub, *fi Zilali’l-Kur’an*, 2: 100.

⁴¹¹ Enam, 6/20.

bir ders çıkarmalarını sağlamak için onlardan bahsetmiştir. İsrailoğullarına değişik şekillerde hitap edilmiştir.

1. Ey İsrailoğulları! Nidasıyla Hitap

İsrail, "Allah Teâlâ'nın kulu" demektir. Hz. İshak'ın oğlu ve Hz. İbrahim'in torunu olan Hz. Yakup'a bu unvan verilmiştir. Onun neslinden gelenlere Beniisrail denir.⁴¹² Kur'ân'da şu şekilde geçmektedir: *“Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vadettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.”*⁴¹³ Allah Teâlâ burada İsrailoğullarından Yahudi âlimlerine seslenmektedir. Çünkü Resulullah'ı onlar yalanlamıştı. Allah, İsrailoğulları'na çeşitli nimetler vermiştir. Onları kendine taptıran Firavun'un zulmünden kurtarmış, denizi yarıp içinden geçirmiş, çölde taştan sular fişkırtmış, gökten kudret helvası ve bıldırcın eti indirmiş, soylarından birçok peygamber göndermiş ve kendilerine dört büyük kutsal kitaptan olan Tevrat'ı indirmiştir. Ayrıca İslam Dini, Allah'ın en büyük nimeti olarak bütün insanlıkla beraber onlara da gönderilmiş fakat onların çoğu bu nimetleri inkâr etmiştir.⁴¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler hakkında anlatılan kıssada Yahudilerin iman ile inkâr arasındaki tercih etme durumları ve ilahî vahiy karşısındaki tutumlarından bahsedilmektedir: (Bir zamanlar) İmanı yeryüzünde iktidar etme görevi İsrailoğulları'na verilmişti. Ancak çok sürmedi. İsrailoğulları Yahudileşme temayülüne fena halde kapılmışlardı. Peygamberleri ile pazarlığa giriyorlar, imar etmekle görevli oldukları yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyorlar, hakkı batıla karıştırıp bile bile gerçeği gizliyorlar, emeksiz ve zahmetsiz kendilerine gönderilen ilahî rızıkla yetinmeyip “hani bunun soğanı, sarımsağı” diyorlar, peygamberlerine “Sen ve rabbin gidip düşmanla savaşın” diyorlar. Kitabın ayetlerinin bazısına uyup bazısını inkâr ediyorlar, emroldukları halde iyiliği emredip kötülüğü yasaklamıyorlar, peygamberlerini acımasızca öldürüyorlar, Allah'ın koymadığı helaller ve haramlar koyuyorlar, milliyetçilik batağına saplanıp İsrailoğulları'nın üstünlüğü fikrini savunuyorlar, ilahî vahyin işportacılığını yaparak Allah'ın ayetlerini

⁴¹² Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 1: 80.

⁴¹³ Bakara, 2/40.

⁴¹⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 195.

pazarlıyorlar. Hepsinden beteri de kitaplarını tahrif, imanlarını tahrif ediyorlardı.⁴¹⁵ Yahudilerin inanç problemi ile ilgili, Bakara süresinin 97. ve 98. ayetlerinin sebebi-nüzulunda şöyle bir olay anlatılmıştır: İslam'ın ilk yıllarında, Yahudilerden bir grup, Hz. Peygamber'e gelmişler, ondan birtakım sorular sormuşlar. O da sorularını cevaplandırmış. Bu cevapların doğruluğunu itiraf etmişler, sonra kendisine kimin vahiy indirdiğini sormuşlar. Hz. Peygamber Cebrail'in vahiy getirdiğini söyleyince: "O, deprem, felaket, şiddet, savaş ve ölüm getirir. Buhtunnasır'ın öldürülmesini önlemekle, onun bizi mahvetmesine sebep olmuştur. O bizim düşmanımızdır. Ama Mikail bizim dostumuzdur. Eğer sana vahiy getiren Mikail olsaydı, sana inanırdık." demişler.⁴¹⁶

Kanaatimizce Tevrat'ın, Zebur'un ve İncil'in emanetçilerinden sonra, İmanı yayma ve yaşatma görevi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verildiğinde geçmişleri yukarıda sayılan kötülüklerle dolu olan Yahudiler, mucitleri oldukları "Yahudilik" inançları çerçevesinde dünyevileşme, milliyetçilik ve üstünlük düşünceleri ile ilahî hitaptan tamamen uzaklaşmış ve kendi düşüncelerinin esiri olmuşlardı. Yahudilerin bu hallerinden hoşnut olmayan Allah, (c.c.) onları buldukları bu halden alıkoyup ataları Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un tevhit inancına davet etmek için onlara adeta atalarını hatırlatacak bir üslupla, "Ey Yahudiler" diye değil de, "**Ey İsrailoğulları**" diye hitap ederek onları mazileri ile yüzleştirmektedir.

2. "Ey Davud Ailesi" Diye Hitap

Bu hitap Yahudilerin önemsedikleri peygamberlerden biri olan Hz. Davud'un ismi ile yapılmıştır. Bunda bazı hikmetler vardır. "...**Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!**"⁴¹⁷ Yani "Atalarınız Hz. Davud'un ve Hz. Süleyman'ın kişiliklerinde bunca varlığı ve olağanüstü olayı buyruğunuza sunduk. Öyleyse, Ey Davudoğulları, yaptığınız işleri, Allah'a şükür ifadesi olarak yapınız. Yoksa buyruğunuza sunulan olağanüstü imkânlarla güvenerek övünmeyiniz, büyüklük taslamayınız. İyi amel, yüce Allah'a şükretmenin en iyi göstergesidir.⁴¹⁸ Allah için yapılan her hayır şükürdür. Şükürün en değerlisi de hamddır. Şükür Allah korkusu ve

⁴¹⁵ İslamoğlu, *İman*, 25.

⁴¹⁶ Ateş, *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 1: 181.

⁴¹⁷ Sebe, 34/13.

⁴¹⁸ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 8: 370.

salih ameldir. Bilfiil yapılan şeyler için bu fiil kullanılır. Çünkü Hz. Davud'un ailesi aynı şekilde hem kavlen, hem de fiilen Allah'a şükrederdi.⁴¹⁹

Bu hitapta da yine İsrailoğullarına, verilen nimetler hatırlatılmış ve buna karşılık şükredilmeleri istenmektedir. "*Ey Davud ailesi*" diye hitap edilmesinin sebep ise Allah (c.c.), Yahudilere nimetlerini sayarken, nimetler karşısında Yahudilerin çok değer verdikleri, ataları olan Hz. Davud'un soyundan geldiklerini ve Davud'un da şükredici bir kul olduğunu hatırlatmış ve böylece Yahudiler şükür ile beraber İslam'a davet edilmektedirler.

3. Nuh'la (a.s.) Birlikte Gemide Olanların Torunlarına Hitab

Bu hitap ta yine "Ey Davud ailesi" hitabında olduğu gibi bazı dersler vermek içindir. Ayette şu şekilde geçmektedir: "*(Ey) Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli! Şunu bilin ki Nuh, çok şükreden bir kul idi.*"⁴²⁰ Nuh (a.s) ile birlikte taşıdığımız kimselerin soyundan gelenler! Bu ifadede Allah'ın lütfuna dikkat çekilmekte ve bir uyarma bulunmaktadır. Şunu demektir: Ey kendilerini kurtarıp da gemide Nuh ile birlikte kurtardığımız kimselerin soyundan gelenler, atanıza benzeyiniz! "Gerçeklen o çok şükreden bir kul idi." rahatlıkta da sıkıntılı zamanlarında da şükrederdi. Şükür ise nimet verene hem itikaden, hem sözle, hem de tavırla nimete övgü ile karşılık vermektir. Buradaki hitap, ya asıl olarak İsrailoğullarınadır ve buna bağlı olarak bu ümmete de yöneliktir yahut da bu hitap doğrudan bu ümmete yöneliktir. Yani yüce Allah bu ümmete İsrâ mucizesinden söz ettikten ve bundan önce Musa'nın üzerine indirmiş olduğu âyetlerini dile getirdikten sonra şükretmesini isteyerek hitap etmiştir.⁴²¹ Burada hem Araplar, hem de İsrailoğullarının Hz. Nuh'un (a.s.) evlâtları olduğu hatırlatılarak sadece ve sadece Allah'ı vekil olarak seçmeleri gerektiği bildiriliyor; zira Hz. Nuh ve ona tâbi olanlar ancak Allah'a inanarak ve güvenerek büyük tufanın tahribatından kurtulabilmişlerdi.⁴²²

Yaptığımız incelemeler sonucunda şu kanaate vardık: "*(Ey) Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin nesli!*" hitabı israiloğullarına yönelik kullanılmıştır.

⁴¹⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 12: 6634.

⁴²⁰ İsrâ, 17/3.

⁴²¹ Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 8: 128.

⁴²² Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3: 7.

Çünkü bu ayetten önceki ayet ve sonraki beş ayet de İsrailoğullarını anlatmaktadır. Ayrıca İsrailoğullarının kendilerini dayandırdıkları Hz. İbrahim'in soyu, Nuh'un (a.s.) zürriyetinden olan Sam ve Azer'den geldiği rivayet edilmektedir.⁴²³ Buna göre de yukarıdaki hitap, yahudileri hedef almakta ve daha önce Yahudilere yapılan hitaplar gibi kendilerine bir model hatırlatılarak özlerine dönme çağrısı yapmaktadır.

2.2.4.4. Kâfirlere Hitap

Kâfir, sözlük olarak bir şeyi gizlemek örtmek anlamına gelen “kufir” kökünden gelir. Küfür, Allah'ın birliğini ve şeriatı veya peygamberliği inkâr etmektir.⁴²⁴

İman gibi küfür de kişinin cüz'i iradesi ile gerçekleştirdiği bir fiildir. Kişi kendi hür iradesi ile tevhit inancını seçebilir veya bunları inkâr edebilir. Elbette ki bu tercihin sonucunda da kişi hak ettiği karşılığı görecektir. Şu bir hakikattir ki bütün insanlar “İslam fitratı üzerine doğmuşlardır.” Hiç kimse dünyaya kâfir olarak gelmez. Ancak İslam fitratı üzerine dünyaya gelmek, hazır iman sahibi olarak dünyaya gelmek anlamı taşımamaktadır. Temiz fitrat her iki tercihi seçecek kabiliyette olmakla beraber içinde küfür barındırmamaktır. Kişi Allah'ın kendisine verdiği aklı kullanmayıp gönderdiği mesajlara kulak tıkarsa, kendi hevasının ve nefsinin kölesi olursa doğuştan kendisine verilen temiz fitratı kirletmiş olur. Ve ilahi hükümleri de inkâr ettiğinde ise küfür fiilini işleyerek kâfir olmuş olur. Bu durum onu ruhuna ve bedenine karşı zalim kılarak kendi kendine zulmeder hale sokmaktadır. Bundan dolayı da Kur'ân-ı Kerîm'de böyle kimseler zalim, kalpleri mühürlü, sağır, dilsiz ve âmâ olarak nitelendirilmişlerdir. Kur'ân, kâfirlere şu şekilde hitap etmektedir:

⁴²³ Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 280.

⁴²⁴ *el-Müfredat*, 1: 714.

1. “De ki Ey kâfirler!” Hitabı

Bu hitap Hz. Peygamber’e bir emir inkârcı kâfirlere de bir mesaj mahiyetindedir. İlk etapta dikkat çeken husus şudur: Allah (c.c.) bu tür hitaplarda doğrudan kâfirleri muhatap almıyor. Hz. Peygamber’in dili ile onlara hitap ediyor.

Buradaki emir (قُلْ) harfi, Kâfirûn suresinin, İhlâs suresinin ve muavizeteyn surelerinin emir harfidir. Çünkü bu sureler, bazı kâfirlerin iddialarına karşı bir cevap olarak nazil olmuşlar. Yani kâfirlerin tamamına değil, belli bir kesime hitap ediyor. Çünkü onlardan bir kısmı inandı ve Allah’a ibadet etti. Bir kısmı ise ya öldü veya küfür üzere öldürüldü. Böylece o kâfirlerden bazıları bu emrin muhatabıdır.⁴²⁵ Mevdudi şöyle der: Bu âyette dikkate değer birkaç nokta vardır:

a) Burada, "Kâfirlere açık açık deyiver" emri Resûlullah'a (s.a.v.) verilmiş olmasına rağmen ilerdeki konu ve sözler gösteriyor ki, daha sonraki âyetlerde geçen sözleri her mü'min, kâfirlere söylemelidir.

b) Burada "*ey müşrikler*" değil, "*ey kâfirler*" denilmiştir. Onun için, muhatap sadece müşrikler değil, ister Yahudi, ister Hıristiyan, Mecûsi veya dünyanın tüm kâfir, müşrik ve dinsizleri olsun Hz. Muhammed'i (s.a.v.) Allah Teâlâ'nın Resulü ve getirdiği dâvet ve öğretilerini Allah'ın daveti ve öğretileri olarak kabul etmeyen herkestir.

c) Münkirlere "*ey kâfirler*" olarak hitap etmek, tıpkı bizim bazı kimselere "*ey düşmanlarımız*" veya "*ey muhaliflerimiz*" olarak hitap etmemiz gibidir. Bu gibi hitap, aslında muhatapların kişiliği değil, düşmanlık veya muhalefetle ilgili sıfatları ve kimliklerine dayanır. Burada "*ey kâfirler*" olarak hitap edilenler için de bu hitap, onların kişisel durumu ve kimliği değil, küfür sıfatı veya kâfirlik kimliğinden dolaydır. Onlardan kim ölünceye kadar kâfir kalırsa, onun için bu hitap daimi ve kalıcıdır, ancak iman eden biri, bunun muhatabı olmaktan çıkar.⁴²⁶

Kâfirlerle ilgili ayetlerin çoğu, kâfirlerin küfürlerinden dolayı düştükleri durumdan ve karşılığında girecekleri cehennem azabından bahseder. Daha önce mü'min Allah'ın varlığına ve vahdaniyetine gönülden inandığı, emir ve yasaklarına uymayı kabul ettiği için ilahi hitaba doğruan muhatap olmuş ve bunu kabul etmiştir.

⁴²⁵ Maverdi, *Tefsiru'l-Maverdi*, 6: 357.

⁴²⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 7: 507.

Bu yüzden Allah “*Ey iman edenler!*” hitabıyla mü’minleri kale aldığını göstermiş ve bu ilahi hitapla onları ödüllendirmiştir. Ancak kâfirler, Allah’ın birliğini inkâr edip emirlerine isyan etmiş kimselerdir. Bu sebeple yüce Allah, kâfirlere doğrudan hitap etmeyerek kâfirlerin doğrudan muhatap olmayı hak etmediklerini göstermektedir. Kur’ân, birçok ayette kâfirlerden “onlar, bunlar” diye bahseder ve azaba uğrayacaklarını anlatır. Zira kâfirler ilahî kelamı inkâr ederek en aşağılık konuma düşmüşlerdir. Bundan dolayı da Allah onları doğrudan muhatap almaya layık görmeyerek, peygamberinin dili ile mesajını onlara ulaştırmıştır.

2. “Ey Sapıklar, Yalancılar!” Hitabı

Konu ile ilgili ayette, “*Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz.*”⁴²⁷ Buyurulmaktadır. Buradaki sapıklar ve yalancılar ifadesi, inkârcılar anlamındaki kâfirlere yöneliktir. Yani ey haktan sapanlar topluluğu, Allah’ın varlığını ve birliğini inkâr eden, peygamberlerini yalanlayan, kıyamet günü dirilme ve hesabı inkâr eden sizler!⁴²⁸ Kâfirler ölümden sonraki Ahiret hayatını inkâr ederek: “Öldüğümüzde, toprak ve kemik yığını olduğumuzda mı, gerçekten biz mi yeniden diriltileceğiz? Önce gelip geçmiş atalarımız da mı?” Onlar bunu yalan sayarak ve gerçekleşmesini uzak bir ihtimâl görerek böyle diyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ Hz. Muhammed’den kâfirlere yalanladıkları şeyin haber vermesini istenmekte ve onlara “ey yalancılar” diye hitap etmektedir.⁴²⁹

Yüce Allah, insanların emrine amade yarattığı sayısız nimetler üzerinde tefekkür etmeyen, insanlığın yaratılışındaki programa muhalif davranıp bihaber yaşayan, kendilerine ilahi haberler getiren ve kendilerini her türlü kötülüklerden sakındırıp iyiliğe teşvik etmek sureti ile huzura erdirmek isteyen, sadece dünyalarını değil ahretlerini de kurtarmak isteyen peygamberleri yalanlayan kâfirlere, kendilerine reva gördükleri sıfat ile “sapıklar ve yalancılar” diye hitap etmektedir.

3. Ey Suçlular! Hitabı

Yüce Allah, yaptığı evrensel beyanlarda bütün insanların dünya ve Ahiret huzuru için inanç siseminin nasıl olması gerektiğini ve uyulması gereken kuralları

⁴²⁷ Vakıa, 56/51-52.

⁴²⁸ Zuheyli, *Tefsiru'l-Munir*, 27: 259.

⁴²⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 14: 7699.

belirlemiştir. Bu kurala riayet etmeyen, hatta karşı çıkan kâfirler için “suçlu” sıfatı ile hitap edilmiştir.⁴³⁰

Bu hitapla ilgili iki görüş vardır. Birincisi: Kelbî der ki: Mahşerde mü’minler ve kâfirler peygamberleri ile haşredilirler. Bunun için de mü’minlere, suçlulara karşı imtiyaz tanınmıştır. İkinci görüş ise şöyledir: Suçlular birbirilerinden ayrılır. O suçlular; Yahudi fırkası, Hıristiyan fırkası, Mecusi fırkası, Sabii fırkası ve Putperest fırkasından oluşur. Dehhâk der ki bu ayrılışın iki yönü vardır. Birincisi: Duruşları bakımından ayrılış; ikincisi: Ateşe doğru ayrılışları. Davud b. Cerrah şöyle der: Müslümanlar suçlulardan ayrılır ancak hevasına uyan (Müslüman)lar hariç. Onlar suçlularla beraberdir.⁴³¹

Şeytan Hz. Âdem’e secde etmeyip Allah’ın emrine karşı geldiğinde Allah onu huzurundan kovmuştu.⁴³² Bunun üzerine Şeytan kıyamet gününe kadar insanları yoldan çıkarmak için Allah’tan serbest bırakılmasını talep etmişti.⁴³³ Buna karşılık Allah (c.c.) insanları bu apaçık düşmana karşı yalnız bırakmayarak akıl ve irade ile donatmış, peygamberler ve vahiy ile onları desteklemiş ve şeytanın tuzaklarına karşı da uyarıda bulunmuştur. Bu kadar destekten sonra Şeytanın yoluna tabi olanları Allah Ahiret’te azarlayarak vaat ettiği azap ile yüzleştirecektir. Bunun temel sebebi ise inanmayan insanların, tüm uyarılara rağmen düşmanları olan Şeytan’a tabi olma suçunu işlemeleri ve bunda inat etmeleridir. Bundan dolayı da Allah, “*Ey suçlular, bugün şöyle ayrılın*” “*Ey Âdemoğulları!...*” diye seslenmiştir. Burada onlara “*Ey Âdemoğulları*” diye hitap edilmesinde de önemli bir ders vardır. Çünkü Allah insanların atası Âdem’i (a.s.) şeytana uyma suçundan dolayı cennetten çıkarmıştır. Ondandır Şeytan’a uyan herkes suçlu olarak nitelendirildiğinden ayette suçlulara “âdemoğlu” diye hitap edilmiştir.

2.2.5. İnsan Dışındaki Diğer Varlıklar ile İlgili Hitaplar

Allah (c.c.), yeryüzünde halife olarak yarattığı insanların dünya hayatında birbirileri ile iyi geçinmesi ve temiz davranışlar sergilemesi; Ahirette ise hiçbir azaba

⁴³⁰ Yasin, 36/59.

⁴³¹ Maverdi, *Tefsiru'l-Maverdi*, 5: 26.

⁴³² Araf, 7/13.

⁴³³ Araf, 7/14.

düçar olmamaları için onları hedeflediği noktaya yönlendirmek maksadıyla emir ve yasaklarını bildirerek onlara buldukları duruma göre hitap etmiş ve etmektedir. Ancak Allah'ın Kur'ân'da hitap ettiği cins sadece insanlar değildir. Çeşitli görev ve vesileler ile meleklerle, cinlere, Şeytan'a ve bazı hayvanlara hatta birtakım cansız varlıklara hitap etmiştir. Bu hitap ettiği her bir cinsin kendine göre Allah'tan aldığı bir görevi bulunmaktadır. Her bir cins evrende sünnetullah çerçevesinde bir amaca hizmet etmektedir.

2.2.5.1. Meleklerle Hitap

Melekler, yüce nurani, latif yaratılışlı, mahiyetlerini ancak Allah'ın bildiği birtakım güçlü varlıklardır. Asıl ruhani biçimleriyle onları bu gözle görmek mümkün değildir. Fakat onlar istedikleri şekle bürünüp görünebilirler. Yerde, gökte, her tarafta bulunabilirler. Bir anda yeri ve gökleri dolaşabilirler, çok ağır işleri bir anda yapma gücüne sahiptirler. Meleklerde erkeklik, dişilik olmadığı gibi, yorulma ve usanma da yoktur. Allah'a isyan etmezler, daima ona itaatle meşguldürler. Meleklerde günah işleme yeteneği yoktur.⁴³⁴ “*Hani Rabbin meleklerle, “Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin... Diye vahyedyordu.”*”⁴³⁵ Ayetinde olduğu gib, yüce Allah'ın meleklerle söz söylemesi ve hitap etmesi, onların var olmaları ve hitabı anlamaları şartına bağlı olarak ezelden beri kararlaştırılmış kadim bir husustur. Yüce Allah'ın bütün emir, yasak ve hitaplarında da aynı durum söz konusudur. Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'nin görüşü budur. Ebu'l-Meâl'nin beğendiği görüş budur.⁴³⁶

Allah'ın meleklerle hitap etmesi insanlara ve cinlere hitap etmesinden çok farklıdır. Çünkü insanların ve cinlerin “itikat” sorunu vardır. Onların doğru bir şekilde inanmaları ve Şeytan'ın saldırılarına maruz kalmamaları için, Allah'ı birleyip Allah'ın kendileri için belirlemiş olduğu istikamette yürümeleri için zaman zaman elçilerle desteklenmişlerdir. Ancak melekler sadece Allah'ı tespih edip kendilerine verilen görevleri yerine getirirler. Bundan dolayı da meleklerle yapılan hitaplar, kendilerine verilen görevlerini ifa ile ilgili olmaktadır.

⁴³⁴ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 22.

⁴³⁵ Enfal, 8/12.

⁴³⁶ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 1: 262.

2.2.5.2. Şeytan'a (İblis) Hitap

İblis, Arapçada şiddetli üzüntü ve ümitsizlik anlamlarına gelen “be-le-se” kelimesinin kökünden gelir.⁴³⁷ Şeytan ismi ise, uzaklaşmak anlamına gelen “şetane” kelimesinin kökünden gelir.⁴³⁸ Kur’ân’da şu şekilde Şeytan’a hitap edilmektedir: “Allah, “Ey İblis! Saygı ile eğilenlerle beraber olmamandaki maksadın ne?” dedi.”⁴³⁹ “Ey İblis!” Hitabı ile Allah, İblis’e doğrudan hitap etti. Bu konuda ima vardır. Bu hitap, Allah’ın İblis ile konuşmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Kimi kelamcılar Allah’ın, hitabını elçileri vasıtası ile İblise bildirdiğini söylese de bu görüş zayıftır. Çünkü İblis cevap olarak, “Ben kuru çamurdan... Yarattığın beşere secde edeyim diye var olmadım.” demiştir ki, buradaki “yarattığın” ifadesi gaibe söylenecek bir söz değil, karşıda hazır bulunan birisine yapılan bir hitaptır.⁴⁴⁰ Bu diyalogdan sonra ise İblis, lanetlenmiş ve tardedilmiştir.

Lanetlenmiş ve tardedilmiş olan İblis, Allah’ın varlığını inkâr ettiği için kovulmamıştı. Aksine o Allah’a, onun yaticılığına ve hatta Ahirete inanıyordu. Dahası Allah’ın yolunun dosdoğru bir yol olduğunu biliyor ve diyordu ki: “Ben Allah’tan korkarım.”⁴⁴¹ Peki, Allah’a inanan, O’nun yaratıcı olduğuna iman eden, O’na ve izzetine yemin eden, Ahirete inanıp Allah’tan korkan İblis’i bütün bunlara rağmen kâfir eden, mel’un ve matrud eden neydi? Elbette Allah’a inandığı halde O’nun hükmüne razı olmamasıydı.⁴⁴²

Zira isyankâr tavırlarından dolayı kıyamete kadar kovulma cezasına çarptırılan ve insanın yeryüzüne gönderilmesi hadisesinde önemli rolü olan İblis, bu cezanın müsebbibi olarak gördüğü insanoğlunu saptırmaya ant içmiştir. Bu hedefine ulaşmak için Allah’tan mühlet isteyen ve istediği süreyi alan şeytan, zaaflarından yararlanarak insanların hidâyete ermelerine engel olmaya çalışmaktadır. Nitekim şeytan, peygamberlere gönderilen ilahi mesajların anlaşılması ve kabul

⁴³⁷ el-Müfredat, 1: 143.

⁴³⁸ el-Müfredat, 1: 454.

⁴³⁹ Hicr, 15/32.

⁴⁴⁰ Razi, Tefsiru’l-kebir, 19: 140.

⁴⁴¹ Enfal, 8/48.

⁴⁴² İslamoğlu, İman, 127.

edilmemesi için büyük çaba sarf etmiştir. Onun kışkırtmasıyla insanlar peygamberlerle alay etmekten geri durmamış, onları hidâyete ulaştırmak için gönderilen peygamberleri sefillikle suçlamış, öldürmekle tehdit etmiş ve işi peygamberleri öldürmeye kadar vardırımlşlardır. Şeytanın ve ona uyanların bu gayretlerine karşılık Allah'ın da inananları yalnız bırakmadığı görülmektedir. Allah Teâlâ, kâfirler istemese de nurunu tamamlayacağını ve kâfirlerin, bunu engellemeye güçlerinin yetmeyeceğini müjdelemiştir.⁴⁴³

İblis ve Şeytan isimlerinin geçtiği ayetleri incelediğimizde İblis isminin kullanıldığı ayetlerin çoğu İblis açısından olumsuz olan, genellikle İblis'in hatası veya pasif hale düştüğü durumu anlatmaktadır.⁴⁴⁴ Bu isim ile hitap genellikle Hz. Âdem kıssasının anlatıldığı yerde geçmektedir. Şeytan ismi ise genellikle şeytanın hileleri ve tuzaklarının anlatıldığı, şeytanın aktif halde olduğu durumlar için kullanılmıştır.⁴⁴⁵ Kanaatimizce bu durumlardan dolayı da Allah (c.c.) İblis ismine doğrudan hitap ederken, şeytan ismi hakkında ise vesvese, hile ve tuzaklara karşı mü'minleri uyarmak için vurgu yapılmıştır.

2.2.5.1. Cinlere Hitap

Cin âlemi insanlardan ayrı bir âlemdir. Ancak bu varlıklara da sorumluluklar yüklenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "***Ey cinler topluluğu! İnsanların çoğunu kendinize uydurdunuz...***"⁴⁴⁶ buyurulmaktadır. Beydavi, bu ifadeden maksat şeytanlar topluluğudur. Yani Allah, Ey şeytanlar topluluğu, "insanların çoğunu kendinize uydurdunuz." buyurmaktadır.⁴⁴⁷ İbn Kayyim el-Cezviyye'ye göre bu ayet şeytani keşifleri olan, şeytani hallere sahip kimselere intibak etmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴³ Mahmut Öztürk, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Allah'ın Yardımının Gecikmesinin Nedenleri ve Hikmetleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2010): 17.

⁴⁴⁴ Hicr, 15/33, 33, 39; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Taha, 20/116; Şuara, 26/94-95; Sad, 38/74, 75, 79.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/36, 102, 168, 208, 268; Al-i İmran, 3/155, 175; Nisa, 4/60, 118, 120; Maide, 5/91; Enam, 6/43, 112, 121, 142; Araf, 7/20, 22.

⁴⁴⁶ Enam, 6/128.

⁴⁴⁷ Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 1: 767.

⁴⁴⁸ Cezviyye, *el-Fevâidu'l-müşevvika ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2: 70.

“**Ey cin** ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin...”⁴⁴⁹ Kurtubi, İbnu'l-Mübarek'ten rivayetle bu ayet hakkında şöyle demektedir: Kıyamet gününde Allah dünya semasına emredecek ve o da içindekilerle beraber paramparça olacak. Bu durumda insanlar ve cinler için kaçacak hiçbir mekân kalmayacaktır. Kimilerine göre ise göklerin sırrını açıklama konusunda cinler ve insanlar uyarılmıştır. Bir diğer rivayet ise cinler ve insanların Ahiret'te hiçbir yere kaçamayacağıdır.⁴⁵⁰

Cinleri muhatap alan ayeti kerimeler onların gücünün sınırlarını göstermek, acizyetlerini ifade etmek ve onların tuzaklarına karşı mü'minleri uyarmak için cinlere hitap etmekte ve onların durumlarını anlatmaktadır.

2.2.5.2. Doğaya ve Hayvanlara Hitap

Allah (c.c.), bir takım vazifeler icra etmeleri için bazı hayvanlara vahyetmiştir. Bu vahyetme ilham veya içgüdü verme şeklinde de yorumlanmaktadır. Hayvanlara yapılan hitaplarda ya “nida harfi” veya “vahiy” sözcüğü kullanılmaktadır. Söz konusu vahiy şu hayvanlara yapılmaktadır:

1. Bal Arısına Hitap

Yerde ve göklerde bulunan her şey Allah'ın mülkü olduğuna göre mülkünde istediği varlığa istediği gibi seslenmektedir. Allah'ın hitap ettiği canlılardan biri de bal arısıdır. “*Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendineevler edin.”*⁴⁵¹ Buradaki vahiy ilham şeklindedir. İlham, şanı yüce Allah'ın zahiri herhangi bir sebebi bulunmaksızın, kalpte yarattığı şeydir. Yüce Allah'ın hayvanlarda kendi menfaatlerini idrak etmeleri, zararlardan sakınıp hayatlarını çekip çevirmeleri ile ilgili yarattıkları bu ilham kabilindedir. İbnu'l-Arabi der ki: Yüce Allah'ın arıda yarattığı hayret verici özelliklerden birisi de ona, kovanlarını altıgen olarak yapmasını ilham etmesidir. Altıgen şekli dışındaki bütün şekiller yan yana getirilirse

⁴⁴⁹ Rahman, 55/33.

⁴⁵⁰ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 16: 567.

⁴⁵¹ Nahl, 16/68.

mutlaka aralarında bir açıklık kalarak tek parça gibi görünmezler. Ancak altıgen yan yana gelince tek parça gibi görünür. Bu Allah'ın arıya verdiği ilham ile ilgilidir.⁴⁵²

Arı Allah'ın kendisine bahsettiği içgüdülerinin direktifleriyle çalışır. Bu da bir çeşit vahiydir. Gerçekten öyle hayret verici bir titizlikle çalışır ki düşünebilen akıl bile, bu çalışma karşısında aciz kalır. İnsan aklı, arının yaptığı petekler, kozalar, kendi aralarındaki iş bölümü, saf balı yapma yöntemi konusunda açıklama yapmaktan aciz durumdadır.⁴⁵³

Buna göre her hangi bir eğitim ve ihtisas bilgisi edinmeyen küçücük bir hayvanın bu yeteneklere kendiliğinden sahip olması beklenemez. Çünkü bal yapmak için uzak yerlere gitmeleri ve işlerine yarayacak çiçekleri görünce iletişim kurlmaları ancak bir ilham sayesinde mümkündür. Aynı şekilde üstün mühendislik ile açıklanabilecek altıgen şeklindeki kovanları yapmaları da yine tesadüf ile açıklanmayacak kadar muazzam bir düzenin uzantısıdır ki bu düzen Yüce Allah'ın her hayvana ihtiyacı olan içgüdüğü arıya da vermesi ve ona “vahyetmesi”dir.

2. Kuşlara Hitap

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine vahyedilen bir diğer canlı kuşlardır. Hz. Davud kıssası anlatılırken kuşlara vahyedildiğinden bahsedilmektedir. “*Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik.*” “*Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin, dedik.*”⁴⁵⁴ Dağlara bunun emredilmesi, ya onlarda Hz. Davud'un sesi gibi bir ses yaratmak sureti ile veya Hz. Davud o dağlara bakıp tefekkür ettiğinde, onların Hz. Davud'u tesbih etmeye sevketmeleri yönündedir.⁴⁵⁵ Süleyman Ateş, dağlar ve kuşlara yapılan vahyi şöyle açıklamaktadır: Allah, Dâvud'a öyle bir ses vermişti ki o, tespih ettiği, ilahî okuduğu zamanda dağlar onun sesiyle çınlar, kuşlar onun sesine katılırdı. Allah dağlara ve kuşlara: “*Onunla beraber tespih edin, onun sesini yankılayın!*” diye emrederdi. Burada Allah'ın emrinin bir tabiat kanunu, Dâvud'un yakıcı sesinin dağlardaki ve kuşlardaki etkisini gösterdiği kanısındayız.

⁴⁵² Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 10: 209.

⁴⁵³ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 6: 533.

⁴⁵⁴ Sebe, 34/10-11.

⁴⁵⁵ Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 3: 603

Yani dağlar onun sesi ile yankılanır, kuşlar onun sesinin etkisi ile öter, kendi dilleri ile onu tesbih ederlerdi.⁴⁵⁶

Kanaatimizce dağların ve kuşların Hz. Davud ile birlikte zikretmeleri kuşlar açısından bilinçsizce bir yankılama ve ötmeden ibaret değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm, bütün mevcudatın zikir ettiğini haber vermektedir. “Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbiheder.”⁴⁵⁷ “Gök gürlemesi O’na hamd ederek tesbih eder.”⁴⁵⁸ Ayetleri Durum böyleyken kuşların ve dağların kendi lisanları ile Allah’ı tesbih etmeleri sünnetullahı aykırı değildir. Söz konusu ayette Hz. Davud’un kuşların ve dağların zikirlerini anlaması veya anlamaması sonucu değiştirmez. Allah dilediği varlığa uygun bir görev verme kudretine sahiptir. Fil suresindeki, “(Allah), onların üzerine sürü kuşlar gönderdi.” İfadesi de yine kuşların kendi iradeleri ile hareket etmediklerini, Allah tarafından kendilerine verilen emir doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla Allah, kuşlara ve dağlara mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde vahyettirir.

3. Yere ve Göğe Hitap

Kur'ân-ı Kerîm’de Allah’ın iradesinin, göğe ve yere yöneldiğini ve göğün ve yerin, Allah’ın iradesi doğrultusunda oluştuğunu anlatan ayetler bulunmaktadır: “Sonra duman hâlinde bulunan **göğe** yöneldi; ona ve **yeryüzüne**, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.”⁴⁵⁹ Burada göğün ve yerin konuşması, sözlü bir konuşma değil, hal dili ile olan bir konuşmadır. Allah’ın iradesine uyulduğunu canlandıran bir ifadedir.⁴⁶⁰ “**Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu**” denildi...⁴⁶¹ Görüldüğü gibi burada yere ve göğe, bunlar sanki sözden anlar, akıl sahibi canlılar gibi sesleniyor. Onlar da bu belirleyici buyruğa karşılık vererek yer suyunu yutuyor ve gök de yağmurunu tutuyor.⁴⁶²

Bu hitapta da yine bazı hikmetleri gerçekleştirmek maksadıyla, kendi iradeleri olmayan, bizim cansız olarak nitelendirdiğimiz ancak Kur’ânın bütün

⁴⁵⁶ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 102.

⁴⁵⁷ Haşr, 59/24.

⁴⁵⁸ Rad, 13/13.

⁴⁵⁹ Fussilet, 41/11.

⁴⁶⁰ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 129.

⁴⁶¹ Hud, 11/44.

⁴⁶² Kutub, *fi Zilali’l-Kur’an*, 6: 73.

mahlûkatı zikreden canlılar olarak ⁴⁶³ kabul ettiği mahlûklardan yere ve göğe yöneltilen bir emir ve bunlardan da zuhur eden bir itaat söz konusudur.

İnsan dışı varlıklara vahyedilmesi ile ilgili olarak Mevdudi şöyle der: "Vahiy" kelimesi Arapçada gizlice ve hafifçe işaret etmek anlamına gelir. Böyle bir işareti ancak işaret eden ile işaret edilen kişiler anlayabilirler. Bu münasebetle, bu kelime, "ilkâ" (birinin kalbine bir şey söylemek) ve "ilhâm" (gizli tâlim ve telkin)'e de eş anlamda kullanılıyor. Allah Teâlâ mahlûklarına herhangi bir dersane veya eğitim kurumunda değil, çok gizli ve ince şekilde ve başkalarının anlamayacağı biçimde bilgi ve talimat verdiği için buna Kur'ân-ı Kerîm "vahiy", "ilhâm" ve ilkâ" adlarını vermiştir. Kur'ân'a göre vahiy, göklere geliyor ki buna göre düzenleri işliyor; dünyaya geliyor ki buna göre kendi hikâyesini anlatmaya başlıyor; meleklerle de geliyor ki buna göre vazifelerini yerine getiriyorlar. Ayrıca, vahiy ile balık yüzmeyi, kuş uçmayı ve yeni doğan bebek süt emmeyi öğreniyor...⁴⁶⁴

Kanaatimize göre bir mahlûkun akıldan yoksun olması sadece sorumluluk almamasının nedenidir. Müfessirler bu sorumluluğun akıl ve bunun sonucunda birtakım yükümlülükler olduğunu açıklamışlardır.⁴⁶⁵ Akıllı olmaması birşeyi tamamen hareketsiz ve amaçsız kılmaz. Ancak akıl sahibi olmayan bu mahlûklar, hareketlerini bir muharrike borçludurlar. Bu hususta Aristo'nun düşüncesi şöyledir: Aristoteles'e göre, hareket eden her varlık kendisine hareket veren bir şeye muhtaçtır. Üstelik bu, kendisi dışında bir varlık olmak durumundadır.⁴⁶⁶ İşte Allah Teâlâ onların hareket etme ve şuurlu olmalarını ya vahiy (ilham) yoluyla veya yaratılışlarına uygun olarak mahiyetini bilmediğimiz bir programla sağlamıştır.

4. Ateşe Hitap

Cansız olarak nitelendirdiğimiz ancak yüce Allah'ın, vahyettiği varlıklardan biri de ateştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle geçmektedir: "*Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol*" dedik."⁴⁶⁷ İbrahim (a.s.) ateşe atılınca Yüce Allah, ateşin fazla sıcaklığını giderdi ve onu soğuk bir hale getirdi, ardından aşırı soğuk olmasın

⁴⁶³ Haşr, 59/1.

⁴⁶⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2: 576.

⁴⁶⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6: 132.

⁴⁶⁶ Okan Bağcı, "Aristoteles'in İlk Muharrik'i ile Leibniz'in Yeter Neden'inin Mukayesesi," *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/ 8, (2017): 12.

⁴⁶⁷ Enbiya, 21/69.

diye fazla soğukluğunu giderip sıcak hale getirdi. Yani yaşanılabilir ideal bir serinlik. Ve ateş İbrahim'in üzerinde güvenilir bir duruma geldi. Ebu'l-Aliye der ki: Eğer Allah, "esenlik ol" demeseydi ateşin soğukluğu, sıcaklığından daha şiddetli olurdu. Ve "İbrahim'in üzerine" demeseydi ateş sonsuza kadar soğuk kalacaktı.⁴⁶⁸

Bu hitap Allah'ın, kudret ve yaratma sıfatı ile iradesinin ihtişamını göstermektedir. Nitekim Allah, Sâffât suresinin 82. Ayetinde şöyle buyurmaktadır: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."* Bu yaratmanın keyfiyeti hakkında kesin bilgimiz olmasa da Kur'ânî olan şu iki hakikati biliyoruz: Birincisi, Allah neyi dilerse onu yaratacak kudrete sahiptir. İkincisi ise, Allah neye müdahale edip onu değiştirmek isterse, değiştirme kuvvetine sahiptir. Hz. Musa'nın bir ağaç parçası olan asasını yılanı dönüştürmesi,⁴⁶⁹ Allah'ın maddeye hükmedip yapısını değiştirdiğine örnektir. Tıpkı bu örnekteki gibi Allah, ateşe de emrederek Hz. İbrahim için ateşin yakma özelliğini değiştirmiştir. Yerde ve gökte bulunan her şey onundur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Maverdi, *Tefsiru'l-Maverdi*, 3: 454.

⁴⁶⁹ Araf, 7/107.

⁴⁷⁰ Nisa, 4/171.

2.3. KUR'ÂN-I KERÎM'DE DİYALOGLAR

Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün hitapların hatibi yüce Allah'tır. Ancak Allah, peygamberimize hitaplarını aktarırken özellikle kıssalarda geçen diyalogları da haber vermektedir. Bu kıssalarda geçen diyalogların tamamı Allah ile yapılmamıştır. Bu diyaloglar Allah (c.c.) ile melekler arasında, Allah ile peygamberler arasında, Allah ile iblis arasında, melekler ile peygamberler arasında, peygamberler ile iblis arasında, peygamberler ile ümmetleri arasında gerçekleşmiştir. Ve Ahiret'te Allah ile insanlar ve cinler arasında gerçekleşecektir. Bunların dışında peygamberlikleri kesin olmayan kişiler ve ümmetleri arasında yaşanan diyaloglar bulunmaktadır. Bu diyalogları işlerken, genellikle diyalogun gerçekleşme şekli ve kullanılan üsluba değineceğiz. Konuyu gereğinden fazla uzatmamak için de diyalogları işlerken her diyalog türü ile ilgili sadece bir örneği ele alacağız. İncelediğimiz diyalog örnekleri bize, Allah'ın yarattıklarına karşı azametini ve O'nun karşısındaki varlıkların aciziyetini anlatmaktadır. Bu durum aslında Allah'ın vahdaniyetini ifşa, tevhit düşüncesini izhar etmektedir.

2.3.1. Allah (c.c.) ile Melekler Arındaki Diyalog

Meleklerin varlığı ile ilgili bilgiyi çalışmamızın “**Meleklerle Hitap**” bölümünde vermiştik. Allah ile melekler arasında geçen diyaloglara gelince, bu diyaloglar genellikle bir hakikati ortaya çıkarmayla veya meleklerin görevi ile ilgili gerçekleşmektedir. “*Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar: “Orada bozgunculuk yapacak, kan” dökcek birini mi yaratacaksın?...” demişler. Allah da: “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti... Melekler, “...Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.*”⁴⁷¹

Allah tarafından kendilerine verilen görevleri eksiksiz yerine getirmekle yükümlü olan meleklerin günah işlemedikleri ve masum oldukları yönünde ayetlerde beyanlar bulunmaktadır. Onlar onurlandırılmış kullar olarak söz ve davranışta Allah'ı

⁴⁷¹ Bakara, 2/30-32.

aşmazlar ve sadece O'nun emirleriyle hareket ederler.⁴⁷² Melekler bu özellikleriyle itaatsizlik gösterebilen cinlerden ve insanlardan ayrılmaktadır. Allah'ın Âdem'i ve dolayısıyla insan türünü yaratacağı yolundaki beyanına meleklerin itiraz etmesi (Bakara, 2/30) onların Allah'a itaat yükümlülüklerine aykırı gibi görünüyorsa da müfessirler, bunun karşı çıkma amacına değil görüş bildirme veya gerçeği öğrenme gayesine matuf olduğunu kabul ederler. Nitekim bu ayetin devamında ve konuyla ilgili diğer ayetlerde meleklerin mutlak bir teslimiyet içinde buldukları açıkça görülmektedir.⁴⁷³

Bu konu ile ilgili değişik kaynaklardan yaptığımız araştırmalar neticesinde, meleklerin iradeleri ile ilgili tartışmaların gölgesinde kalmadan şu kanaate vardık: Melekler ister irade sahibi olsunlar ister olmasınlar, Allah'ın emirlerini yerine getirip onu tespih eden görevlilerdir. Allah ile yaşadıkları bu diyalogda meleklerin kullandığı üslup itiraz nevinden bir üslup değildir. Onlar ya insan türünden önce yeryüzünde yaşan bazı türlerin yaptıklarına şahitlik ederek insanların da bu canlılar gibi davranarak kan dökebilecekleri endişeleri ile şaşkınlıklarını belirtiyorlar ya da Kur'an'da zikredilen hususların dışındaki arka planda, Allah'tan edindikleri bazı bilgilere dayanarak endişelerini dile getiriyorlar. Şaşkınlıklarını dile getirmeleri de Allah'a itiraz şeklinde değil, hikmeti öğrenme manasında anlaşılmaktadır.

2.3.2. Allah (c.c.) İle Peygamberler Arasındaki Diyalog

Peygamberler Allah'tan aldıkları emir doğrultusunda hareket etmişlerdir. İnsanların içinde buldukları düşünce çirkefinden onları çıkarmak ise en çok zorlandıkları temel problemlerdendi. Bu zorlukları aşmak ve tebliğ faaliyetini verimli şekilde yürütmek için Allah'a dua ediyorlardı. Allah ise onların bu dualarına karşı bazen diyalogta bulunuyordu. *“Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınımış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de, “soyumdan da (önderler yap, ya*

⁴⁷²Enbiya 21/26-27.

⁴⁷³ M. Sait Özervarlı, “Melek,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 40.

Rabbi!)" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demişti."⁴⁷⁴

Seyyid Kutub bu konuda şöyle der: Burada yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben buyuruyor ki; "İbrahim peygamberin Allah tarafından birtakım emirler ve yükümlülükler yolu ile imtihan edilmesini ve onun bu emir ve yükümlülüklerin gereğini eksiksiz olarak yerine getirmişini hatırla." Yüce Allah başka bir ayette de İbrahim peygamberin, O'nun hoşnutluğunu kazandıracak ve yüce şahitliğini hak ettirecek biçimde yükümlülüklerinin gereğini yerine getirdiğine bizzat tanıklık ederek şöyle buyuruyor: "*Ve sözünü yerine getiren İbrahim'in...*"(Necm Sûresi, 37)⁴⁷⁵ "Peygamberlere Hitap" konusunda, hitabın nedenleri üzerinde durmuştuk. Şimdi bu nedenler münasebeti ile Allah ile peygamberleri arasında bazı diyaloglar gerçekleşmektedir. Ancak, Allah'ın melekler ile gerçekleştirdiği diyaloglarda olduğu gibi peygamberleri ile yaptığı diyaloglarda da, peygamberlerin herhangi bir itirazı söz konusu değildir. Peygamberler, beşer olmalarından ve ilimlerinin sınırlı oluşundan dolayı bilgisine sahip olmadıkları bazı hususlarda ya Allah'a bir niyazda bulunurlar ya da öğrenmek için soru sorarlar. Aynı şekilde bir örnek olarak sunduğumuz yukarıdaki ayette geçen diyalogda da Hz. İbrahim, Allah'ın kendisine verdiği imtihanları sabırla geçince Allah ona mükâfat olarak, bugün bile değişik dinlerin kendilerini dayandırdıkları "imamlık (önderlik)" mükâfatını bahşetmiştir. İnsanların iyilik ve hidayetlerini isteyen Hz. İbrahim, soyu içinde aynı şeyi talep edince Allah'ın rahmetinin kapsamını öğrenmiş oluyor. Bu hususların yanı sıra, Allah'ın peygamberler ile olan diyalogları aynı zamanda "kıssa" niteliğinde olduğu için Hz. Muhammed (s.a.v.) için de bir öğüt ve teselli mahiyeti taşımaktadırlar.

2.3.3. Allah (c.c.) ile Şeytan (İblis) Arasındaki Diyalog

Kur'an'da Allah'ın iblis ile olan diyalogu Hz. Âdem kıssasında geçmektedir. Burada Şeytan'ın nasıl isyana kalktığı ve Allah tarafından cezalandırılmadan önce nasıl kendini savunduğu anlatılmaktadır. "*Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblis'ten başka hepsi*

⁴⁷⁴ Bakara, 2/124.

⁴⁷⁵ Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 1: 152.

*saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?” dedi. (O da) “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın” dedi.”*⁴⁷⁶

İblis aleyhi la'ne, Allah'ın Hz. Âdem'e secde emrinden⁴⁷⁷ önce melekler arasında görevlendirdiği memurlardan biriydi. İnsanla şeytan arasındaki ezeli rekabet, hilafet emanetini insanın üstlenmesi ile başladı ve o gün bu gündür sürmektedir.⁴⁷⁸ Böhrlenerek Âdem'e secde etmediği bildirilen İblis, cumhurun kanısına göre meleklerin eşrafından olup adı “Azazil” idi. Önce meleklerden iken, böhrlenerek Âdem'e secde etmediğinden Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış, şeytan olmuştur. Ancak kehf suresinin 50. Ayetinde İblis'in cinden olduğu bildirilmektedir. Abdullah ibn Abbas ve Said ibn Cübeyr'in (r.a): “Cinler, meleklerin ateşten yaratılmış bir koludur. İblis de onlardandır. Öteki melekler nurdan yaratılmışlardır.” dedikleri rivayet edilir.⁴⁷⁹

Bu diyalogda, Allah'ın emirlerine karşı gelecek düzeyde gururuna yenik düşen İblis, kıyamete kadar lanetlenip Allah'ın huzurundan kovulmadan önce, Allah tarafından sorguya tutulup asi davranışının sebebi soruluyor. İblis Allah'ın sorularına karşılık suçunu itiraf eder gibi asi davranışının sebebini söylüyor. Böylece Allah (c.c.) kıyamete kadar kibrinin ve gururunun esiri olan, kıskandığı kişinin zürriyetinin düşmanı olan iblisin konuşmalarını ve cevaplarını bir öğüt alıp ders çıkaralım diye kitabında zikretmiştir. Bu diyalog hakkında dikkatimizi çeken diğer bir husus ta şudur: Allah kâfir ve müşrikleri doğrudan hitap etmeye layık bulmayıp Hz. Peygamber'in dili ile onlara hitap ederken Şeytan'a doğrudan hitap etmektedir. Kanaatimizce Şeytan da doğrudan hitap edilmeye layık değildir ancak o olayın yaşandığı ortamda Allah'ın görevlendirdiği her hangi bir elçi yoktu. Ayrıca hitap ettiği varlık daha önce bizzat kendisi tarafından görevlendirilen kişi olması bakımından da kâfir ve müşriklerden ayrılmaktadır.

⁴⁷⁶ Araf, 7/11-12.

⁴⁷⁷ Bakara, 2/34; Araf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Taha, 20/115.

⁴⁷⁸ İslamoğlu, *İman*, 21.

⁴⁷⁹ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 130.

2.3.4. Melekler ile Peygamberler Arasındaki Diyalog

Allah Teâlâ peygamberlerine hitap ederken çoğunlukla melekler vasıtası ile hitap ederdi. Melekler de kendisine verilen emir ve yasakları peygamberlere iletmek üzere onlarla diyaloga geçerlerdi. “Elçilerimiz (melekler) İbrahim’e müjdeyi getirdiklerinde, “Biz, bu memleket halkını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir” dediler. İbrahim, “Ama orada Lût var” dedi. Onlar, “Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz, onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Ancak karısı başka o, geri kalıp helâk edilenlerden olacaktır.” dediler.⁴⁸⁰ Peygamberler, melekleri şekilleri ile görmüşlerdir. Şekiller de cismanidir ve boyutludur. Maddesiz, soyut kuvvet tasavvuru, bizzat Allah’ın kudretini düşünmek demektir. Allah’tan başka soyut zat yoktur. Melekler iki kısma ayrılır: Bir kısmı sadece Hakkı bilmenin içine dalmış, başka bir şeyle uğraşmaktan uzak kalmışlardır. Onlar “Hiç usanmadan, gece gündüz Allah’ı tespih ederler.” Bir kısmı da kaza ve kader işini yönetirler. Bunların yere vegöğe ait olanları vardır.⁴⁸¹

Bu olayda geçen diyalogda, akıllarını kullanan ve küfür ile imanın sonucunu bilen inananlara, Allah’ın inananları nasıl kurtardığını ve fasıkları nasıl mahvettiğini, düşünen bir topluluğa öğüt ve ibret olarak anlatılmaktadır.⁴⁸² Elçi melekler Allah’tan aldıkları emirle müjdeleme, korkutma, tehdit etme, bir konuda eğitime gibi konularla peygamberlere gönderilmişlerdir. Bu örnekte de Hz. İbrahim’e bir evlat müjdelemek için gelen melekler daha sonra Hz. Lût’a kavmini tehdit etmek için gitmişlerdir. Melekler ile Hz. İbrahim arasında gerçekleşen diyalog daha sonra Hz. Lut ile devam etmektedir. Bu diyalogların, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) tebliğ yolunda yardımcı olduğunu düşünüyoruz. Yani Allah’ın emir ve yasaklarına gönülden boyun eğen inananlar hem dünyada hem de Ahiret’te kurtuluşa erenlerden olurlarken; Allah’ın emirlerine karşı gelip kendi heva ve hevesine kapılan insanlar da dünya e Ahiret’te hüsrana uğrayacaklardır.

⁴⁸⁰ Ankebut, 29/31-32.

⁴⁸¹ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 2: 123.

⁴⁸² Hicazi, *Furkan Tefsiri*, 4: 507.

2.3.5. Peygamberler ile Ümmetleri Arasındaki Diyalog

Peygamberler insanların ezberini bozan, eski inançların tamamen batıl olduğu fikri ile geldiklerinden. İnsanların sert tepkileri ile karşılaşmışlardır. Bununla mücadele etmek için de işin doğası gereği kavimleri ile diyaloga geçmişlerdir. Bu konuda, Hz. Musa (a.s.) ve Firavun arasında geçen diyalog şöyledir:

*"Musa dedi ki : "Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Allah hakkında gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık bir delil getirdim; artık İsrailoğullarını benimle bırak!" (Firavun) dedi ki: Eğer bir mucize getirdiyse ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım. Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi! Ve elini (cebinden) çıkardı. Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünüyordu. Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu çok bilgili bir sihirbazdır."*⁴⁸³ Bu diyalogun öncesinde Allah, Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a Firavun'a gitmelerini emrederek ona yumuşak bir üslupla hitap etmelerini istiyor. Davetleri gönüllerde daha etkili olsun diye ince, yumuşak ve kolay sözlerle konuşmalarını emrediyor. Olur ki içinde bulunduğu sapıklık ve helâktan döner de Allah'tan korkarak O'na itaat eder.⁴⁸⁴ İnsanlara "güzel söz söylemek" de tanrısal dinin temel emirlerindedir. Çünkü ancak böylece gönüller fethedilir, toplum ilişkileri düzelir. İnsanın gerek iyilere, gerek kötülere karşı güzel sözlü, güler yüzlü olması; fakat dalkavuktan, kötünün işlediği günahlardan razı olma zannını uyandıracak sözler söylemekten kaçınmak gerekir. Konuşacak hiç kimse Musa'dan ve Harun'dan üstün olmadığı gibi hiçbir facir de Firavun'dan daha kötü değildir. Allah, facirlerin faciri Firavun'a dahi yumuşak söz söylenmesini emretmiş iken başkalarına kaba söz söylenmez.⁴⁸⁵

Peygamberler yüce Allah'tan aldıkları emir ve eğitim doğrultusunda, ilahi davayı tebliğ etme yolunda en yumuşak üsluplarını kullanmışlar. En nazik halleri ile ümmetlerine hitapta bulunurken, genellikle ümmetleri tarafından ukalâ, vurdumduymaz ve hasmane bir tavırla menfaat veya ideolojilerine zarar vereceği

⁴⁸³ Araf, 7/104-109.

⁴⁸⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 10: 5239-5240.

⁴⁸⁵ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 1: 174.

endişesi güdülerek yalancılık, sihirbazlık, hastalık ve sahtekârlık gibi savunma psikolojisi ürünü olan ‘noksanlıklarla’ suçlanmışlardır. Nitekim Allah (c.c.), “(Resulüm!) Eğer seni yalancılıkla itham ettilerse (yadırgama); gerçekten, senden önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalancılıkla itham edildi.”⁴⁸⁶ Buyurmuştur. Ancak peygamberlerin ümetlerine karşı üslupları hep yumuşak ve olumlu olmuştur.

Hz. Musa Firavun’a gittiğinde daha önce yaptığı gibi "Efendim" diye değil; "Ey Firavun" diye hitap eder. Bir müminin kâfir karşısında takınması gereken vakar içinde ona meşhur olan unvanıyla hitap eder. Böylece kendi görevinin gereklerini daha ilk andan itibaren yerine getirmiş oluyordu.

*"Ben tüm varlıkların Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."*⁴⁸⁷ Elbette ki, bu kıssada Hz.Musa, bütün peygamberlerin karşılaştığı o trajik cevapla karşılaşılıyor: “Sen bir sihirbazsın.” İnsanlara rahmet ve kurtarıcı olarak gönderilen Allah’ın elçilerini üzen bu ağır ve kahredici suçlamalar bütün peygamberler için kullanılmıştır. (bk.: Furkan, 25/37; Şuara, 26/117,123,141,160,176,186; Hicr,15/6; enam, 6/91) Bütün bunlara karşı peygamberler yumuşak ve yapıcı diyaloglarını devam ettirmişler.

2.3.6. Peygamberler ve Aileleri Arasındaki Diyalog

İnsanlara güzel söz söylemenin de ilahî emirler arasında olduğunu ve ancak bu şekilde gönüllerin fethedilebileceğinden bahsetmiştik. Bu ilahi emir ve terbiyeyi içselleştirmiş olan peygamberler başta aile efradına karşı gayet kibar ve en içten hitaplarla seslenmişlerdir. Kıssaların geneli “hikâye” benzeri anlatımlar olduğu için tabiatıyla diyalogu ihtiva ederler. Örnek: Yusuf suresinde geçen Hz. Yusuf kıssası da neredeyse baştan sona diyalog şeklinde anlatılmaktadır.

“Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya'kub'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) onbir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm. (Babası:) Yavrucuğum! Dedi. Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sonra

⁴⁸⁶ Al-i İmran, 3/184.

⁴⁸⁷ Kutub, fi Zilali 'l-Kur'an, 4: 368.

sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.”⁴⁸⁸ Bu ayeti incelediğimizde Yusuf (a.s.), babasına hitap ederken, “يا ابي” (baba) diye hitap etmemiş “يا أبت” (babacığım) diye hitap etmiştir; aynı zamanda, babası Yakup (a.s.) da oğlu Yusuf’a hitap ederken, oğlum manasındaki “يا إبنی” hitabını değil, yavrucuğum manasındaki “يا بُنَيَّ” hitabını kullanmıştır. Bütün bunlar, peygamberlerin ne kadar nazik, kibar aynı zamanda yumuşak huylu ve güzel sözlü olduklarını göstermektedir.

Bu güzel hitaplar, çalışmamızın “2.1. Kur’ân’ı Kerim’deki Hitapların Kapsamı” bölümündeki 28. Hitap türü olan, Muhabbet ve sevgi hitabına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu kıssa hakkında, Sâbûni şu yorumu yapmaktadır: Bu mübarek sure, lafızları, ifadesi, konuyu sunuş şekli, faydalı ve güzel kıssası itibariyle eşsiz bir üsluba sahiptir. Kanın damarlarda aktığı gibi ruhlarda akar. İnceliği ve akıcılığı sebebiyle ruhun bedende dolaştığı gibi kalpte dolaşır. Her ne kadar çoğunlukla uyarı ve tehdit damgası taşıyan, Mekkî surelerden ise de onlardan ayrı bir özellik gösterir. Güzel, faydalı, akıcı ve ince üslup içerisinde taptaze olarak gelmiştir. Ünsiyet, merhamet, şefkat ve sevgi havası taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki Halit b. Ma’dân şöyle demiştir: Yusuf ve Meryem sureleri, cennette cennet ehlinin lezzetlenecekleri şeylerdendir. Atâ da şöyle demiştir: Üzüntülü olup ta Yusuf suresini dinleyen herkes onunla rahatlar.⁴⁸⁹

2.3.7. Peygamber Olmayan Şahısların Kavimleri ile Diyalogu

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamber oldukları kesin olarak bilinmeyenler Zülkarneyn (a.s.)⁴⁹⁰, Lokman (a.s.)⁴⁹¹ ve Üzeyr (a.s.)⁴⁹² ile Salih kullar olarak kabul edilen Hz. Meryem,⁴⁹³ Hz. Asiye,⁴⁹⁴ Hz. Musa’nın annesi,⁴⁹⁵ Hızır (a.s.)⁴⁹⁶ -Kehf Suresi’nde Hz. Musa ile ‘ilim sahibi’ olarak anlatılan kişinin Hızır olduğunu hadis-i

⁴⁸⁸ Yusuf, 12/4-5.

⁴⁸⁹ Sâbûni, *Safvetü’t-tefasir*, 3: 134.

⁴⁹⁰ Kehf, 18/83.

⁴⁹¹ Lokman, 31/12.

⁴⁹² Tevbe, 9/30; Bakara, 2/259.

⁴⁹³ Meryem, 19/16.

⁴⁹⁴ Tahrîm, 66/11.

⁴⁹⁵ Kasas, 28/7.

⁴⁹⁶ Kehf, 18/65.

şeriften öğreniyoruz-⁴⁹⁷ gibi bazı kişilerin kıssaları anlatılmaktadır. Ancak bunların hepsi diyalog şeklinde anlatılmamıştır. Biz bunlardan Zülkarneyn'in (a.s.) kavmi ile yaşadığı diyalogu anlatmakla yetineceğiz:

"(Resulüm!) Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım. Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şeyi için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik.

O da bir yol tutup gitti. Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onunyanında (orada) bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz: Ey Zülkarneyn! Onlara yaazap edecek veya haklarında iyilik etme yolunu seçeceksin, dedik. O, şöyle dedi: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabbine gönderilecek; sonra Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak." "İman edip te iyi davranan kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanını söyleyeceğiz."

Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar bulduki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. İşte böylece onunla ilgili her şeyden haberdardık.

Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cuc ve Me'cuc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?

Dedi ki: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım." "Bana, demir kütleleri getirin." Nihayet dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirdince (vadiyi doldurunca): "Üfleyin (körükleysin)!" dedi. Artık onu kor haline sokunca: "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim" dedi. Zülkarneyn: Bu, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vadi gelince, O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vadi haktır, dedi."⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Muhammed Fuad Abdulkaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, (Konya: Hüner Yayınları, ts.), 634.

⁴⁹⁸ Kehf, 18/83-98.

Bu kıssa, yüce Allah'ın geniş bir mülk verdiği, yeryüzünde ona büyük bir iktidar verip bütün sebepleri kendisine musahhar kıldığı, Müslüman bir kimsenin kıssasıdır.⁴⁹⁹ Zülkarneyn'in (a.s.) bir hükümdar olduğunu ve gittiği her yere adalet ile hükmettiğini daha önce anlatmıştık. O'nun ne kadar adaletli olduğunu yukarıdaki kıssada anlatılmaktadır. Zülkarneyn (a.s) ile milleti arasında geçen diyalogdan, insanın sıkıntı çektiği Ye'cuc ve Me'cuc'le mücadele ettiği ve başa çıkamayınca da O'na başvurdukları anlatılmaktadır. Bir kavmin tamamının mücadele edemediği bir sorunu bir kişi çözüyorsa bu kişi kudret sahibi biri olmalıdır. Bu kıssada Zülkarneyn bir taraftan kavminin sıkıntılarını giderirken bir taraftan da ikna edici bir üslupla onları tevhit inancına çağırılmaktadır. Zülkarneyn'in kullandığı bu üslup, İlahi üsluba uygun olup peygamberlerin kullandığı üslupten farklı görülmemektedir.

2.3.8. Allah'ın Ahirette İnsanlar ve Cinlerle Diyalogu

Dünya hayatının geçici olduğunu hem bizzat kendimiz müşahade etmekteyiz hem de Kur'ân-ı Kerîm'de evrenin ve içindekilerinin tamamının fani olduğu geçmektedir.⁵⁰⁰ Bu fani âlemden sonra baki âlemde yaşam devam edecektir. Orada her sorumluluk sahibi her canlı yaptıklarının hesabını verecektir. Aşağıdaki ayette geçen diyalogda insanlar ve cinlere hesap sorulduğu anlatılmaktadır. *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi! Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.*⁵⁰¹ Bu ayetteki soru, olayı açıklığa kavuşturmak ve tescil etmek amacıyla yönelik bir sorudur. Yoksa yüce Allah, dünya hayatındaki durumlarını biliyordu. Bu soruya karşılık verdikleri cevapta, Ahiret'teki bu cezayı hak ettiklerini belirtiyorlar. Hitap insanlara yönelik olduğu gibi cinlere de yöneliktir. Acaba yüce Allah, insanlara peygamberler gönderdiği gibi, cinlere de kendilerinden peygamberler göndermiş midir? İnsanlara görünmeyen bu yaratıkların durumunu ancak yüce Allah bilir. Ancak ayet cinlerin, peygamberlere indirilenleri dinledikleri ve kavimlerine gidip onları uyardıkları şeklinde yorumlanabilir. Tıpkı Ahkâf suresinde cinler hakkında

⁴⁹⁹ Havva, *el-Esas fi't-tefsir*, 8: 380.

⁵⁰⁰ Rahman, 55/26-27.

⁵⁰¹ Enam, 6/130.

Kur'ân'da anlatılanlar gibi. [peygamberimizi dinleyip, birbirilerine anlatmaları. (Ahkâf Sûresi: 29-32)] Cinlerden ve insanlardan sorgulananlar, sorunun bu kadarla bitmediğini, olayı belirleme ve tescil etme, aynı zamanda azarlama ve tehdit etme amacına yönelik olduğunu kavriyorlar. Bunun üzerine her şeyi itiraf edip bundan dolayı hak ettikleri cezayı kendi aleyhlerine tescil ediyorlar.⁵⁰² Beydavi, diyalogda geçen “size peygamberler gelmedi mi” ifadesini insanlar için kullanıldığını söylemektedir.⁵⁰³ Kurtubi'ye göre ayette geçen “içinizden” ifadesi yaratılış, mükellefiyet ve muhatap alınma bakımından cinlerin de insanlar gibi olduğunu göstermektedir. Cinler de muhatap alınan ve akleden varlıklar oldukları için “İçinizden... Sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” diye hem insanlara hem de cinlere hesap sorulmuştur.⁵⁰⁴

Kanaatimizce bu diyalogda, gelecekle ilgili –Ahiret'te- vukubulacak bir olay anlatılmaktadır. Diyalogda insanlar ve cinler için hesap sormanın nasıl gerçekleştiği anlatılırken, yüce Allah'ın azameti karşısında insanlar ve cinlerin aciz durumları belirtilmektedir. Henüz gerçekleşmeyen bu olay, ibretlik bir ders niteliği taşımakta ve bu duruma düşmemeleri için öğüt verilmektedir. Böylece Allah'ın yolundan sapan insanlar ve cinler tehdit edilmekte ve hidayetten ayrılmamaları telkin edilmektedir.

2.3.9. Allah'ın Cehennem ile Diyalogu

Allah (c.c.) bütün yarattıkları ile konuşma kudretine sahiptir. O, canlı-cansız bütün varlıklarla konuşabilir. Nitekim Cehennem'le onuştığı ve Cehennem'in de ona cevap verdiği şu ayette geçmektedir: “*O gün Cehenneme, “Doldun mu?” deriz. O da, ‘daha varmı?’ der.*”⁵⁰⁵ Burada aklımıza gelen soru şudur: Allah Teâlâ'nın Cehennem ile bu konuşması nedir ve nasıldır? Bu mecâzî bir konuşma mıdır? Yoksa Cehennem gerçekten hitap edilebilecek ve sorulan sorulara cevap verilebilecek canlı ve konuşan bir varlık mıdır? Aslında bu hususta kesin bir şey söylenemez. Belki de bunlar mecazi anlamda bir konuşmadır ve yalnız durumun kavranabilmesi ve Cehennem'in niteliğinin anlaşılması için bu konuşma soru ve cevap şeklinde

⁵⁰² Kutub, *fi Zilali'l-Kur'an*, 4: 169.

⁵⁰³ Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 1: 769.

⁵⁰⁴ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 7: 159.

⁵⁰⁵ Kaf, 50/30.

verilmiştir. Meselâ, bir kişi diyebilir: "Ben arabama sordum, sen neden yürümüyorsun? O da cevap verdi: Benzinim bitmiştir." Ancak yukarıdaki konuşmanın aynen gerçekleştiği de söylenebilir. Çünkü bizce dünyada sessiz ve cansız olan nesnelere Allah katında da sessiz ve cansız olduğunu sanmamız yanlış olur. Yaradan, her yaratığıyla konuşabilir ve O'nun her yaratığı, dili bize ne kadar yabancı olursa olsun, O'nun sorularına cevap verebilir.⁵⁰⁶ Bir görüşe göre Cehennem'in söz söylemesi diye bir şey söz konusu değildir. Bu sadece bir örneklendirme değildir. Başka bir görüşe göre ise Allah Ahirette insanın organlarını konuşurması gibi Cehennem'i de konuşuracaktır.⁵⁰⁷

Daha önce dağlara hitap konusunda, bizlere cansız ve hareketsiz görünen varlıkların Allah katında farklı olduklarından bahsetmiştik. O konuda dağ cansız bir varlık olmasına rağmen, Allah'ın hitabına mazhar olmuştu. Aynı şekilde her şeyin sahibi olan Allah, dilediği mahlûku ile konuşabilir. Kur'ân'daki "*Siz (günahları işlerken) kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Lâkin yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz.*"⁵⁰⁸ Ayeti de insanların idrakına göre, konuşması ve şahitlik yapması imkânsız gibi görünen insan derisi ve gözlerin ayrı bir canlıymış gibi sunulması, Allah katında her şeyin bir lisanı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yukarıdaki diyalogda cehennem'in konuşması ihtimal dâhilinde olmakla beraber hakikati ancak Allah bilir.

⁵⁰⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*,6: 52.

⁵⁰⁷ Kurtubi, *Tefsiru'l-Kurtubi*, 16: 326-327.

⁵⁰⁸ Fussilet, 41/22.

SONUÇ

Yüce Allah (c.c.), yeryüzünde halife kıldığı insanın, apaçık bir düşman olan şeytana karşı donanımlı olmasını, dünya ve Ahiret mutluluğuna erişmesini istediğinden, halifelik misyonunu taşıyan insanlara gayet sade, açık ve îcâzlı bir üslup ile hitap etmiştir. Allah (c.c.), ebedi mutluluklarını istediği insanlara doğru yolu göstermek için ve onların şeytan karşısında karşılaşabilecekleri güçlükleri aşabilmeleri, sosyal hayatta dünyevi işlerini yola koyup huzurlu bir şekilde yaşamaları ve gerekirse kötülüklerle mücadele etmeleri için insanlara peygamberlerinin şahsında hitap ederek, kazandırmak istediği kazanımları iletmiştir. Böylece insanlara günlük hayatın kolaylaştırılması konusunda yardımcı olduğu gibi, dünya ve Ahiret saadetinin sağlanması için de temel prensipler ortaya koymuştur.

Elbette ki Kur'ân'ın ilk muhatabı insandır. Kur'ân insana hitap etme görevini ifa ettiğinden ve insan da ancak Kur'ân ile hidayet bulduğundan dolayı Kur'ân ile insan arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Burada önemli olan husus şudur ki, yüce Allah'ın insanlara gönderdiği Kur'ân ile olan ilişkinin Allah'ın istediği seviyede sağlam olması için, insanın bu ilişkiye azami surette önem vermesi gerekir ki, bu da Kur'ân'ı anlamak ve uygulamak ile mümkün olacaktır. İnsanların bir biri ile olan ilişkilerini düzenleyen, her insanın taşıdığı onuru korumasını sağlayan Kur'ân, insanlara hitapta bulunurken aslında nihai manada bütün insanları arzuladığı mesajları ihtiva etmektedir. Ancak ne var ki kimi insanlar, heva ve heveslerine uyarak dünyevi menfaat ve lezzetler uğruna veya içine düştükleri taassup bataklığında inat ettiklerinden dolayı bu ilahi hitaba yüz çevirebilmektedirler. İnsanların birbirilerinin haklarına ve Allah hakkına riayet ederek yaşamaları, yani Kur'ânî hitaba tabi olmaları için Resulüllah ömrü boyunca mücadele etmiş, rabbinin katına irtihalinden sonra Sahabe-i kiramları ve onlardan sonra da “peygamberlerin varisleri” olarak nitelendirilen âlimler bu mücadeleye devam etmişlerdir ki bu mücadele bizzat hitabın sahibi tarafından emredilmiştir. Çünkü bu hitabın uygulanması için önce anlaşılması gerekmektedir. Bunun için de tebliğ görevi önem kazanmıştır.

Tebliğ görevi ifa edilirken de her insan tabakasının anlayabileceği bir dil ile ilahî hitap, muhataplarına ulaşılmak istenmiştir. Her bir millete mensup olan âlimler,

öncelikle Kur'ân'ın nüzul dili olan Arapçayı iyice öğrenip evrensel manayı içselleştirdikten sonra bu ilahî mesajı yorumlamış ve halkın seviyesine indirgemişlerdir. Sadece meallerle yetinip yorumlamaktan kaçınmışlardır.

Allah (c.c.), insana hitap ederken, bütün insanlara buldukları duruma göre ayrı ayrı hitap etmiştir. Bu durum Kur'ân'ın zengin üslubunu gözler önüne sermektedir ki her insan topluluğunun etkilenme seviyeleri ve tepkileri farklıdır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan ve anlayan herkes kendilerini muhatap alan ilahî mesaj ile karşılaşacak ve böylece Kur'ân'ın hedeflediği toplumun inşası, sağlam temeller üzerinde kurulacaktır. Kur'ân, inanan ve inanmasını istediği insanlara emir ve yasaklarını icmali olarak iletmekte; bunun detaylarını ise Kur'ân'ın şarihi olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve onun izinde giden âlimlere bırakmaktadır. Kur'ân'ın yüce hitabına muhatap olduğunun farkında olan her Müslüman ise onu anlamaya ve hayatında tatbik etmeye çalışmalıdır. Bu hususta, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını maksat edinerek hazırlamış olduğumuz çalışmamız ise az da olsa sadra şifa olacaktır inşallah.

KAYNAKÇA

Abdulkaki, Muhammed Fuad. Müttefekun Aleyh Hadisle. Çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınları, ts.

Ahmedzade, Faik. “Uluslararası Prof. Muhammed B. Tavit et-Tanci Sempozyumu”. (Ankara, 13-14 Ekim 2011). Ed. Sönmez Kutlu. 351-362. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akdemir, Hikmet. “Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/17 (2007): 27-39.

Akdemir, Hikmet. *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil yayınları, 1999.

Akyüz, Vecdi. *Asr-ı Saadet'te İslam*, 2. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Altuntaş, Halil vd. *Kur'an-ı kerim Meali*. 12. Bs. Ankara: DİB Yayınları, 2011.

Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Aydemir, Abdullah. “Beytulizze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 90. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Aydınlı, Abdullah. *Hz. Peygamber'in Örneği Ve Cihanşümul Peygamberliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Bağcı, Okan, “Aristoteles'in İlk Muharrik'i ile Leibniz'in 'Yeter Neden'inin Mukayesesi”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/8 (2017), 11-21.

Beğavi, Hüseyin Bin Mes'ud. *Tefsiru'l-Beğavi*. thk. Abdu'r-Rezzak Mehdi. Beyrut: Daru ihya-i turasi'l-Arabi, 1999.

- Beydavi, Kadı. *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, 2. Bs. Terc. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim Meali Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: İpek Yayınları. Ts.
- Bin Süleyman, Mukatil. *Tefsir-i Kebir*. Çev. M. Beşir Eryarsoy 1. Bs. İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 401-404. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bolelli, Nusrettin. *Belağat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- Boullata, Issa J. "Kur'an'ın Belağat Açısından Tefsiri: İ'câz ve İlgili Konular". Çev. İbrahim H. Karslı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005): 255-274.
- Canbulat, Mehmet. *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. 19. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *el-Fevâidu'l-müşevvika ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Cidde: Daru'l Ulum, ts.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Bedaidu't-tefsir*. Terc. Harun Öğmüş vd. İstanbul: Polen Yayınları: 2011.
- Cezairi, Cabir b. Musa. *Nidaâtu'r-Rahman liehli'l-ıman*, 3. Bs. Medine: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 2001.
- Cezairi, Cabir b. Musa. *Nidaâtu'r-Rahman Liehli'l-İman*, 3. Bs. Medine: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 2001.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Dini Hitabet*, 11. Bs. İstanbul: İfav Yayınları, 2012.

Çakan, İsmail Lütfi. “Hitabet ve İrşad Açısından Kur’ân-ı Kerîm’de Söz Çeşitleri”.*I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*. 1-5 Kasım 1993. Ed. Ahmet Günay. 249-256. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1995.

Çelik, Hüseyin. “Kur’an’da, Peygamber Kıssalarında Kadın Motifleri”.*Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,2/2 (2014): 39-70.

Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad*. Bursa: Akxa Yayınları, 1998.

Demircan, Adnan. “Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”.*İstem Dergisi*.2/3 (2004): 9-30.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.

Draz, M. Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur’an*. Terc. Suat Yıldırım. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Düzen, İbrahim. *Aziz Neseft’ye Göre Allah, Kâinat Ve İnsan*. Ankara: Şanlıurfa İlahiyat Fakültesini Geliştirme Vakfı Yayınları, 1991.

Ebu Hanife, Numan Bin Sabit. *Fıkhü’l-ekber*, Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’l-Furkan, 1999.

Ebü Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı*. Çev. Mehmet Emin Maşalı, 3. Bs. Ankara: Otto Yayınları, 2013.

Ebyari, İbrahim. *Mevsû’atu’l-Kur’aniyye*. Kahire: Muessesetu’l-Sicilu’l-Arabî, H. 1984.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, 1992.

Emiroğlu, İbrahim. "Kur’an’da Akıl ve İnsan". *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (1998): 66-99.

Erdem, Mustafa, “İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal Ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1997): 151-173.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Eren, Şadi. *Kur'an Mu'cizesi*. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2016.

Erol, Muhammed Saki. *Hayat Dengemiz*. 4. Bs. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.

Esen, Muammer. "Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011): 85-96.

Fayda, Mustafa, "Cahiliye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7: 17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Fazlu'r-Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınları, 1987.

Gazzali, İmam Muhammed. *Mukâşefetü'l-kulüb*. Çev. Salih Uçan, İstanbul: Çelik Yayınevi, ts.

Geduk, Salih. *Kur'ân'da Müminlere Teselli, Moral ve Motivasyon*. Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2015.

Gezgin, Ali Galip. "Kur'an'ın Metinsel Niteliği". *Dini Araştırmalar Dergisi*. 9/27 (Ocak-Nisan 2007): 79-108.

Görgün, Tahsin, "Kur'an," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 388-389. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Görgün, Tahsin. *İlâhî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'ân*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.

Güler, İlhami. "Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 10: 4 (1997), 296-303.

Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Mektep Yayınları, 2010.

Güngör, Mevlüt. “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Lokman,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996), 167-178.

Hasan Muhammed, Ebu Süleyman Şeyh Sabır. “Emsalu’l-Kur’an”. çev. Mustafa Hocaoğlu. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 12/1 (2012): 257-268.

Hasen Muhammed, Mahcub. Kur’ân-ı Kerîm’de İltifat Sanatı. Çev. Mustafa Şentürk, vd. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Ocak 2013): 169-180.

Havva, Said. *el-Esas fi’t-tefsir*. Terc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1989.

Hicazi, Mahmud. *Furkan Tefsiri*. Terc. Mehmet Keskin. İstanbul: İlim Yayınları: Ts.

İbn Kesir. *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*. Çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Çağrı yayınları, 1983.

İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed. *Lisanu’l-Arab*. Thk. Abdullah Ali el-Kebir. Kahire: Darü’l maârif, ts.

İsfehâni, Ragıb. *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*. Thk. Safvan Adnan Ed-Davudi. Beyrut: Daru’l-Kalem, 1991.

İslamoğlu, Mustafa. *İman*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.

İzutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dinî Ve Ahlakî Kavramlar*. Çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

Karaçam, İsmail. *En Büyük Mucize Kur’an-ı Kerim’in ilmi ve Edebi Sırları*. İstanbul: Baskı İmaj, 2005.

Karadavi, Yusuf. Kur’ân’ı Anlamada Yöntem. Çev. Mehmet Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayınları, 2015.

Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Karataş, Ömer Faruk. *Ey İman Edenler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.

Kasar, Veysel. "Kur'an'da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Risaletinin Delilleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/27 (2012): 93-132.

Kaya, Mahmut. "Hitabet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 158-15. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kaya, Remzi. "Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab Kavramı". *Üsküdar Belediyesi Tartışmalı İlmî Toplantısı Dergisi*. 1/1 (2007): 93-122.

Kesler, Muhammed Fatih. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 43/2 (2002): 91-119.

Kılıç, Sadık. "Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dînî Metin". *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*. (Van, 17-18 Mayıs, 2001). 95-105. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001.

Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Koç, Turan. *Dilin Ötesi*. İstanbul: İz yayıncılık. 2018.

Koçak, Süleyman. "Kur'ân'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/1 (2009): 187-215.

Kur'ân-ı Kerîm

Kurtubî, Şemseddin. *Camiu'l-ahkâmi'l-Kur'an. (Tefsiru'l-Kurtubî)* 2. Bs. (Kahire: Darul-Kutubu'l-Mısriye, 1964.

Kutluer, İlhan. "İnsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 320-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kutub, Seyyid. *fi Zilali'l-Kur'an*. Terc. Salih Uçan, Vahdettin İnce. İstanbul: Dünya Yayınları, Ts.

Lings, Martin. *Hız Muhammed'in Hayatı*. İstanbul: İnsan Yayınları. 2006.

M. Abdullah Draz. *En Mühim Mesaj Kur'an*. Çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

Maverdî, Ebu'l-Hasan. *Tefsiru'l-Maverdî*, Beyrut: Daru'l-kutubul ilmiye, Ts.

Mennâu'l Kattan. *Mebâhis fi Ulumi'l Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.

Merağî, Ahmet Bin Mustafa. *Tefsiru'l-Merağî*. Halep: Şirketu'l-Mustafa el-babi. 1946.

Mevdudi, Ebu'l A'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. Terc. Ahmed Asrar. İstanbul: Bengisu Yayınevi, 1997.

Mütercim, Asım Efendi. *Kamûsu'l-Muhit Tercümesi*. Çev. Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Nursî, Bediüzzaman Said. *İşârâtü'l-i'câz*. Çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2011.

Özek Ali, "Kur'anda Kadın ve Kadın Hakları," *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, 15 (2013), 125-172.

Özervarlı, M. Sait. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özsoy, Ömer vd. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1999.

Öztürk, Mahmut. "Kur'an-ı Kerim'de Kadınlara Karşı Bir Pozitif Ayırıcılık Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31 (2014), 102-103.

Öztürk, Mahmut. “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Allah'ın Yardımının Gecikmesinin Nedenleri ve Hikmetleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.23 (2010) 15-36.

Öztürk, Mustafa. *Kur’an Dili ve Retoriği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. “Zülkarneyn”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 564-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Razi, Ebu Bekir. Ahkamu’l-Kur’ân. thk. Abdusselam Muhammed Ali. Beyrut: Daru’l-kitabi’l-ilmîye, 1994.

Razi, Fahreddin. *Mefatihü’l-Gayb*, 3. Bs. Beyrut: Daru ihya, 1999.

Sâbûni, Muhammed Ali. *Safvetü’t-tefasir*. Çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Sadr, Muhammed Bakır. *Kur’an Okulu*. 3. Bs. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 2012.

Sem’anî, *Tefsiru’l-Kur’ân*. Thk. Yasin Bin İbrahim, 1. Bs. Riyad: Daru’l-vatan, 1997.

Semerkandi, Ebu’l-Leys. *Bahru’l-ulum*. Thk. Şeyh Muhammed Ali. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-ilmîye, 1993.

Soysaldı, Mehmet. *Dini Hitabet*. 3. Bs. İstanbul: Step Ajans, 2014.

Suyuti, Celaleddin. *el-İtkan fi ulumi’l-Kur’ân*. Çev. Sakıp Yıldız v.d. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

Şeraiti, Ali. *Muhammed’i Tanıyalım*. Çev. Ali Seyyidoğlu. Ankara: Fecr Yayınları, 2000.

Şimşek, M. Sait. *Kur’ân’ın Ana Konuları*. 4. Bs. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*. Çev. Kerim Aytekin, vd. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir. *Camiu'l-beyan*. Thk. Ahmed Muhamed Şakir. Dimaşk: Muessesetu'r-risale, 2000.

Topaloğlu, Bekir. "Ahiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Tulum, Mertol. *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: Karakuşak Basın ve Yayın, 1985.

Tüsteri, Ebu Muhammed Sehl. *Tefsiru't-Tüsteri*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiye. 2006.

Vahidi, Ebu'l-Hasan. *el-Vesît fi't-tefsiri'l-Kur'ni'l-mecîd*, 1. Bs, Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiye. 1: 119. 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.33: 279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Musa Kazım. "Vahiy Olarak Kur'an-I Kerim". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.1/2 (1995), 23-44.

Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah. *el-Burhan fi ulumi'l Kur'ân*. Beyrut: Daru ihyau'l-kitabu'l-Arabî, 1957.

Zuheyli, Vehbe. *Tefsiru'l-Munir*. Dimeşk: Daru'l-fikri'l-muassır, 1997.